Akışkan Hayat

Zygmunt Bauman

İngilizceden Çeviren: Akın Emre Pilgir

2. BASIM

ZYGMUNT BAUMAN

1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır. Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* (1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science* (*1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalance* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontens* (1997; *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Conversations with Zygmunt Bauman* (2001; Keith Tester ile, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, Çev. Mesur Hazır, Heretik Yay., 2017); *Society under Siege* (2002; *Kuşatılmış Toplum*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2018); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi* (2004; *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik Yay., 2017); *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts* (2004; *Iskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, Çev. Osman Yener, Can Yay, 2018); *Europe* (2004; *Avrupa*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2018); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf Yay., 2015); *Liquid Survellance* (2012, David Lyon ile, *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014); *State of Crisis* (2014; Carlo Bordoni ile *Kriz Hâli ve Devlet*, Çev. Yavuz Alogan, İthaki Yay., 2018); *Practices of Selfhood* (2015; Rein Raud ile, *Benlik Pratikleri*, Çev. Mehmet Ekinci, Ayrıntı Yay., 2018); Stanislaw Obirek ile, *On the World and Ourselves* (2015; *Dünyaya ve Kendimize Dair*, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı Yay., 2017); Stanislaw Obirek ile, *Of God and Man* (2015; *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, Çev. Ahmet Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2015); *Strangers at Our Door* (2016; *Kapımızdaki Yabancılar*, Çev. Emre Barca, Ayrıntı Yay., 2018) ve *Retrotopia* (2017; *Retrotopya*, Çev. Ali Karatay, Ayrıntı Yay., 2018). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

Ayrıntı: 1255
İnceleme Dizisi: 307

Akışkan Hayat
Zygmunt Bauman

Kitabın Özgün Adı
Liquid Life

İngilizceden Çeviren
Akın Emre Pilgir

Son Okuma
Ahmet Batmaz

Kapak Resmi
Lyonel Feininger, Teltow II, 1918

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *2018*
İkinci Basım: *2020*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-340-6
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

 twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman

Akışkan Hayat

İçindekiler

Giriş:
Akışkan Modern Dünyada Yaşamak Üzerine

İnce bir buzun üzerinde kayarken,
bizi güvende tutan şey hızımızdır.

Ralph Waldo Emerson,
Sağgörü Üzerine

"Akışkan yaşam" ve "akışkan modernlik" birbiriyle iç içe geçmiş şeylerdir. "Akışkan yaşam" akışkan bir modern toplumda yaşanan türde bir hayattır. "Akışkan modernlik", içinde üyelerinin davranışlarını alışkanlıklara ve rutinlere dönüştürme fırsatı dahi bulamadan hızla değiştirdiği bir toplumdur. Hayatın ve toplumun akışkanlığı birbirini besler ve pekiştirir. Akışkan yaşam, aynı akışkan modern toplum gibi uzun süre biçimini veya rotasını koruyamaz.

Akışkan bir modern toplumda, bireysel başarılar katılaşıp kalıcı varlıklara dönüşemez çünkü kısa sürede varlıklar yükümlülüklere, beceriler engellere dönüşüverir. Eylemin koşulları ve bunlara karşılık versin, diye tasarlanmış stratejiler hızla eskir ve aktörler bunları düzgünce öğrenecek fırsatı dahi bulamadan köhner. Geçmişte başarıyla hayata geçirilmiş stratejilere ve taktiksel hamlelere dayanmak amacıyla deneyimlerden dersler çıkarmak, bundan dolayı hatalıdır. Geçmiş testler, koşullarda yaşanan hızlı ve çoğunlukla öngörülmedik (belki öngörülemez) değişiklikleri değerlendiremez. Gelecekteki eğilimleri tahmin etmek için geçmiş hadiselerden yola çıkmak, gittikçe daha riskli hâle gelir, her gün daha yanıltıcı olur. Güvenilir hesaplamalar yapmak giderek zorlaşırken, hatasız teşhisler yapmak iyice tahayyül edilemez hâle gelir. Denklemlerdeki değişkenlerin hepsi olmasa bile çoğu bilinmediğinden, gelecek eğilimlere ilişkin tahminlere tam anlamıyla güvenmek imkânsızdır.

Kısaca akışkan yaşam sürekli belirsiz koşullarda yaşanan kararsız, riskli bir hayattır. Böyle bir hayata musallat olan en acil ve inatçı kaygılar, uyurken yakalanma, hızla akıp giden olaylara yetişememe, arkada bırakılma, "kullanım" tarihlerini gözden kaçırma, artık arzulanmayan nesneleri üzerine yük etme, değişim düğmesine basılacak veya dönüşü olmayan noktaya varmadan önce rotayı değiştirecek ânı ıskalama korkularıdır. Akışkan yaşam yeni başlangıçların birbirini takip etmesidir. Tam da bu sebepten ötürü en zorlu anlar, en üzücü baş ağrıları; onlarsız yeni başlangıçları tahayyül dahi edemeyeceğimiz hızlı ve acısız sonlardır. Akışkan modern yaşamın sanatları içinde, bunları hayata geçirmek için gereken beceriler arasında; şeylerden kurtulmak, onlara sahip olmanın önüne geçer.

Observer'da çizen karikatürist Andy Riley'ın belirttiği gibi, rahatsız eden şey "daha vitesi büyütmeyi bile başaramamışken, vitesi düşürmenin harikaları hakkında makaleler okumaktır".[1] Eğer "vites düşürmenin" getirdiği hazları tatmak istiyorsak,

1. Bkz. *Observer Magazine*, 3 Ekim 2004.

"vites büyütme" işini aceleye getirmemiz gerekir. Alanı "vites düşürmeye" hazırlamak "yükseltme" kısmına anlam kazandırır ve onun esas amacı olur. Pürüzsüz ve acısız "vites düşürmenin" getirdiği rahatlamayla, "vites yükseltmenin" niteliğine dair kesin bir yargıya varılır...

Akışkan modern yaşam içinde pratisyenlerin en çok ihtiyaç duyduğu (ve yaşam sanatında uzman danışmanların en çok sunduğu) bilgi, nasıl bir şeye başlayıp bir şeyi açacağımız değil, nasıl bir şeyi bitirip kapatacağımızdır. *Observer*'dan bir başka köşe yazarı, yarı alaycı bir üslupla ortaklıkları "başarıyla sona erdirmenin" güncellenmiş kurallarını madde madde listelemektedir (kuşkusuz diğerleriyle kıyaslandığında "kapatılmaları" en güç olan şeyler bunlardır; ancak yine de ortaklar çoğu kez bunu bitirmeyi isterler ve bitirmek için savaş verirler; bu sebeple özellikle uzmanların yardımına koşulması hiç de şaşırtıcı değildir). Liste "kötü şeyleri hatırla, iyi şeyleri unut"la başlamakta ve "yeni insanlarla tanış"la bitmekte, arada "tüm elektronik yazışmaları silmemizi" buyurmaktadır. Yazının geneli boyunca vurgu, unutma, silme, atma ve yerine koyma üzerindedir.

Belki akışkan modern yaşamın bir dizi yeni *başlangıç* olarak tanımlanması her tür komploya istemeden de olsa katkıda bulunmaktadır. Herkesin paylaştığı bir illüzyonu kopyalayarak, en sıkı sıkıya korunan (utanç verici olduğundan, istemeye istemeye korunan) sırrını saklamaya yardımcı olmaktadır. Belki böyle bir yaşamı aktarmanın daha uygun yolu, birbirini takip eden *sonların* öyküsünü anlatmaktadır. Ve belki başarıyla yaşanan akışkan yaşamın ihtişamı, mezarların içinde yatanları yâd eden taşların şatafatından çok, mezarların göze çarpmayan sadeliğiyle anlatılabilir.

Akışkan modern toplumda, atık imha endüstrisi, akışkan yaşamın ekonomisi içinde belirleyici konumları ele geçirir. Bu toplumun bekası ve üyelerinin refahı, hangi ürünlerin atılacağını hızla belirlemeye ve atıkların hızlı, etkin bir şekilde imha edilmesine bağlıdır. Bu toplumda evrensel kullan-at ilkesinden muaf kalabilecek hiçbir şey yoktur ve hiçbir şey onun kollarından

kurtulamaz. Canlı ve cansız varlıkların kararlılığı, inatçılığı ve katılığı tehlikelerin en sinsisi ve ölümcülüdür. En tüyler ürpertici korkuların kaynağı, en şiddetli saldırıların hedefidir.

Akışkan modern toplumda hayat durağan kalamaz. Modernleşmeli (yani son kullanma tarihleri geçmiş niteliklerden kurtulmaya ve ortaya konan/birleştirilen kimlikleri parçalamaya/yok etmeye devam etmeli) veya yok olmalıdır. Akışkan modern toplumda, sona ereceği ânın dehşetiyle arkasından itilen hayat artık, modernleştirici girişimlerin uç noktalarında yatan düşsel harikalarla ileriye çekilme ihtiyacı duymaz. Burada ihtiyaç duyulan şey, kişinin olanca gücüyle aynı yerde kalmak için koşması ve geride kalanların düşmeye mahkûm olduğu çöp kutusundan uzak durmasıdır.

"Yaratıcı yıkım" akışkan yaşamın hareket etme tarzıdır ama bu terimin sessizlikle saklayıp geçiştirdiği şey, bu yaratımın diğer canlı türlerini ve dolaylı olarak onlara başvuran insanları yok etmesidir. Akışkan modern toplumda yaşam, gerçek hayatta oynanan kötü ve sinsi bir sandalye kapmaca oyunudur. Yarışın esas ödülü, yok edilenlerin saflarına atılmaktan (geçici surette) kurtulmak ve atıkların arasına konmaktan kaçınmaktır. Ve rekabetin küreselleşmesiyle birlikte, koşu artık küresel bir pistte yapılmak zorundadır.

Kazanma olasılığı en yüksek olanlar, küresel güç piramidinin zirvesine yakın olan, mekânın önemli olmadığı, mesafenin bir sorun teşkil etmediği, birden fazla yeri ev bellemiş ama tek ve sabit bir evlerinin olmadığı insanlardır. Ortaya çıkmalarına yardımcı olan, konargöçer yaşantılarını devam ettiren, küresel ve sınırların ötesini aşan ticaret ve finans kadar hafif, hareketli ve süratlidirler. Jacques Attali'nin tanımladığı gibi, "fabrikaları, toprakları olmadığı gibi, idari pozisyonlarda da değildirler. Zenginlikleri taşınabilir bir varlıktan, labirentin kanunlarını bilmelerinden gelir." Onlar "yeniliği birer müjde, değişkenliği değer, istikrarsızlığı zorunluluk, melezliği zenginlik olarak görürler".[2] Farklı derecelerde olsa da

2. Jacques Attali, *Chemins da sagesse. Traite du labyrinthe* (Fayard, 1996) [*Labirentin Tarihi*, Çev. Selçuk Kumbasar, Okuyan Us Yay., 2004], s. 79-80, 109.

hepsi, "akışkan yaşama" sanatının ustası ve pratisyenleridirler. Belli yönelimlerin olmayışını kabul ederler, vertigo ve baş dönmesine bağışıktırlar, sersemliğe uyum sağlamışlardır, yön ve güzergâhın olmayışına, bitmek bilmez seyahatlere toleranslıdırlar.

Hep başarılı olamasalar da Bill Gates'in çizdiği rotayı takip etmek için büyük çaba sarf ederler. Richard Sennett iş dünyasının en başarılı ismi Gates'i, "yaptığı şeyi yok etmeye hazır oluşu" ve "parçalanmaya gösterdiği toleransla" sivrilen, "düzensizlik içinde yaşayacak kadar kendinden emin, hiçbir güzergâhı olmasa bile büyüyen" ve kendisini "tek bir işle felç etmek" yerine "imkânlardan oluşan bir ağın" içine konumlandırmış biri olarak tanımlamıştı.[3] İdeal ufukları Eutropia'nınkine benzer. Italo Calvino'nun *Görünmez Kentler*'inden biri olan Eutropia'da yaşayanlar, "bıkkınlık hissine kapıldıkları, artık işlerine, akrabalarına, evlerine ve yaşamlarına tahammül edemedikleri" anda "başka bir kente taşınırlar" ve orada "hepsi yeni bir işe girer, yeni biriyle evlenir, pencerelerini açıp farklı bir manzarayı izler, zamanlarını farklı uğraşlar, dostlar, dedikodularla geçirir".[4]

Bağların gevşekliği ve ilişkilerin hemen iptal edilmeye hazır oluşu, bağlandıkları ve ilişki kurdukları her şeye yön veren ilkelerdir. *Observer*'da Yalınayak Doktor rumuzuyla isimsiz denemeler yazan köşe yazarı muhtemelen bu tarz insanlara seslenerek, okurlarından yaptıkları her şeyi "isteyerek" yapmalarını tavsiye etmekteydi. Kendisini her şeyden kopmuş ve sükûnetin peşinden koşmuş şark peygamberi Lao-Tzu'dan aldığı ipucuyla, bu etkiyi yaratması muhtemel yaşam tarzını şöyle tanımlamıştı:

---

3. Bkz. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (W.W. Norton, 1998) [*Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay., 2002], s. 62.
4. Italo Calvino, *Le citta invisibili*, burada alıntılanan William Weaver'ın İngilizce tercümesidir, *Invisible Cities* (Vintage, 1997) [*Görünmez Kentler*, Çev. Işıl Saatçıoğlu, Yapı Kredi Yay., 2002], s. 64.

> Su gibi akmalısınız... hızla ilerlemeli, akıntıya asla karşı koymadan, hiçbir yerde durağanlaşacak veya nehir yataklarına, kayalara yani yaşamınızda sahip olduğunuz şeylere, tanık olduğunuz durumlara veya karşılaştığınız insanlara takılacak kadar uzak kalmadan ilerlemelisiniz. Hatta kanaatlerinize veya dünya görüşünüze dahi takılıp kalmamalı, basitçe kendinizi hafifçe fakat ferasetle geçerken kendisini size sunan şeylere dokunup, ardından kavramadan gönüllüce onları bırakmalısınız...[5]

Böyle oyuncularla karşılaştıklarında, oyuna katılanların geri kalanının (özellikle de aralarında gönülsüz olanlar, "hareket hâlinde olmayı" "sevmeyen" veya buna gücü yetmeyen kimselerin) çok az şansı vardır. Oyuna katılmak onlar için gerçekçi bir tercih değildir. Fakat ne tercih hakları ne de çabalamama şansları vardır. En hoş kokulu olanı bulmak için arı gibi çiçekten çiçeğe koşma seçenekleri yoktur. İster kokulu ister kokusuz olsun çiçeklerin nadir olduğu yerlere sıkışıp kalmışlardır. Dolayısıyla ellerinden sadece, az sayıda çiçeğin solup çürüdüğünü talihsizce izlemek gelir. "O an kendisini size sunan şeylere hafifçe dokunmak" ve "gönüllüce onları terk etmek" en iyi ihtimalle zalim bir şaka, çoğu kez kalpsizce yapılmış bir alay gibi çınlamaktadır kulaklarda.

Yine de ne yaparlarsa yapsınlar "sahip oldukları şeyler, karşılaştıkları durumlar ve tanıdıkları insanlar" nefes kesici bir hızla kaymaya ve yitip gitmeye devam edeceğinden "hafifçe dokunmak" zorundadırlar. Onları yavaşlatmaya çalışsalar da önlerine geçemezler. "Onları bırakmak" zorundadırlar (bunu Bill Gates'in aksine çok az haz duyarak yapsalar da) fakat bunu isteyerek mi yoksa diş gıcırdatarak ve sızlanarak mı yaptıkları konunun dışındadır. Süzülüp gidenlerin gösterdiği o zarif hafiflik ve nezaketle seçmedikleri kendi çirkin uyuşuklukları ve hareket etmekten aciz olmaları arasında bir bağlantının olabileceğinden şüphelendikleri için bağışlanmaları mümkündür.

Uyuşuklukları gerçekten de seçmedikleri bir şeydir. Hafiflik ve nezaket özgürlükle birlikte gelir. Yani hareket etme özgürlüğüyle,

5. Bkz. "Grace under pressure", *Observer Magazine*, 30 Kasım 2003, s. 95.

seçme özgürlüğüyle, kişinin halihazırda olduğu şeyi terk etme özgürlüğüyle ve henüz olmadığı şeye dönüşme özgürlüğüyle gelir. Yeni küresel hareketliliğin alıcı kısmında olanlar için böyle bir özgürlük yoktur. Ne uzak durmayı tercih ettikleri kişilerin kendilerine tahammül edeceklerine bel bağlayabilirler, ne de yakın olmak istedikleri kişilerin hoşgörüsüne sığınabilirler. Onlar için, ne kapısında bekçilerin olmadığı çıkışlar ne de misafirperverce kapılarını açmış girişler vardır. Onlar *aittirler*: Ait oldukları ve birlikte aitlik duydukları kişiler, bu aitliği pazarlığa kapalı ve yadsınması imkânsız bir *görev* olarak görürler (devredilmez *hakların* kılığına girmiş olsa bile). Diğer yanda, aralarına katılmayı istedikleri kişiler aitliklerini, daha çok benzer şekilde pazarlığa kapalı, geri dönülmez ve geçersiz kılınamaz bir *alınyazısı* olarak görürler. İlk grup onların gitmesine izin vermezken, ikincisi onları içine almaz.

Başlangıç ve (ulaşması çok zor) varış noktaları arasında bir çöl, boşluk, ıssız ve çorak topraklar, çok az kişinin itilmeden kendi özgür iradeleriyle atlamaya cesaret edeceği derin bir uçurum vardır. Merkezcil ve merkezkaç, yerçekimsel ve itici güçler; huzursuz olanları yerine tutmak ve hoşnutsuzluğun huzursuzluğa dönüşmesini engellemek üzere bir araya gelirler. Karşılarına yığılan zorlukları yenmeye çalışacak kadar öfkeli ve çaresiz olanlar yasadışı ilan edilme ve toplumdan dışlanma riskini alırlar. Cesaretlerinin bedelini de bedensel ıstıraplar ve fiziksel travmalarla öderler. Bu çok az kişinin zorlanmadan, kendi özgür iradeleriyle ödemeyi tercih edeceği türde bir bedeldir. Çağımızın kimlik oyunlarının eşitlikten alabildiğine uzak ihtimallerini zekice tahlil edenlerden Andrzej Szahaj, ait olunan topluluğu terk etme kararının, bir dolu örnekte düpedüz tahayyül edilmez bir şey olduğunu söyleyecek kadar ileriye gitmektedir. Ardından kuşkucu Batılı okurlarına, Avrupa'nın uzak geçmişinde, örneğin Antik Yunan'da ait olunan *polis*'ten sürgün edilmenin idam kadar nihai bir ceza olarak görüldüğünü hatırlatır.[6] En azından eskiler serinkanlı davranmışlar

6. Andrzej Szahaj, *E pluribus unum,* (Universitas, 2004), s. 81.

ve dolambaçsız konuşmaları tercih etmişlerdi. Ancak çağımızın milyonlarca *sans papiers*'i [evraksızlar], devletsizler, mülteciler, sürgünler, sığınmacılar veya ekmekle su peşinde koşanlar, iki bin yıl sonra bu konuşmalarda geçtikleri yerleri fark etmede çok az zorluk yaşayacaktır.

Hiyerarşinin iki uç noktasında da (ve bu çifte açmaz arasında sıkışıp kalmış piramidin esas gövdesinde) insanlara musallat olan şey kimlik sorunudur. En tepe noktada sorun, o anda sunulan onca model arasından en iyisini seçmek, ayrı ayrı satılan parçaları toplayıp birleştirmek ve onları ne çok gevşek (saklanması gereken nahoş, köhnemiş ve eskimiş parçalar dikişlerden kendisini göstermesin diye) ne de çok sıkıca (gelmesi kaçınılmaz o parçalanma ânı geldiğinde, yamalar parçalanmaya direnmesin diye) birbirine geçirmektir. En aşağıdaysa sorun, mevcut tek kimliğe sıkı sıkıya yapışmak ve aşındırıcı güçlerle yıkıcı baskılara karşı mücadele ederken, sürekli yıkılan duvarları onarıp daha derin hendekler kazarken tüm parçaları bir arada tutmaktır. Bu iki uç nokta arasında kalan herkes için, sorun ikisinin farklı karışımlarından ibarettir.

Çağımızın kültürleriyle hoşnutsuzluklarını keskin bir şekilde kavrayıp arşivleyen düşünürlerden Andrzej Stasiuk, Joseph Brodsky'nin bugün maddi olarak zengin olsa da ruhsal anlamda yoksullaşmış, Calvino'nun Eutropia sakinleri gibi o güne dek sevdikleri her şeyden bıkmış (yoga, Budizm, Zen, derin düşünceler, Mao gibi), bu sebeple zayıflayan arzu etme arzularını güçlendirmek için Sufizmin, kabbalanın veya Sünniliğin gizemlerini araştıran kişilerle ilgili tasvirlerinden hareketle "ruhani/spiritüel lümpen-proletarya" tipolojisini ortaya atmış ve saflarının hızla büyüdüğünü, ıstıraplarının tepeden oluk oluk aşağıya aktığını, sosyal piramidin daha kalın tabakalarına da sirayet ettiğini iddia etmiştir.[7]

7. Bkz. Andrzej Stasiuk, "Duchowy lumpenproletariat" ("Spiritual lumpenproletariat") ve "Rewolucja czyli zaglada" ("Revolution, or extermination"), *Tektruowy Samolot* (Wydawnictwo Czarne, 2002).

"Spiritüel lümpen-proletarya" virüsüne yakalananlar mevcut zaman içinde mevcut zamanla yaşarlar. Hayatta kalmak (mümkün olduğu sürece) ve tatmin olmak (ne kadar mümkünse) için yaşarlar. Dünya onların evi ve mülkü olmadığından (kendilerini mirasın yükünden kurtardıkları için özgürdürler ama bir bakıma mirastan yoksun kalmış, bir şeylerden mahrum bırakılmış, ihanet edilmiş gibi hissetmektedirler), onu istedikleri an sömürmekte yanlış bir yan göremezler. Sömürü, çalınmış olanı geri çalmaktan daha iğrenç bir şey yokmuş gibi düşündürür.

Kalıcı bir bugüne dönüştürülmüş, sağ kalma ve tatmin olma (sağ kalmanın getirdiği tatmin, sağ kalmanın amacı daha fazla tatmin olmak) kaygılarıyla ağzına kadar dolmuş dünyanın "spiritüel lümpen-proletarya" sakinleri, en azından ilkesel anlamda hemen orada ve o anda tüketilip keyfi çıkarılan şeylerden başka hiçbir kaygıya yer bırakmamaktadır.

Sonsuzluk bariz bir biçimde aforoz edilmiştir. Ama sınırsızlık için aynısı söylenemez. Sürdüğü müddetçe mevcut an tüm sınırları aşacak şekilde genişletilebilir ve sadece vakti geldiğinde deneyimlenmesi umut edilen şeyleri de içine açabilir (Stasiuk'un sözleriyle, "bedensel yaşam içinde bir araya gelmiş dijital, selüloit ve analog varlık miktarının, sonsuz yaşamla yeniden dirilişin sunabileceği hacme yakınlaşması olasılık dahilindedir"). Henüz yaşanmamış dünyevi deneyimlerin umutla beklenilen sınırsızlığı sayesinde, sonsuzluk belki ıskalanmamış olur. Hatta kaybı hiç fark edilmeyebilir de.

Süreklilik değil hız önemlidir. Doğru hızla kişi tüm sonsuzluğu, dünyevi yaşamın devam etmekte olan mevcut ânı içinde tüketebilir. Yahut bu en azından, "spiritüel lümpen-proletaryanın" başarmaya çalıştığı ve başarmayı umduğu şeydir. İşin püf noktası, sonsuzluğu bir bütün olarak bireysel yaşamların içine sığacak şekilde sıkıştırmaktan geçmektedir. Ölümsüz bir evrende ölümlü bir yaşamın içine düştüğü ikilem nihayet çözülmüştür: Artık sonsuza kadar varlığı sürdüren şeyler hakkında endişelenmeyi bırakıp, sonsuzluğun harikalarından hiçbir şey kaybetmemek mümkündür. Hatta insan ölümlü yaşamı içinde,

sonsuzluğun sunması muhtemel ne varsa tüketebilir. Belki insan ölümlü yaşama biçilen o sınırlı zamanı aşamaz fakat diğer kaldırılması imkânsız sınırlara varmadan önce deneyimlenecek hazların hacmine getirilmiş tüm sınırları aşabilir (en azından bunu deneyebilir).

Zamanın çok daha ağır aktığı ve ivmelenmeye direndiği o mazide kalmış dünyada, insanlar reenkarnasyon veya yeniden dirilme umuduyla, sonsuz evrenin sunduğu sınırsız zenginliklerle, kısa ve ölümlü bir yaşamın yoksulluğu arasındaki acı verici uçuruma köprü kurmaya çalışıyorlardı. İvmelenme karşısında hiçbir sınır tanımayan ve kabul etmeyen dünyamızda, bu umutları ıskartaya atmak pekâlâ mümkündür. Ancak yeterince hızlı hareket edildiğinde ve geriye bakıp kazançlarla kayıpları hesaplamak için durmadığında, ölümlü bir yaşama sonsuzluğun sunabileceğinden daha fazla hayat sığdırabilir. Bu inanç doğrultusunda yapılan hareketler olmayacaksa, başka ne kimliğin durdurulması imkânsız, zorlayıcı ve baskın onarımı, tadilatı, geri dönüşümü, bakımı ve yeniden inşası olur? Neticede "kimlik" (aynı eski çağların reenkarnasyonuyla yeniden dirilişinin olduğu gibi) "yeniden doğma" olasılığıyla ilgilidir. İnsanın olduğu şeyden çıkıp henüz olmadığı bir şeye dönüşme imkânıyla ilişkilidir.

İyi haberse şudur: Sonsuzluğa ilişkin kaygıların yerine konan, kimliği sürekli yeniden dönüşüme tabi tutan telaş, patenti alınmış, kullanıma hazır ve insanların kendi başına kullanabileceği araç gereçlerle birlikte gelmektedir. Bu araçlar hiçbir özel beceriye gerek duymamakta, olsa bile çok az zorlu ve zahmetli işe sebep olmakta fakat işi çok daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlamayı vaat etmektedir. Özveri ve fedakârlık, dayanılması zor süreler boyunca ve durmadan insanın kendisini iğdiş etmesi ve yontması, haz için sonu gelmez bekleyişler ve insanın dayanma eşiğini aşan erdemli davranışlar, yani geçmiş tedavi yöntemlerinin tüm o ağır bedelleri artık gereksizleşmiştir. Yeni ve gelişmiş diyetler, fitnes aletleri, duvar kâğıtlarını değiştirmek, halıların yerine parke koymak (veya tam tersi), minilerin yerine

sportif arazi taşıtları almak (veya yine tam tersi), Tişört yerine bluz giymek, renkli renkli koltuk kılıflarını veya elbiseleri tek renkli olanlarıyla değiştirmek, göğüs ölçülerinin büyümesi veya küçülmesi, değişen lastik ayakkabılar, farklı içki markaları, son modaya uygun günlük rutinler, heyecan verici ama nahoş deneyimlerin herkese itiraf edilmesine ön ayak olan, çarpıcı derecede yeni ve özgün bir kelime dağarcığı... Bunlar kâfidir. Ve son çare olarak, o çok uzak ufuklarda, gen onarımının yaratacağı harikalar yaklaşmaktadır. Ne olursa olsun ümitsizliğe kapılmaya gerek yoktur. Onca sihirli değnek yeterli gelmemeleri, kullanıcı dostu olmalarına rağmen hantal veya ağır kalmaları hâlinde, kısa olsa da hemen sonsuzluğa erişmemizi vaat eden uyuşturucular (umarız dönüş biletini garanti eden diğer uyuşturucularla birlikte) vardır.

Akışkan yaşam, hayatı tüketmektedir. Dünyayı tüm canlı ve cansız parçalarıyla tüketim nesnelerine dönüştürür. Yani kullanıldıkları esnada kullanışlılıklarını (ve dolayısıyla parıltıları, cazibeleri, ayartıcı güçlerini ve kıymetlerini) kaybeden nesnelere dönüşürler. Dünyanın tüm canlı ve cansız parçalarıyla ilgili hükümlerle değerlendirmeleri, tüketim nesnelerinin kıstaslarıyla yapar.

Tüketim nesnelerinin kullanışlı bir ömre sahip olma umutları sınırlıdır ve bu sınır aşıldığı anda tüketilmeye elverişli olmaktan çıkarlar. "Tüketilmeye uygun olmaları" işlevlerini tanımlayan tek özellik olduğundan, bunu kaybettiklerinde kullanışsız hâle gelirler. Tüketilmez hâle geldiklerinde, alanı yeni ve kullanılmamış tüketim nesnelerine açmak için tüketici yaşamdan çıkarılıp atılmaları (biyolojik parçalanmaya gönderilmeleri, yakılmaları, atık imha şirketlerinin ellerine aktarılmaları) zorunludur.

Kendinizi geri kalmanın, kimsenin birlikte görünmek istemediği bir şeye takılmanın, uyuklarken yakalanmanın, ileriye giden trene binmek yerine treni kaçırmanın utancından kurtarmak için, şeylerin doğasında sadakatin değil her an tetikte olmanın yattığını unutmamak zorundasınız. Akışkan modern dünyada, sadakat gurur değil utanç kaynağıdır. Sabah ilk iş bilgisayarın

başına oturup interneti açtığınızda, günlük haber listenizin başköşesinde yüzünüze şu soğuk gerçek vurulacaktır: "Cep telefonunuzdan mahcubiyet mi duyuyorsunuz? Telefonunuz yanıt vermekten utanacağınız kadar eski mi? O hâlde gurur duyabileceğiniz yeni bir telefon edinmenin tam zamanı." Eskiyi bırakıp müşteriyi yansıtan "yeni ve güncel" bir cep telefonuna geçme buyruğunun diğer tarafında, eski telefonunuzla artık görülmenizin yasaklanışı yatar.

Atık tüketicilerin oluşturduğu akışkan modern toplumun hammaddesi ve muhtemelen bol miktarda ürettiği bir şeydir. Tüketim toplumuna ait endüstriler içinde, atık üretimi en devasa, krizlere en bağışık olandır. Bu atıkların imhasını, akışkan yaşamın karşısına alıp çözmesi gereken iki önemli zorluktan birine dönüştürür. Diğer temel mesele, atıkların arasına atılma tehdididir. Tüketicilerle ve tükettikleri nesnelerle dolu bir dünyada, yaşam tüketimin hazları ve çöp yığınının yarattığı dehşet arasında tekinsizce sallanıp durmaktadır. Belki hayat her zaman sonu ölümle biten bir yaşam serüvenidir ancak akışkan modern toplumda çöpe atılmayı reddettiğimiz bir yaşam serüveni belki hayatımızın daha acil, daha enerji ve emek tüketen bir kaygı ve beklentidir.

Akışkan modern toplumun sakinleri için, her akşam yemeği (Kral'ın Polonius'un nerede olduğunu sorması karşısında Hamlet'in yaptığı göndermenin aksine) "yemek yedikleri" *ve* "yenildikleri" bir ortamdır.[8] Bu iki edim arasında artık hiçbir ayrım yoktur. "Ve" "ya o ya bu"nun yerini almıştır. Tüketicilerin toplumunda, kimse tüketim nesnesi olmaktan kurtulamaz. Dahası bu tüketim, sadece kurtçukların eliyle tüketerek geçen bir ömrün sonunda da olmaz. Akışkan modern çağların Hamlet'i muhtemelen Shakespeare'in Hamlet kuralını değiştirecek, tüketicilerin tüketiminde kurtçukların ayrıcalıklı rolünü inkâr edecektir. Belki aynı asıl Hamlet gibi söze "diğer tüm yaratıkları bizi şişmanlatsın diye semirtiyoruz ve kendimizi de şişman-

8. Bkz. Shakespeare, *Hamlet* [*Hamlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, T. İş B. Yay., 2008] Perde IV, sahne iii.

latıyoruz..." diye başlayacak fakat ardından "diğer yaratıklar şişmanlasın diye" sözleriyle bitirecektir.

"Tüketiciler" ve "tüketim nesneleri", tüketim toplumuna ait üyelerin her gün üzerinde hareket ettikleri, gidip geldikleri düz çizginin iki kavramsal kutuplarıdır. Kimisi çoğu kez muhtemelen metaların kutbuna yakın düşecektir. Ancak hiçbir müşteriye, onun rahat edilemeyecek kadar yakınlarına düşme ihtimali karşısında kesin ve net bir garanti verilemez. Ancak birer meta olarak, kendi kullanım değerlerini gösterebildikleri takdirde müşteriler, tüketimci yaşama erişebilirler. Akışkan yaşamda tüketicilerle tüketim nesneleri arasındaki ayrım, çoğunlukla geçici ve kısa ömürlü fakat her zaman koşullara bağlıdır. Burada kaide olarak rollerin sürekli değiştiğinden bahsetmek mümkündür fakat bu ifade bile, iki kutbun iç içe geçtiği, birbirine girip tek bir bütüne dönüştüğü akışkan yaşamın gerçekliklerini çarpıtmaktadır.

İki etmenden ("tüketici" kutbundaki çekici unsurlar mı yoksa "atık" kutbundaki tiksindirici unsurlar mı) hangisinin, akışkan yaşamı itmede daha fazla güce sahip olduğu net değildir. Kuşku yok ki, gündelik mantığı şekillendirmede ve bu hayatın rotasını (parça parça, bölüm bölüm) örmede iki etmen de işbirliği içindedir. Korku arzuya güç katar. Önündeki nesnelere ne kadar titiz bir şekilde odaklansa da, arzu (bilinçli, yarı bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde) zindeliği, kararlılığı ve hünerliliğinde yatan diğer muazzam unsurun farkında olmaktan kendini alamaz. Arzu *nesnesine* ne kadar yoğun bir şekilde odaklanırsa odaklansın, tüketicilerin gözü arzulayan öznenin meta değerine takılmaktan kendini alamaz. Akışkan yaşam insanın kendisini sürekli irdelemesi, eleştirmesi ve tenkit etmesi demektir. Akışkan yaşam kişinin *kendisine* duyduğu hoşnutsuzluktan beslenir.

Eleştiriler kendilerine gönderimde bulunurlar ve içedönüktürler. Dolayısıyla böyle bir özeleştirinin talep ve teşvik ettiği reformlar da böyledir. Dışımızdaki dünyanın yağmalanması, talan edilmesi ve yıkılması, bu türden içedönük ve kendisini hedef alan reformlar adına gerçekleşir. Akışkan yaşam dış dünyada,

daha doğrusu o dünyada benliğin parçası olmayan her şeye, esas olarak araçsal bir değer bahşeder. Kendi içkin değerinden mahkûm bırakılan veya kendi değeri tanınmayan bu dünya, tüm kıymetini kendi kendisini reform etme davasına hizmetten elde eder. Bu davaya katkısıyla, dünya ve içindeki unsurların tümüne ilişkin hükümlere varılır. Dünyanın bu hizmeti vermeye uygun olmayan veya artık hizmet vermekten aciz kalan unsurları ya alakadar olunan şeylerin dışına atılıp umursanmaz hâle gelir, ya da aktif bir biçimde ıskartaya ayrılıp ortadan kaldırılır. Bu parçalar kendi kendini reform etme coşkusunun yarattığı atıktan ibarettir ve en doğal istikametleri çöplüklerdir. Akışkan yaşamın mantığından bakıldığında saklanıp muhafaza edilmeleri mantıksızdır. Sırf kendi adlarına muhafaza edilme haklarının olduğunu, akışkan yaşamın mantığıyla bırakın kanıtlamayı kolay kolay savunamazsınız bile.

İşte bu nedenden ötürü akışkan modern toplumun ilerleyişi, toplumu ve daha çok "iyi toplum" fikrini merkezine alan ütopyaların ölümüne işaret etmiştir. Akışkan yaşam toplumsal reformlara herhangi bir şekilde ilgi çekiyorsa şayet, kabul gören reform ağırlıkla toplumu, kendi kendini reformdan geçiren benliklerin güvenliğini sağlayan bir polis gücü dışında kendisine ait tüm değer iddialarını tek tek terk etmeye ve polisler başarısız olduğunda veya yetersiz kaldıklarında tazminat ilkesini ("para iade garantisinin" politik versiyonu) kabul etmeye ve benimsemeye iten bir amaç taşır. Yeni çevresel kaygılar bile popülerliklerini, gezegenin ortak varlıklarının talan edilmesiyle, akışkan yaşamın benmerkezci gayelerinin engelsizce akışına tehdit teşkil eden unsurlar arasındaki bağlantının algılanmasına borçludur.

Bu kendi kendisini sürdüren ve yenileyen bir eğilimdir. Öz reformlara yönelik odak kendi kendisini yenilemektedir. Dolayısıyla ortak yaşam içinde, bu reformun mevcut hedefleriyle eksiksiz ve kesin bir şekilde örtüşmeye direnen unsurlara yöneltilen ilgisizlik ve kayıtsızlık da kendi kendisini üreten şeylerdir. Ortak yaşamın koşullarına kayıtsız kalmak, bireysel yaşamları akışkan hâle getiren düzlemlerin yeniden müzakere edilme

olasılığını imkânsız kılar. Mutluluk arayışında (ki bu bireysel yaşamların en bariz amacı ve en büyük motivasyon kaynağıdır) başarıya ulaşmayı imkânsız kılan şey hâlâ onun peşinde koşma biçimimizin kendisidir (ki akışkan modern düzlemde peşinden koşmanın sadece tek bir yolu vardır). Ortaya çıkan mutsuzluk, benmerkezci yaşam politikalarına akıl ve zindelik katar. Nihai sonucu, yaşamın akışkanlığını devam ettirmektir. Akışkan modern toplum ve akışkan yaşam gerçek bir kesintisiz devinim içinde birbirlerine kilitlenmiş hâldedirler.

Harekete geçirildikten sonra, bu kesintisiz devinim kendi hareketi üzerinden dönmeyi hiç bırakmaz. Bu bitmek bilmez hareketin, mekanizmanın doğasından ötürü zaten zayıf olan durma ihtimali, bu kendi kendini idame ettiren özel mekanizmanın yarattığı gerilimleri ve kırılımları soğurup ortadan kaldırmaya, hatta bunları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya dönük muazzam becerisiyle daha da zayıflamaktadır. Doğrusu gerilimler sonucunda açığa çıkan ilaç ve yardım talebinden yararlanarak, bunları adeta motorlarını hareket hâlinde tutan birinci sınıf yakıtmış gibi kullanırlar.

Hatalı davranışlar, kabul gören amaçlara ters düşen veya istenmeyen sonuçlara vesilen olan edimler karşısında verilen alışıldık yanıt eğitim veya yeniden eğitimdir. Yani öğrencilere yeni motivasyon kaynakları aşılamak, farklı temayüller geliştirmek ve yeni beceriler kazanmalarını sağlamaktır. Bu tür durumlarda eğitimin dayatılması, gündelik deneyimlerin etkisine kafa tutmak, onlara karşı mücadele etmek ve neticede öğrencilerin içinde yaşadıkları toplumsal düzlemden doğan baskılara kafa tutmak demektir. Peki, eğitim ve eğitimciler bu amaca uygun mudurlar? Kendileri bu baskılara direnebilirler mi? Kafa tutmaları gereken baskıların aynısına hizmet etmekten kendilerini kurtarmayı başarırlar mı? Bu soru kadim çağlardan bu yana sık sık sorulmuş, toplumsal yaşamın gerçekliklerinden ötürü tekrar tekrar olumsuz yanıtlar bulmuş fakat birbirini takip eden her felaketten sonra gücünden hiçbir şey yitirmeden tekrar karşımıza çıkmıştır. Eğitimi "toplumsal olguların" baskılarını

sarsmaya ve nihayetinde ortadan kaldırmaya yetecek güçte bir kaldıraç olarak kullanma umudu, kırılgan olduğu kadar sonsuza dek varlığını koruyacakmış gibi görünmektedir...

Her halükârda, umut hâlâ canlı ve diridir. Henry A. Giroux kılı kırk yaran araştırmalarla geçen onca yılını, piyasanın ezici gücüne boyun eğmiş bir toplumda "eleştirel bir pedagojinin" ortaya çıkma şansına adamıştır. Susan Searls Giroux'nun desteğiyle vardığı son çıkarımında, yüzyıllık umudu yeni ifadelerle tekrar eder:

> Eğitimle ilgili her şeyin metalaşması, özelleştirilmesi ve ticarileşmesi karşısında, eğitimciler yüksek eğitimi ulusun demokratik ve medeni yaşamının can damarı olarak tanımlamalıdırlar. Dolayısıyla akademisyenler, kültür işçileri, öğrenciler ve emek örgütçüleri için esas mesele, birleşip yüksek eğitimin ticari bir alana dönüştürülmesine karşı çıkmaktır...[9]

1989'da Richard Rorty, "çocukları heyecanlandırma" ve "öğrencilerde kendi özbenlikleri, ait oldukları toplumla ilgili şüpheler" aşılamayı, eğitimcilerin arzulanır ve gerçekleşmesi mümkün hedefleri olarak tanımlamıştı.[10] Şurası açık ki, eğitimci rolünü üstlenmiş insanların hepsi bu görevle meşgul olup, bu hedefleri kendi hedefleriymiş gibi benimsemeyecektir. Akademi dünyasının ofisleri ve koridorları iki tür insanlarla doludur. Bazıları "bilgiye katkıda bulunmak için konmuş anlaşılır kriterlere uyum sağlamakla meşguldürler". Diğerleriyse "kendi ahlaki tahayyüllerini genişletme" çabası içindedirler ve "ister birer birey olarak kendileri, isterse yaşadıkları toplum açısından neyin mümkün ve önemli olduğunu daha net bir şekilde kavramak" için kitap okurlar. Rorty'nin çağrısı bu ikinci tip insanlara yöneltilmiştir çünkü ümidini bağladığı tek kategori budur. Dahası savaş çağrısı için çalınan bu boruya yanıt vermesi muhtemel öğretmenlerin

---

9. Bkz. Henry A. Giroux ve Susan Searls Giroux, *Take Back Higher Education* (Palgrave, 2004), s. 119-20.
10. Bkz. Richard Rorty, "The humanistic intellectual: eleven theses", *Philosophy and Social Hope* (Penguin, 1999), s. 127-8.

karşısına hangi ezici engellerin çıkacağını da bilmektedir. "Yönetim kurullarına, devlet komisyonlarına ve benzer organlara, işlevimizin insanları heyecanlandırmak, toplumumuzun kendisini suçlu hissetmesini sağlamak, onu dengesiz hâlde bırakmak olduğunu" veya (başka yerlerde öne attığı gibi) yüksek eğitimin aslında "hakikatin bulunması ve öğretilmesiyle ilgili olmadığını, aksine şüphe aşılayıp hayal gücünü beslemekle, böylece hâkim fikir birliğini sarsmakla ilgili olduğunu anlatamayız".[11] Kamuoyundaki retorikle entelektüel görev duygusu arasında bir gerilim vardır. Nitekim bu gerilim "genel olarak akademiyi, özel olarak ise hümanist entelektüelleri cadı avcıları karşısında kırılgan hâle getirir". Kurallara uymaktan yana tavır koyanlara ait karşıt mesajların, en çok hâkim *doxa* ve gündelik sağduyulu deneyimlerle desteklendiğini göz önüne alırsak şunu söylemek de mümkündür: Bu "hümanist entelektüelleri" tarihin sonunu, rasyonel tercihi, "başka seçenek yok" diyen yaşam politikalarını ve görünürde yıkılmaz bir toplumsal dinamiğin mevcut ve farazi gücünü anlayıp aktarmaya dönük başka formülleri dile getirenler için kolay birer hedefe dönüştürmektedir. Gerçekçilikten uzak olmakla, ütopyacılıkla, hüsnükuruntularla, boş hayaller dalmakla ve ahlaki bir hakikatin bariz bir biçimde çarpıtılmasıyla yaraya tuz dökercesine sorumsuzlukla itham edilirler.

Karşıt ihtimaller ezici oranda olabilir fakat demokratik (veya Cornelius Castoriadis'in söyleyeceği gibi özerk) bir toplumun, kendi doğasına uygun düşmesi mümkün hadiselere etki etme aracı olarak eğitim ve özeğitimin yerine koyacağı bir şey yoktur. Diğer yandaysa doğa "eleştirel pedagoji" olmadan yani eleştirel yönünü sivrilten, "toplumu suçlu hissettiren" ve insanın vicdanına dokunarak "onu heyecanlandıran" bir eğitim olmadan uzun süre hayatta tutulamaz. Bir yanda onun tarafından mümkün kılınırken, ona olasılık kazandıran demokrasinin, özgürlüğün ve bugüne dek özgürlükle demokrasinin geldiği nokta karşısında hoşnutsuzluğumuzu besleyen eğitimin kaderi, sıkı sıkıya iç içe

11. "Education as socialization and as individualization", *Philosophy and Social Hope*, s. 118.

geçmiş hâldedir ve birbirlerinden ayrılamaz. Başkaları bu yakın bağı başka türlü bir kısırdöngü olarak görebilir ancak bu döngü içinde insan umut eder. Dahası insanlığın elindeki şans sadece bu döngü içine kazınmıştır, başka yerlere değil.

Bu kitap, akışkan yaşamın yani akışkan modern bir toplumda sürdürülen hayatın çeşitli suretlerini kavramaya dönük girişimlerin bir derlemesidir. Bu derleme kusursuz ve eksiksiz olma iddiasında değildir. Ancak tahlil edilen her bir suretin, bugün hepimizin paylaştığı koşullara, dünyayı bir şekilde insanlık için daha misafirperver bir yere dönüştürme olasılığı açısından bu koşulların getirdiği tehdit ve şanslara birer pencere açması umut edilmektedir.

1
Kuşatılmış Birey

Monty Python'un filme adını vermiş kahramanı Brian, Mesih olarak ilan edilmesi ve ne zaman bir yere gitse arkasına yüzlerce inananın takılması sonucunda öfkeye kapıldığından, arkasından gelenleri koyun gibi davranmayı bırakıp dağılmaya ikna etmek için nafile yere büyük uğraş vermişti: "Hepiniz birer bireysiniz" diye bağırıyordu. Kendilerini ona adayanlar koro hâlinde şöyle yanıt veriyordu: "Hepimiz bireyiz!" Sadece cılız ve yalnız bir ses itiraz ediyordu, "ben değilim..." diye. Brian bu sefer başka bir argümana geçip, "hepiniz farklı olmalısınız" diye haykırıyordu. Koro kendinden geçerek "evet hepimiz farklıyız" diyordu. Yine tek bir cılız ses karşı çıkıyordu buna: "Ben değilim..." Bunu duyan kalabalık etrafına öfkeyle

bakmaya başlıyordu. Birbirine benzeyen onca insan arasında o sesin sahibini bulacak olsalar o huzursuzluk çıkaranı linç etmeye hazır bir hâldeydiler.

Bireyselliğin insanı çileden çıkaran bu paradoksu veya çıkmaz noktası, işte bu küçük hicivsel şaheserinde yatmaktadır. Birey olmanın ne anlama geldiğini kime soracak olursanız olun, yanıtlar (ister bir filozoftan isterse filozofların yaşamak için ne yaptığını hiç önemsememiş veya duymamış bir kişiden gelsin) birbirine benzeyecektir: Birey olmak diğerleri *gibi olmamaktır*. Ara sıra Tanrı'nın kendisini Musa'ya tanıtmasının uzak bir yankısını, bu yanıtta görmek mümkündür. Birey olmak "ben olduğum kişiyim" demektir. Bunun anlamı da şudur: Bu özgün yolla ortaya çıkmış (veya Tanrı gibi kendi kendini yaratmış) tek yaratık benim, eşsiz bir varlığım. Öyle eşsizim ki, bu eşsizlik birden fazla imlemi olabilecek kelimelerle tarif edilemez.

Ancak buradaki bityeniği, insanı farklı olmaya iten, dürten ve zorlayan kişilerin, kendisini farklı olmaktan alamayacağı ama kendisine benzeyen "ötekiler" olmasıdır. İşte sayısız ferdinden sadece biri olduğunuz, etrafınızda tanıdık veya tanıdık olmayan bir dolu insanın olduğu, insanların sizden veya tanıdığınız ve duyduğunuz kişilerden "birey" olduğunuzu kesin bir şekilde kanıtlamanızı beklediği, "diğerlerine benzemeyecek" şekilde şekillendirildiğiniz veya kendinizi bu şekilde biçimlendirdiğiniz gruba "toplum" denmektedir. Mesele huzursuzluk yaratma ve farklı olma yükümlülüğüne riayet etmeye geldiğinde, kimse huzursuzluk çıkarıp farklı olmaya cüret edemez.

Bireylerin oluşturduğu bir toplumda herkes birey olmak *zorundadır*. Bu bağlamda en azından bu toplumun üyeleri, farklı ve eşsiz bireyler dışında her şeydirler. Aksine aynı yaşam stratejisini takip etmek ve başkalarını bunu yaptıklarına ikna etmek için ortak (herkesin fark edip seçebileceği) simgeler kullanmak zorunda olduklarından ötürü çarpıcı derecede birbirlerine *benzemektedirler*. Bireysellik söz konusu olduğunda, hiçbir bireysel tercih yoktur. Burada "olmak veya olmamak" türü hiçbir ikilem yoktur.

Paradoksa bakın ki, "bireysellik" bir çeşit "kitle ruhudur" ve kalabalıkların dayattığı bir taleptir. Birey olmak kalabalık içinde başkalarına *benzemek* anlamına gelir. Yani herkesle özdeş olmaktır. Bireyselliğin "evrensel bir zorunluluk" ve herkesçe paylaşılan bir ikilem olduğu bu koşullar altında, sizi farklı kılacak ve böylece gerçekten birey olmanızı sağlayacak tek şey, (kafa karıştırıcı ve afallatıcı olsa da) birey *olmamaya* çalışmaktır. Ancak bunu başarmanız ve (son derece nahoş) sonuçlarıyla yüzleşmeyi kabul etmeniz hâlinde gerçekleşebilir...

Bir ikilemden bahsedebilirsek, alın size kafayı allak bullak eden bir ikilem! Birey olmaya duyduğumuz o muazzam ihtiyacın, gündüzleri ve uyanık kaldığımız geceleri bizi bu denli meşgul etmesi hiç şaşırtıcı olmasa gerek... İkilem sadece *kafa* karıştırıcı bir şeyden, sırf *mantıksal* bir çelişkiden ibaret değildir. İçimizde felsefi açıdan donanımlı olmayan mahlukların barış içinde yaşayabildiği, varlıklarını nadiren hissettiği, hissettiğindeyse kaygıya kapılmadığı her tür saçmalığa ve tezatlığa savaş açmalarıyla tanınan filozofların tek özelliği ve özel kaygısından ibaret de değildir. Burada ele alınan ikilem tamamen *pratik* bir görevdir. Yerine getirilmesi, tabiri caizse beşikten mezara yaşamımızı dolduran bir şeydir. Bireylerin oluşturduğu bir toplumda, yani bizim "bireyselleşmiş toplumumuzda" hepimizin birey olma özlemiyle tutuşup birey olmaya çabalamamız gerekir.

Birey genelde "diğerlerinden farklı kişi" olarak tanımlandığı için ve diğerleri arasından sivrilip ayrılması beklenen, istenen şey "ben" yani benliğim olduğu için bu görev doğası itibariyle kendi kendine gönderme yapan bir şeymiş gibi görünür. O olmasa pazarları andıran, kalabalık ve gürültülü deneyimler dünyasında, en mahrem ve korunaklı dilime, yani kendi "içimizin" derinliklerine nasıl varacağımızın ipuçlarını aramak dışında pek bir seçeneğimiz yok gibidir. Dış baskıların etkilemediği (kirletmediği, boğmadığı, deforme etmediği) *el değmemiş* benliğimin derinliklerinde saklı olması gereken "gerçek beni" aramaktayım. "Bireysellik" ülküsünü özgünlük, "kendin olmak", "gerçek ben"

olmak şeklinde ayrıştırırım. Gerçek ve saf, tamamen "aşkın" "özneliğimi" bir nebze Husserl'ınkini andıran ama kendi kendine geliştirdiğim ve olgunluktan uzan "fenomenolojik bir bakışla" inceleme gayretine girerim. Bunu kahredici "fenomonolojik indirgeme" gayretiyle, yani dışarıdan alındığı kabul edilen her "yabancı" parçayı "parantezlere ayırarak", askıya alarak, kesip çıkararak ve yok ederek yaparım.

Ve böylece son derece büyük bir dikkatle duygu ve hislerimizin en derin kıpırtılarına kulak veririz. Bu ilerlemenin makul bir yoluymuş gibi görünür çünkü hisler, tarafsız, ayrışmış ve herkesçe paylaşılan yahut en azından "paylaşılabilen" aklın aksine "gayrişahsi" değil, sadece bana aittir. "Nesnel" bir dil içinde aktarılması (bizi ve dinleyicilerimizi tatmin edecek şekilde tamamen iletilmesi) mümkün olmadığından ve arkasında kalıntılar bırakmadan bütünüyle başkalarıyla paylaşılamadığından, gerçek anlamda şahsi ve bireysel olan her şeyin doğal habitatıymış gibi görünürler. Özü itibariyle öznel olan hisler, "eşsizliğin" esas özünü teşkil eder.

Gayretle kulaklarımızı "içeriden" gelen seslere dikeriz ancak buna rağmen seslerin yanlış duyulmadığından, karar verip bir hükme varacak kadar onlara kulak verdiğimizden gerçek anlamda, bütünüyle ve şüpheye düşmeden emin olamayız. Açıkça duyduklarımıza anlam biçmede bize yardımcı olacak, en azından varsayımlarımızın su götürür olduğunu bize temin edecek birilerine ihtiyacımız vardır. İradenin olduğu yerde bir yol da vardır. Nitekim talebin olduğu yerde, hemen arkasından arz gelir. Çaresizce bireyselliklerini arayan bireylerden oluşmuş toplumumuzda, (elbette doğru fiyat karşılığında) bize ruhumuzun derinliklerinde, gerçek benliklerimizin hapsedildiği ve gün yüzüne çıkmak için mücadele verdiği karanlık zindanlarda kılavuzluk etmeye hazır sertifikalı ve/veya kendini uzman ilan etmiş kişilerden bolca vardır.

Bu yardıma hazır insanları bulup hizmetlerinden yararlandığımızda (ve onlara ödeme yaptığımızda) sıkıntılarımız sona ermez. Aksine daha da büyümüş ve daha tedirgin edici hâle

gelmiş gibi görünür. Charles Guignon'un yakın zamanda, rehberli kendi kendini keşfetme turlarının zevkleri ve sıkıntılarını özetlediği gibi:

> İnsanlara gerçek benlikleriyle temasa geçmelerinde yardım edecek şekilde hazırlanmış olan, sözde özgürleştirici ülkülerle motive eden programlar, genelde insanları programı hazırlayanların ideolojisine uyum sağlayacak şekilde düşünmeye zorlar. Bunun sonucunda yaşamlarının boş ve yönsüz olduğunu düşünmeye başlayan birçok kişi, ya o programın zihniyeti içinde yitip giderler ya da ne yaparlarsa yapsınlar "yeterince iyi olmadıklarını" düşünürler.[1]

Çoğunlukla insanların kendilerini keşfetme yolculuğu, bireyselliğe giden reçetelerin toptan satıldığı ("daha iyisini bulamazsınız") ve ambalajları içinde sergilenen montajı hazır alet edevatın, son moda tasarımlara uygun şekilde fabrikalarda seri miktarda üretildiği küresel pazar içinde miadını doldurmaktadır. Bu durumda ortaya şöyle kızgınlığa sebep olan bir durum çıkmaktadır: Benliğinizin en nadide (gerçekten bireysel) özellikleri değerini ancak yaygın ve herkesin kullandığı bir para birimine aktarıldığı anda bulabilir.

Kısaca kişisel bir özgürleşme ve kendi kendini var etme edimi olarak bireysellik, görünüşe göre doğuştan çıkmazların, yani çözülmez çelişkilerin ağırlığı altında ezilmektedir. Aynı anda hem beşiği hem de güzergâhı olarak topluma ihtiyacı vardır. Bu kasvetli/sert hakikati unutarak, görmezden gelerek ve önemsizleştirerek kendi bireyselliğini arayan herkesin hüsrana uğraması kaçınılmazdır. *Bireysellik bireylerden oluşan toplumun üyelerine biçtiği bir görevdir.* Tek tek bireylere verilen, bireysel olarak gerçekleştirilmesi gereken, bireylerin bireysel kaynaklarını kullanarak yerine getireceği bir görevdir. Oysa böyle bir görev kendi kendisiyle çelişen ve kendi kendisini yenilgiye uğratan bir şeydir. Hatta gerçekleştirilmesi dahi imkânsızdır.

---

1. Bkz. Charles Guignon, *On Being Authentic* (Routledge, 2004) [*Kimim Ben? Otantik Olmak*, Çev. Abdüllatif Tüzer, Lotus Yay., 2009], s. 9.

Ancak bireylerin oluşturduğu toplum, zorlu bireysellik göreviyle birlikte üyelerine bu imkânsızlıkla yaşamanın yollarını da sunar. Yani bir başka deyişle, bu görevi yerine getirmeye dönük başarısız girişimlerin sayısı durmadan artsa ve daha da yoğunlaşsa bile, onun özü gereği onulmaz derecede yerine getirilmesi imkânsız bir şey olduğunu görmemelerini sağlayacak araçlar sunar.

"Birey" sözcüğü 17. yüzyılda, modern çağın eşiğinde (Batı) toplumunun farkındalığı içinde açığa çıktı. Bir görevi temsil ediyordu. Ancak ortaya çıktığı anda bu göreve verilen isim bütünüyle ona karşılık gelmiyordu: Kökeni Latinceden gelen bu kelime en başta (aynı Yunanca "a-tom" gibi) *bölünmez* olana işaret etmekteydi. Söylediği şey şöyle bir temel gerçekten ibaretti. Eğer insan nüfusunun tamamını onu meydana getiren parçalara ayırmaya devam ederseniz, en nihayetinde tek bir insandan öteye gidemezsiniz. O tek insan, hâlâ "insanlık" niteliğini atfedebileceğimiz en küçük birimdir. Aynı oksijen atomunun, o kimyasal elemente atfedilebilecek nitelikleri taşıyan en küçük birim olması gibi. Kendi başına bu isim, onu taşıyana *eşsizlik* atfetmiyordu (neticede aynı elementin atomları birbirinden ayırt edilemezler). Zaman içinde fark edilir bir şekilde aynı kalırken (Ricoeur'un *la memete*'si) "eşsiz", "başkalarından farklı olma" (Paul Ricoeur'un *l'ipseite*'si) özelliği, bu kelimenin semantik yapısına büyük ihtimalle sonradan eklenmişti. Toplumsal kullanımlarının belirlendiği ve örüldüğü bağlamların yorumlanması ve değerlendirilmesi sonucunda olmuştu.

Bu tür eklemeler sonradan yapılmıştır fakat geldikleri anda hızla terimin semantik alanını ele geçirmişler ve eski sakinlerini bütünüyle kovmasalar da marjinalleştirerek bütünüyle etkisi altına almıştır. Bugün "birey" sözcüğünü duyduğumuzda, "bölünmezlik" olsa bile nadiren akla gelmektedir. Aksine "birey" (aynı fiziksel kimyadaki atom gibi), elementlerin birbirinden ayrılabildiği, dinamik, değişen ve her zaman kırılgan bir denge içinde, yerçekimi ve itme gücünün, merkezcil ve merkezkaç kuvvetlerinin sayesinde geçici, hatta kırılgan bir birlik oluştur-

duğu karmaşık, heterojen bir yapıya karşılık gelmektedir. Vurgu ağırlıkla bu kompleks kütlenin kendi kendisini çevrelemesine ve bağımlı elementler arasında tekerrür eden çarpışmaları yumuşatıp onların sersemletici değişkenliğine biraz da olsa uyum getirme çabalarına koyulur. Ayrıca bu görevi *kendi içinde* erişilebilir araçlarıyla birlikte o küme *içinde* gerçekleştirme zorunluluğuna vurgu yapılmaktadır. Bugün "bireysellik" her şeyden önce kişinin özerkliğine karşılık gelmektedir. Bu da aynı anda kişinin hem hakkı hem de görevi olarak algılanmaktadır. "Ben bir bireyim" cümlesi her şeyden önce, erdemlerimden ve kusurlarımdan sadece ben sorumluyum, ilkinden faydalanacak, ikincisinden de pişmanlık duyup düzeltecek ilk kişi benim demektir.

Bir *görev* olarak bireysellik, *kişisel* bir keşfin kılığına girmiş *toplumsal* dönüşümün nihai ürünüdür. Bu dönüşümün erken aşamalarında, genç Karl Marx lisede yazdığı kompozisyonda tek bir evrensel güneşin olduğu yerde güvelerin ev lambalarının ışığına gittiklerine dikkat çekmişti. Gerçekten de dış dünya karardıkça, evlerdeki lambaların cazibesi arttı. Bireyselliğin yükselişi, yaşamın tüm faaliyetlerini sıkı sıkıya çevreleyen o yoğun toplumsal ağların tedrici bir şekilde zayıfladığının, parçalandığının veya koptuğunun işaretçisi olmuştur. Topluluğun, üyelerinin yaşamlarını normatif bir şekilde düzenleme gücünü (ve/veya bunu yapma çıkarını) kaybettiğini göstermiştir. Daha doğrusu, (Hegel'in terimleriyle) artık *an sich* veya (Heidegger'in söyleyeceği gibi) *zuhanden* olmadığından, topluluğun geçmişte bu tür düzenlemeleri rutin bir şekilde, duygusuzca ve özbilinci olmadan yapma becerisini kaybettiğini, beraberinde insana ait eylemleri birer *sorun* olarak biçimlendirme, koordine etme, bunları birer tercih, karar ve kasıtlı eylem nesnesi olarak ele alma kapasitesini de yitirdiğini göstermiştir. Gündelik rutin içinde gittikçe daha az örüntü tartışmasız ve açık özelliğini korumuştur. Yaşamın güzergâhları sapaklardan ve kaçınılması, yoldan kaldırılması veya aşılması gereken tümseklerden azade edildiğinde, gündelik hayatın dünyası geçmişte tadını çıkardığı o açıklığı ve "şeffaflığı" yitirmiştir.

Nehir boyunca ağaç kütüklerinin üzerinde yüzen salcılar akıntıyı takip ederler. Açık denizlerde yol alan denizcilerin aksine, pusulaya ihtiyaçları yoktur. Salcılar kendilerini nehrin akışına teslim etmişlerdir. Zaman zaman kürek çekerek veya sallarını kayalardan, sarp noktalardan, kumlu ve taşlı kıyılardan uzak tutarak akışa yardımcı olurlar. Fakat denizciler kendilerini gelgeç rüzgârlara ve değişken akıntılara teslim ederlerse kaybolup giderler. Geminin hareketine *yön vermekten* başka çareleri yoktur. Gidecekleri yere karar vermeleri gerekir ve bu yüzden oraya varmak için ne zaman nereye döneceklerini söyleyecek pusulalara ihtiyaçları vardır.

Kişinin kendi başına inşa ettiği "birey" fikri, işte modern denizcilerin premodern salcıların yerini almasıyla doğan bu ihtiyaca karşılık gelmekteydi. Topluluğun geri çekilmesiyle ve onu sorunlara bulaşmaktan koruyacak bağışıklık sisteminin kendi başına sorun hâline gelmesiyle, artık kimse yön *tercihine* ve rotada kalma *ihtiyacına* kör ve sağır kalamazdı. "Şeylerin olduğu hâl" "şeylerin dönüştürüldüğü hâl" oldu. Toplum (kendi baş döndürücü ışığı içinde görünürden gizlenmiş topluluğun yerini almış o "hayli cemaat" veya kendi kendini irdelerken hayal gücünden yararlanmaya ihtiyaç olmayan veya yararlandığında hayatta kalmayacak toplumsal düzen) insanın (zorla kazandığı) *hakkı* olarak yeni (tercihte bulunmanın imkânsız olduğu) *zorunluluğu* temsil etmekteydi.

"Topluluğun" aksine (adına "toplum" dediğimiz yeni bir düzenin, geri çekilirken bıraktığı normatif boşluğu doldurmak için mücadele verdiği anda geriye bakılarak ismi verilmiş o bütünlüğün aksine) normatif güçler, kendilerini ağırlıkla bu toplumsal mekânın, sırf hayal gücünün yardımıyla anlaşılabilecek bir şeymiş gibi düzene sokulmasıyla sınırlamışlardır. Kişiler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu alanı, yakın ve yüz yüze ilişkilerin mikro alanlarını zihninden çıkarmıştır. Bu mikro alan içinde kişisel ilişkilerde kullanılabilecek etkili araçlar, artık "toplumsallaşma" faaliyetlerinde serbestçe kullanılabilir. Yani insanların gündelik etkileşimleri içinde, insanlar arasında taahhütler oluşturup sona

erdirirken, insanlar arasında bağlar kurup bu bağları koparırken kullanılabileceği gibi, tüm bunlar hayata geçirilirken yararlanılacak stratejinin seçiminde de kullanılabilir.

İlişkilerin yüz yüze kurulduğu bu alanda bireysellik, süregelen etkileşimler içinde her gün yeniden değerlendirilip tekrar pazarlığa yatırılır. "Birey" olmak bu etkileşimin rotası ve sonuçları bakımından devredilmesi mümkün olmayan bir sorumluluk almaktır. Aktörlerin ilerleyecekleri yolu serbestçe tercih etme özgürlüklerinin olduğu farz edilmiyorsa, böyle bir sorumluluk üzerinde ciddi bir biçimde durmaya dahi imkân yoktur. "Serbest tercih" bir *kurgu* olabilir (sosyolojinin başlangıcından bu yana sosyologların bıkıp usanmadan savundukları gibi) ancak serbestçe tercih yapma hakkının farz edilmesi, bu kurguyu *Lebenswelt*'in gerçekliğine dönüştürür. Durkheimcı bir "toplumsal olguya", karşı konulmaz yaptırımlarla donanmış ezici bir baskı koyması bakımından "gerçeğe" dönüştürür. Bu direnmek veya ceza almadan umursamamak şöyle dursun, görmezden gelip kenara atılabilecek bir baskı da değildir. Bireysel tercihler serbest olsa da olmasa da, serbest tercihler yapmanın ve tüm eylemleri bu tercihin sonuçları olarak tanımlamanın ilkeleri büyük oranda bireysel tercihlerin konusu *değildir*. Bireylerin oluşturduğu toplumda, hepimiz ve her birimiz *de jure* bireyiz. Yani hukuken bireyiz. Bunun arkasında yazılı hukukun yanı sıra en az yazılı hukuk kadar güçlü olan sözlü hukuk da vardır. "Toplumsal olgunun" dağınık ama sürekliliği olan, ezici ve karşı konulmaz baskısıyla bireyiz.

Serbest tercihte bulunma hakkı ve ödevi bireyselliğin zımni ve/veya kabul görmüş dayanakları olmasına rağmen, serbestçe tercihte bulunma *hakkının* kullanımını, bu sebeple bireyselliğe dair pratiklerle serbest tercihte bulunma ödevinin şart koştuğu örüntünün eşleşeceğini garanti etmeye yetmez. Birçok erkek ve kadın çoğu kez, başkalarıysa ara sıra veya sayısız defa, serbest tercihlerde bulunma imkânına erişemediklerini görmektedir.

Jeremy Seabrook, bugünlerde yerkürenin ağırlıkla topraklarından sürülmüş ve en yakın megalopolislerin hızla büyüyen

varoşlarında hayatta kalmaya zorlanmış yoksullarının içinde bulunduğu acı koşulları canlı bir şekilde tasvir etmektedir: "Küresel yoksulluk göz önünde değildir; sebebi zenginlik tarafından kovulması değil, harap olmuş ve dönüşüme açılmış hinterlanttan kovulmuş olmalarıdır."

> Üzerinde çiftçilik yaptıkları, gübreye ve haşere ilaçlarına bağımlı toprak artık piyasada satmaya yetecek artığı vermemektedir. Su kirlidir, sulama kanalları çamur ve kumla dolmuştur. Kuyu suları kirlenmiş ve içilmez hâldedir... Toprak ya devlet tarafından mesire yerlerine, golf sahalarına dönüştürülmekte veya yapısal uyum planlarıyla daha fazla tarım ürününün ihraç edilmesi için baskı altına alınmaktadır... Okul binalarına hiç tadilat yapılmamıştır. Sağlık merkezleri kapatılmıştır. İnsanların her zaman yakıt, meyve ve evlerini tamir etmek için bambu topladıkları ormanlar yasaklı bölgelere çevrilmiş, etrafına özel bir yarı askerî şirketin üniformalı bekçileri dizilmiştir.[2]

Seabrook'un öyküsündeki kahramanlar, her gün bir kat daha bireyselleşen toplumumuzda insanların kendilerini buldukları mekânlar arasında en uç noktaya sürülmüşlerdir. "Toplu hâlde Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın hasmane kentlerine atılmış" "küresel altsınıftırlar." Dolayısıyla vicdanlarımızı rahatsız etmeyecek şekilde, gece vakti kıyılarımıza atılan sığınmacıların, gözü kara polislerin "yasadışı" insanlarla *sans papiers*'leri [evraksızları] toplayıp onları en yakın mülteci kampına göndermelerini çeken televizyon kameralarının işgal ettiği zihnimizden psikolojik açıdan güvenli bir uzaklıktadırlar. Bizim oluşturduğumuz yelpazenin bir ucuna eşi duyulmamış zenginlikleri yığarken, diğer ucuna tarifi imkânsız yoksulluklarla aşağılanmaları boca eden, herkeste korkuya ve dehşet verici hislere sebep olan küresel serbest ticaretin ve ekonomik ilerlemenin birer döküntüsü, atığı ve ıskartasıdırlar. O insanlara "bireyselleşmede" ne kadar

---

2. Bkz. Jeremy Seabrook, "Powder keg in the slums", *Guardian*, 1 Eylül 2004, s. 10, *Consuming Cultures: Globalization and Local Lives* adlı kitaptan (New Internationalist, 2004).

ileriye gittikleri sorulsaydı veya bunu bir görev olarak görmeleri istenseydi, muhtemelen bu talebi pişkin ve zalim bir şaka olarak görürlerdi. Eğer "bireysellik" dediğimiz o tuhaf terimin ne anlama geldiğini anlamaya çalışacak olsalar, deneyimledikleri yaşam içinde onu yalnızlığın, terk edilmişliğin, evsizliğin yol açtığı acılardan, komşuların düşmanlığından, insanın güvenebileceği ve yardımına bel bağlayabileceği dostlardan yoksun olmasından, başkalarının serbestçe yürüyebildiği, istedikleri zaman tadını çıkarıp hayranlık duyabildikleri yerlerden kovulmaktan başka bir şeyle ilişkilendiremezlerdi.

Çoğumuz için bu tarz insanların, bildiğimiz kadarıyla uzay boşluğundan gelmiş gibi göründüğü doğrudur. Onları bir köşe başından dönerken, hayatımızı sürdürdüğümüz güzergâh üzerinde görme ihtimalimiz yoktur. Ancak buradan, o paryaların içinde bulunduğu acıklı koşulların, onların alınyazısını paylaşmaktan kendisini kurtarmış şanslı kişilerin koşullarıyla hiçbir alakası olmadığı sonucu çıkarılamaz. "Küresel altsınıfı", bir çözelti içinde katı maddeler çözülemeyecek doygunluğa vardığında dibine çöken tortu gibi düşünebiliriz. Bu çözelti hepimizin ait olduğu o "bireyselleşmiş toplumdur". Buradaki çözülebilir maddeler, *de jure* bireysellikten *de facto* bireyselliğe geçişin önüne konmuş engellerdir. Tortulaşmayı sağlayan katalizör, bireyselleşmenin hepimizin önüne konmuş ve hepimizi bağlayan temel ilkesidir.

Bireyselleşmiş toplumun her bir üyesi, *de facto* bireyselliğe giden yolda kimi engellerle karşılaşır. *De facto* bireyselliğe ulaşmak kolay değildir ve bunu korumak daha da zordur. Yaygınca kullanılan kimliksel sembollerin hızla birbirini takip etmesi, tavsiye edilen tercihlerin hep istikrarsız oluşundan ötürü bireyselliğin peşinden koşmak, yaşam boyu verilecek bir kavga demektir. Bugün hepimiz Lewis Carroll'un "gördüğünüz gibi şimdi *burada* aynı yerde kalmak için elinizden geldiğince koşman gerekiyor. Başka yerlere gitmek istiyorsan, iki kat daha hızlı koşmak zorundasın" diye uyardığı Alice'leriz. Yakalaması güç bir bireyselliğin peşinden koşmak, diğer şeylere çok az zaman

bırakır. Farklı olduğunuzu gösteren satılık yeni semboller, size hedefinize ulaşmayı ve sokakta sizinle karşılaşan veya evde size ziyarete gelen herkesi bunu başardığınıza ikna etmeyi vaat etmektedir. Fakat bunu yaparken, bir ay veya bir gün önce size aynı şeyi vaat etmiş sembolleri kendiliğinden geçersiz de kılar. Bireyselliğin peşinde koşarken mola verecek tek bir saniye bile yoktur.

Toplumların üyelerinin önüne diktiği ikilemler ve çıkmazlar genelde, kararlılıkları için toplumun benimsediği ve tavsiye ettiği stratejiler ve araçlarla eksiksiz bir şekilde gelir. Tüketimcilik, bireylerden oluşmuş toplumun önümüze serdiği zorluklar karşısında bir "nasıl" yanıtıdır. Tüketimciliğin mantığı, bireyselliklerini inşa etmeye, korumaya ve yenilemeye uğraşan, özellikle de bireyselliğin yukarda bahsedilen çıkmazlarıyla baş etme çabası veren erkek ve kadınların ihtiyaçlarına endekslenmiştir. Katı örüntülerle ve monoton rutinlerle dolu bir toplum içinde kişinin eşsizliğini açığa vurması kolay olabilirdi (ancak güvenli olması şöyle dursun hiç de rahat olmazdı) fakat tüm üyelerine eşsiz olmalarını şart koşan bir toplumda kesinlikle kolay olmayacaktır. Pragmatik kurallar tuhaf bir şekilde tersine çevrildiğinde, *bireyselliğin* şartlarını karşılaması beklenen şey, artık *herkesin* itaat ettiği normları takip etmektir. Bir zamanlar insanların bireyselliğini gemlemekle suçlanan konformizmin şimdi bireyin en iyi dostu olduğu ilan edilmektedir. Aslına bakılırsa insanın güvenebileceği tek dosttur.

Tüketim piyasalarının işleyişi mantığı hiçe saymaktadır fakat hiçe saydığı mantık, bireysellik için verilen, halihazırda aporetik niteliğe sahip mücadelenin mantığı değildir. "Kendin ol- Pepsi'yi seç" tipi bir reklam bu çıkmazı, ürünü alması en muhtemel müşterilerin hoşça karşılayacağı ve memnun olacağı bir dürüstlükle yansıtmaktadır. *Eşsiz* olmak için verilen mücadele artık *kitlesel* üretimle *kitlesel* tüketimin ana motoruna dönüşmüştür. Ancak eşsiz olmaya duyulan özlemi büyük bir tüketim piyasasının hizmetine vakfetmek (veya tam tersi) için, tüketici ekonomisi aynı zamanda hızla eskiyen nesnelerin eko-

nomisi olmak zorundadır. Nesnelerin nerdeyse ânında demode olduğu, metaların dolayısıyla fazlalığın ve atığın hızla rotasyona girdiği bir ekonomi olmalıdır. Bugün eşsizliğe damga vuran ve onu ayrıştıran şey, "modaya uygun" olanlarla "demode" olanlar arasındaki farktır. Yahut bugünün metalarıyla hâlâ "modaya uygun" olan ve bu sebeple hâlâ raflara konan dünkü metalar arasındaki farktır. Eşsizlik uğruna verilen mücadelede başarı ve hüsran, koşucuların hızına, birinci ligden düşen şeylerden hızla kurtulma becerilerine bağlıdır. Fakat yeni ve gelişmiş tüketici ürünlerini tasarlayanlar, önceki yarışta elenmiş talihsiz rakiplere ikinci bir şans vaat etmeye aşırı isteklidirler.

Diğerlerinden birkaç santim ilerde olmayı her şeyden çok arzulayan onca insana verilen tipik bir tavsiyede, *Observer*'dan bir moda yazarı birinci lig oyuncularına Marni marka halılara, Capellini'nin koltuklarına, Ralph Lauren imzalı duvar kâğıtlarına veya John Rocha markalı şarap kadehlerine "fiyaka satmak için dökecek paranız yoksa" "umutsuzluğa kapılmamalarını" söylemektedir. Londra merkezli moda ikilisi Clements Ribeiro "eviniz için", bir dolu şeyin yanı sıra 199 poundluk bir kilimi, 499 poundluk "tepesi dalgalı ahşap bölmeleri ve 949 poundluk "aşırı derecede havalı sandalyesi" olan bir "koleksiyon" hazırladı![3] Yeterli parası ve kredi kartı olmayanlara sunulmuş bir teklif olmadığı açıktır. Banka kredisi bol olanlar için iyi, geri kalanlar için kötü haber. Geri kalan bu insanlar, kenara atılmış "kusurlu müşteriler" kategorisine sokulup "sınıflar altı" grubun kara deliğinde kaybolup gitme tehlikesiyle burun burunadırlar.

"*De jure* bireysellik" kıyısından "*de facto* bireysellik" kıyısına yüzen feribotlar biletlere yüksek fiyatlar biçmektedirler ve diğer kıyıdaki kampta bir yer kiralamak için çok daha büyük bedellerin ödenmesi gerekir. Tüketici piyasaları tarafından sunulduğunda, bireyselliğin peşinde koştuğumuz maraton ivediliğini ve itici gücünü, ensende soluğunu hissettiğin o koşucu kitle tarafından yakalanma, kavranma ve yutulma korkusundan alır. Fakat

3. Bkz. *Observer Magazine*, 29 Ağustos 2004, s. 35.

yarışa katılıp orada kalmak için, önce (sürpriz, sürpriz) diğer koşucuların giydiği veya edinmeyi kendilerine görev bellediği o "özel maraton ayakkabılarından" satın almanız gerekmektedir. Bireylerden oluşan toplumda birey olmak para, hem de çok para harcamak demektir. Bireyselleşme yarışı erişimi kısıtlamıştır ve yarışa katılma izni olanları kutuplaştırır. *Büyük Birader* [Biri Bizi Gözetliyor] programının birbirini takip eden her bölümünde olduğu gibi, her koşunun sonunda elenenlerin safları daha da büyüme eğilimindedir.

Bireyselleşmenin kendi hoşnutsuzluklarıyla hoşnutsuz insanlarının olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Mutlu müşterileri üreten hattın dışında, aynı anda hem tüketicilerin sefahatinden hem de bireyselleşme yarışından diskalifiye edenleri üreten, yeterince reklamı yapılmasa da aynı derecede etkin başka bir hat daha vardır.

Her bireysel toplum (bir uyarıda bulunacak olursak hızla küreselleşen bir gezegende, "bireysel toplum" kavramının üzerine bol miktarda tuz dökülerek kullanılması gerekir), hatta en zengin toplumlar bile etki altındadır. Amerikan toplumunun yaşadığı son dönüşüm üzerine kafa yoran Richard Rorty şunu söyler: "Proletaryanın burjuvalaşması" Amerika'da "burjuvazinin proleterleşmesiyle" başarılı olmuştur çünkü çok sayıda orta sınıftan ailenin geliri "ancak insanı rencide eden, kıt kanaat geçinebildiği" ve dahası "ücret azalması, işten atılma, ufak bir hastalığın bile yaratacağı korkunç sonuçların korkularıyla" dolu bir yaşama olanak tanımaktadır.[4] Fakat hayati mücadelelerin zorla özelleştirilmesi ve bireyselleşmesinin getirdiği kutuplaşmanın, küresel boyutları da vardır. *De jure* ve *de facto* bireyselleşme arasındaki uçurumun kapanma fırsatı da, gezegenin farklı noktalarına alabildiğine eşitsiz dağılmış hâldedir. Zengin Batı ülkeleri tarım faaliyetlerini sübvanse etmek için yılda 350 milyar dolar harcadıklarından Avrupa'nın inekleri dünya nüfusunun yarısından daha iyi bir durumdadır. Londra 1.500 kilometre karelik bir araziyi işgal

4. Richard Rorty, *Achieving our Country* (Harvard University Press, 1997), s. 83.

etmektedir fakat Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü'nün hesaplamalarına göre, sakinlerinin tüketeceği şeyleri tedarik etmek ve ortaya çıkaracakları atığı boşaltmak için, Britanya'nın kullanıma açık arazilerin kabaca toplamı büyüklüğünde toprak parçasını kullanmak zorundadır.[5] Kuzey Amerika'da yaşayan ortalama bir kent sakini geçimi için 4,7 hektar arazi kullanırken, Hindistan'da ortalama bir kentli sadece 0,4 hektarla varlığını sürdürmek zorundadır. Yaşam kalitesi yükseldikçe, bir kentin paylaştığımız gezegene bıraktığı "ekolojik ayak izi de" o kadar büyük olur. Londra kendisinden 120 kat büyük bir toprak parçasına ihtiyaç duymaktadır. Oysa yaşam kalitesinin zirveye çıktığı Vancouver örneğine baktığımızda, kent kendisinden 180 kat büyük bir *Lebensraum* olmadan hayatta kalamaz.

Gezegende yaşayan herkesin yaşam kalitesini, Batılı ülkelerde yaşayan en ayrıcalıklı kesimlerin düzeyine çıkarmak hâlâ mümkün olduğundan, kutuplaşma bugüne dek alabildiğine derinleşerek varlığını devam ettirmiştir. John Reader'ın belirttiği gibi, "eğer Yeryüzü'nde herkes ortalama bir Kuzey Amerika sakini kadar rahat bir yaşam sürdürseydi, geçimlerini sağlamak için bir değil tam üç gezegene ihtiyacımız olurdu."[6] Elimizdekinin haricinde iki gezegen daha bulmak kesinlikle kartlarımızın arasında yoktur. Bu sebeple, bireyselleşmiş bir toplum çerçevesinde gezegende yaşayan herkesin fırsatlarını eşitlemek de ihtimal dışıdır.

Hâl böyle olunca, bireysellik hâlâ *bir ayrıcalıktır* ve bir süre daha böyle kalması muhtemeldir. Kendini var etme oyununun, "özgürleşmiş", tam teşekküllü ("sınırlı sayıda üretilmiş" son özel tasarımlı ürünlerle kendilerini sürekli yeniden biçimlendirmeye gayret eden) tüketicilerin kendilerini, tercih etmedikle-

5. Bkz. N. Chambers, C. Simmons ve M. Wackernagel, *Sharing Nature's Interest: Ecological Footprint as an Indicator of Sustainability* (Earthscan, 2000), s. 134.
6. John Reader, *Cities* (Heinemann, 2004) [Şehirler, Çev. Fatine Bahar Karlıdağ, Yapı Kredi Yay., 2007], s. 303, alıntılayan M. Wackernagel ve William E. Reeves, *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on Earth* (New Society Publishers, 1996), s. 13-14.

ri, kendilerine hiçbir soru sorulmadan dayatılan ve yüklenen "aşırı belirlenmiş" kimliklerine "yapışıp" "sabitlenmiş" isimsiz kalabalıktan kendilerini koparmalarıyla oynandığı her tikel, yarı özerk toplumda bu bir ayrıcalıktan ibarettir. Ayrıca içlerinde istendiği anda hemen koparılabilen kırılgan ve yüzeysel bağlantılar sunsalar da tek bir tuşla bağlanması kolay ağların, yerleşmiş ve pazarlığa kapalı haklarla görevlerden örülmüş o sık bağların yerini aldığı sığınaklara ve yükselen bireyselliğin hareketle tercih özgürlüğünden ziyade alışıldık güvenlik ağlarının ortadan kalkmasına işaret ettiği uçsuz bucaksız topraklara bölünmüş yerkürede de bir ayrıcalıktır.

Ayrıcalıklı kesimin sefasını sürdüğü yaşam tarzını tüm gezegeni kuşatacak ölçüde genişletme ihtimali, yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü gerçekdışıdır. Görünen o ki bugün "özgürleşip bireyselleşmenin" aldığı tüketimci form, genişletilmeye tuhaf bir şekilde direnmektedir. İnsan, bireyselliğin birçok kişiye men edilmesinin, bazı insanları bireyselleştirmenin ne ölçüde *olmazsa olmaz* sebebi olduğunu, bugünkü temsiliyle bireyselliğin ayrıcalıktan öte bir şey *olup olamayacağını* merak ediyor.

Bundan dolayı insanın şunu umması muhtemeldir: Bireyselleşme vagonuna atlama şansı en iyi ihtimalle uzak, muhtemelen sıfır olan o çoğunluk için, "bireyselliğe" ve temsil ettiği her şeye karşı dişe diş bir direniş sergilemek makul bir seçenek olmakla kalmayacak, ikilemlerinin "doğal" sonucu olacaktır. "Köktencilik" yani insanın miras aldığı ve/veya kendisine atfedilen kimliğe körü körüne tutunmayı *tercih etmesi,* gezegenin tamamına dayatılan bireyselleşmenin doğal ve meşru bir ürünüdür. William T. Cavanaugh'un sözleriyle, "dünyanın Jim Jones'ları ve Usame bin Ladin'lerinin inançları, 21. yüzyılda şiddet sorununun önemli bir dilimini meydana getirmektedir. En azından aynı ölçüde kayda değer olan şey, 'serbest ticaretin,' liberal demokrasinin ve Amerikan hegemonyasının aç bir dünyaya sunulmasında (veya dayatılmasında) gördüğümüz o ateşli coşkudur."[7]

7. William T. Cavanaugh, "Sins of omission: what 'religion and violence' arguments ignore", *Hedgehog Review* (Bahar 2004), s. 50.

Kimlik uğruna kimlik biraz riskli bir şeydir... Hiç olmazsa bu, sonraki bakanlar kurulunda Eğitim Bakanlığı'ndan Kimlik Bakanlığı'na geçirilmiş olsaydı Charles Clarke'ın söylemesi muhtemel şeydir. Eğitim üzerine söylediği onca şeyle kastettiği, (Richard Ingram'ın yakıcı gözlemleriyle) "okul ve üniversitelerin esas var olma sebebinin, ekonominin büyüme oranını artırmak, Avrupalı partnerlerimizle rekabet etmemize yardımcı olmak" ve (ekleyebileceğimiz üzere) hükümetin sonraki seçimleri kazanmasına katkı sunmak oluşudur. Eskiçağ tarihi, müzik, felsefe ve ticari veya politik avantajlardan çok kişisel gelişime katkı sunma iddiasında olan benzeri şeyler, büyüme rakamlarına ve rekabetçilik göstergelerine pek bir şey eklemeyecektir. Bu pratik, maddi ve duygusuz dünyada, anlık kâr peşinde koşan bir dünyada, kriz yönetimi ve hasarı sınırlandırma yani araçsal yetkinliğini gözler önüne sermekten aciz her şey "bir miktar risklidir".

Akademisyen olsun veya olmasın tüm öğretmenler, muhtemelen Clarke'ın bayağı ve kötü niyetli tutumuyla alay edip bu tutumu kınayan Richard Ingram'ı takip edeceklerdir. Birçok öğretmen, belki de büyük çoğunluğu, eğitimin en iyi "kendisi için" yapıldığında fayda getirdiğinde; diğer amaçlara hizmet ettiğinde ise kendisini değersizleştirdiğinde ısrar etmektedir. Yine de öğretmenlerin, araç hâline getirilmiş eğitim söz konusu olduğunda Ingram'ın duyduğu küçümsemeyi paylaşması ne kadar muhtemelse, bu küçümsemeye öğrencilerinin büyük oranda katılması o kadar olasılık dışıdır. Öğrencilerinin çoğunluğu için, eğitim meslek edinmenin en önemli adımıdır. Nitekim onca ağır angaryaların ardından ödüller ne kadar göz alıcı olursa, geçiş ne kadar geniş olursa o kadar iyidir. Büyük olasılıkla Karl Marx'ın uzun zaman önce yaptığı gözlemleri günümüzün "yaşam politikalarına" uyarlayarak söyleyeceği gibi, yaşamlarını (aynı bizler gibi) ve dolayısıyla paylaştıkları (paylaştığımız) tarihi tercih ettikleri (ve ettiğimiz) koşullar içinde belirlememektedirler. Ve mesele eğitimin faydalarına geldiğinde, son sözü söyleyen işte bu koşullardır.

Eğitimin anlamı, "eğitici (daha genel bir tabirle "okumuş") sınıflarla" "eğitilmiş sınıflara" (zaman zaman "halk" veya "kitleler" şeklinde adlandırılanlara) ilişkin algıların farklılaştığı tek örnek değildir. Yaşamlarının örüldüğü çerçevelerin yanı sıra, (eğer yapıyorlarsa) yansıttıkları yaşam deneyimlerinin arasındaki fark dikkate alındığında şaşılacak bir şey de yoktur. Bir teori insanı olan Marx, birçok defa teori ve pratik arasındaki o felç edici çatlaktan yakınacaktı ve kendisini onun müridi ilan etmiş pratik insanı Lenin, birçok defa "kitlelerden" boğucu ve utanç verici ölçüde koptuklarından ötürü "entelijensiyaya" sansür uygulayacaktı. Böyle şikâyetlere ve sansürlere vesile olan çarpıcı anlara, kuşkusuz kimlik söylemleri ve kimliklerin tanınması için verilen savaşların gerçeklikleri destek olur.

Bugünlerde yeni açığa çıkan küresel ve ülke sınırlarını aşan elitlerin boğumlu ve özdüşünümsel çekirdeğini meydana getirmiş bilgili sınıflar, kimlik üzerine ballandıra ballandıra konuşmalar yapmaya meyillidirler. Üyeleri kimliklerini yaratmakla, bozmakla ve yeniden yaratmakla meşgul olup, her gün bu işin görece ucuza ve hızlı bir şekilde yapılmasından hoşnutça etkilenmekten kendilerini alamazlar. Kültür üzerine yazanlar genelde bu faaliyeti "melezleşme", bunu icra edenleriyse "kültürel melezler" olarak tanımlarlar.

Yerel bağlardan azat olmuş, siber bağlantı ağlarıyla kolayca oradan oraya seyahat edebilen bilgili sınıflar, neden diğerlerinin onları örnek almadığını merak ederler. Bu konuda çekimser kaldıklarındaysa onlara sürekli içerlerler. Fakat onca infiale ve muammaya rağmen, "başkalarının" onları örnek *almadığı* ve *alamadığı* durumlar, "melezliğin" cazibesine, bunu benimseyen ve benimseme imkânı olanların özgüvenleriyle memnuniyetlerine katkıda bulunuyordur belki.

Görünüş itibariyle melezleşme *karışmakla* ilgilidir fakat onu bu denli övgüye layık ve imrenilen bir var olma biçimine dönüştüren örtük ama belki de en temel işlev bir şeyleri *ayırmasıdır*. Melezleşme, melez olanı monozigotik anne babalardan gelen herkesten koparır. Hiçbir soy ürün üzerinde münhasır bir mülkiyet hakkı

olduğunu iddia edemez. Hiçbir akraba grubu standartların gözetilmesi üzerinde kılı kırk yaran ve zararlı bir denetim kuramaz. Ve sonraki nesillere ait hiçbir fert, miras aldığı irfana sadakat yemini etmek zorunda değildir. "Melezleşme" onu pratiklerin belirleyiciliğiyle takip etme umuduyla, özerkliğin hatta bağımsızlığın ilan edilmesidir. "Ötekilerin" monozigotik soyları içinde sıkışmış bir hâlde arkada bırakılmaları, bu ilana güçlü bir kanaat kazandırır ve bu pratiklerin takip edilmesine katkıda bulunur.

"Melez bir kültür" imgesi, erişilen veya iddia edilen *sınırlar* ötesi [ekstrateritoryal] koşulları örten ideolojik bir kılıftır. Özü itibariyle, çitlerle parçalara ayrılmış ve belli toprak parçaları üzerinde sabit egemen güçler arasında bölüştürülmüş bir dünyada, zorla kazanılan ve keyifle sefası sürülen bir serbest giriş ve izinsizce girme özgürlüğüdür. Yeni küresel seçkinlerin üzerinde yol aldıkları sınır ötesi ağlar ve yaşadıkları "hiçbir yerlerde" [nowherevilles] olduğu gibi, "melez kültür" kimliğini *bir şeye ait olmamakta* arar. Yani daha önemsiz ve aşağı konumdaki insanların, "yerlilerin" hareketleriyle tercihlerini bağlayan sınırları tanımama ve umursamama özgürlüğünde arar. "Kültürel melezler" evcimenlik gibi korkunç bir bakteriye karşı aşılanmak amacıyla, her yerde *chez soi* [evdeymiş] gibi hissetmek isterler.

"Kimliğin" ortodoks anlamına sadık olanlar, bu fikir karşısında şaşkınlığa düşeceklerdir. Heterojen ve kısa ömürlü, uçucu, tutarsız, fazlasıyla değişken bir kimlik mi? Kimlik üzerine, Sartre veya Ricoeur'un yazdığı eserler gibi modern klasiklerle büyümüş biri, bu düşünceyi çelişkili bir ifade olarak görmekten kendilerini alamayacaklardır. Sartre için kimlik yaşam boyunca süren bir projeydi. Ricoeur içinse üzerine *tutarlılık* ve *bütünlük* addedilen *l'ipseite* ile *sürekliliğe* karşılık gelen *la memete*'nin birleşimiydi. Bunlar tam da "melez kimlik" fikrinin üzerine basa basa reddettiği iki niteliktir. Ama o dönemde ortodoks anlamı, ulus-devletle ulus inşasına uyacak şekilde değişikliğe uğratılmaktaydı. Nitekim "bilgili sınıfların" kendisini tanımlama biçimi ve üstlendikleri ve/veya iddia ettikleri toplumsal rol de buna uygundu. Oysa şimdi hepsi terk edilmiştir.

Şüphe yok ki, "kimlik" fikri açığa çıktığı her noktada içsel bir çelişkiyle parçalanmaktaydı. Genelde iddia edildiği anda boğularak etkisiz hâle getirilen bir ayrıma işaret etmekteydi. Ayrıca tamamen farklılıkların paylaşılmasıyla inşa edilebilecek bir aynılığa işaret etmekteydi...

"Kimlik" Heideggercı *zuhanden*'den *vorhanden*'e dönüştü. *Ya* bireyselliğin *ya da* ait olma hissinin ortaya atıldığı noktada insanların ilgisini çekmektedir (yahut Alfred Schütz'ün söyleyeceği gibi, "tartışmaların ilgi" odağına yerleşmektedir). Dolayısıyla ikili bir tercihle karşılaşmaktadır: Ya bireysel özgürleşme mücadelesine ya da bireysel mizacı aşan bir kolektif yapının parçası olma mücadelesine hizmet edecektir. Kimlik arayışı her zaman karşıt yönlere çekilir. Hep çapraz ateş içinde kalırlar ve birbirine karşıt iki gücün baskısı altında gerçekleşir. İddia edilen ve/veya peşinden koşulan her kimliğin (bir *sorun* ve bir ödev olarak kimliğin) içine düştüğü bir açmaz vardır. Kendilerini bundan özgürleştirmek için başarısızca mücadele vermekten ötesini yapamazlar. İki uç nokta, yani taviz vermeyen bireysellikle topyekûn ait olmak arasında yol alırlar. İlk uca erişmek imkânsızken, ikincisi aynı kara bir delik gibi yanından geçen her şeyi içine çekip yutacaktır. Kimlik bir yön olarak seçildiği anda, kaçınılmaz surette iki yön arasında bocalayan hareketlere yol açacaktır.

Bundan dolayı "kimlik", hem bireysel hem de kolektif yapılar için ölümcül olması muhtemel tehlikeler barındırır. Ancak buna rağmen her ikisi de kendini var etme silahı olarak ona başvururlar. Kimliğe giden yol bitmek bilmez bir savaş, özgürlüğe duyulan arzuyla yalnızlık ve çaresizlik korkusuyla güvenliğe duyulan ihtiyaç arasında sonu gelmez bir mücadeledir. Dolayısıyla "kimlik savaşlarının" bir sonuca varmama ihtimali yüksektir ve ne olursa olsun kazanması imkânsız savaşlardır. "Kimlik davası" verilen savaşın hedefi olarak kamufle edilirken, bu savaşın aracı olarak kullanılmayı sürdürecektir.

Heterojen (küresel) eğitimli seçkinlerin manevraları içinde, "melezleşme" eski "asimilasyon" stratejilerinin yerine kullanılır.

Akışkan, modern, hiyerarşilerin geride kaldığı çağın değişen koşullarına uydurulmuştur. "Çokkültürlülükle" aynı paket içinde gelir. "Asimilasyon" stratejisine nasıl kültürel evrim ve kültürlerin *hiyerarşisiyle* ilgili bir vizyon eşlik ediyorsa, çokkültürlülüğün ilanına da kültürlerin *eşdeğer* olduğu ve birbirleriyle *eşit* olduğunu söyleyen bir varsayım eşlik etmektedir. Akışkan modernizm, aynı zamanda hiyerarşileri geride bıraktığı oranda "akışkandır". Eskiden ilerlemenin çürütülmez mantığıyla belirsizliğe yer bırakmayacak şekilde yapılandırıldığı farz edilen, gerçek veya kabul görmüş üstün/aşağı konumlar aşınmış ve erimiştir. Diğer yandan yenileri belirgin bir biçim kazanamayacak kadar akışkan ve kısa ömürlü olup, aldıkları biçimler kimliğin oluşumu açısından güvenli bir referans kaynağı olmaya yetecek kadar uzun süreli de değildir. Bunun sonucunda "kimlik", insanın kendine koyduğu ve biçtiği bir şeye dönüşmüştür. Bireylerin kaygı etmesi gereken çabaların sonucudur. Tanımsız ama muhtemelen kısa bir yaşam beklentisiyle kesinlikle geçici bir sonuçtan ibarettir.

Dany-Robert Dufour'un geçenlerde belirttiği gibi, geçmişe ait tüm "büyük referanslar" bugün hâlâ kullanıma açıktır fakat hiçbiri referans arayan kişiler üzerinde kendisini dayatmaya yetecek otoriteye sahip değildir.[8] Akışkan modern dünyanın, gürültülü karmaşa içinden sıyrılıp öncü bir motif olmaya yetecek güçte kendisini duyurabilen veya uzun süre kendisini işitilir kılabilen hiçbir sesin olmadığı, birbirine rakip otorite iddiaları arasında kafaları allak bullak olmuş sakinleri ne kadar samimi bir şekilde arasalar da, "inandırıcı kolektif bir beyan sahibi" bulamazlar ("kendi hâlimize terk edildiğimizde sürdüremeyeceğimiz şeyi bizim için sürdüren" ve "kaos karşısında kökümüzü, amacımızı ve düzenimizi bizim adımıza belli ölçüde koruyan" bir ses bulamazlar).[9] Bunun yerine güvenilmeyeceği aşikâr yedek çarelere başvurmak zorundadırlar. Otoriteye alternatif ayartıcı teklifler

8. Dany-Robert Dufour, *L'Art de reduire les tetes. Sur la nouvelle servitude de l'homme libere a l'ere du capitalisme total* (Denoel, 2003), s. 69.
9. A.g.e., s. 44.

(normatif düzenlemeler yerine kötü şöhret, geçici şöhretler ve günübirlik idoller, projektörlerin ve ellerinde mikrofonlarıyla TV muhabirlerinin karanlık ve sessizlik içinden çıkardığı, ışık hızıyla manşetlerden ve sahnelerden silinen o günübirlik konuşmalar) kalıcı yön tabelalarından yoksun bir dünyada mobil tabela işlevi görmektedir.

Son tahlilde "melezleşme", kalıcı surette sonu "sabitlikten uzak", hatta "sabitlenmesi imkânsız" bir kimliğe çıkan bir harekete karşılık gelmektedir. Sürecin erişilmez, inatla uzaklaşan ufuklarda, sadece geri kalan her şeyden farklı oluşuyla tanımlanmış bir kimlik yaklaşmaktadır. İsmi olan, tanınan, kabul görmüş, bu sebeple görünüş itibariyle sabit her kimlikten farklı oluşuyla tanımlanmıştır. "Melezleştiricilerin" kimliği her şeye rağmen o "geri kalanlara" bağımlıdır. Takip edeceği ve öyküneceği, kendine ait belli hiçbir model yoktur. Esas olarak her şeyi yeniden işleyen ve geri dönüşüme sokan bir fabrikadan ibarettir. Borçla geçimini sürdürür ve ödünç alınan şeylerle beslenir. Kendi farklılığını ancak bir borcun getirdiği sınırlılığı, daha fazla borç alarak telafi etmeye dönük durmak bilmez ve durdurulamaz çabalarla inşa edebilir/sürdürebilir. Önceden seçilmiş bir hedefin yokluğu, ancak kültürel imgelerin aşırılığıyla ve tüm seçenekleri açık bırakıp tüm bahisleri garantiye almaya dönük kararlı bir çabayla telafi edilebilir.

"Melezliğin" kültürleri aşan zirvelerinde askıda kalmış olanlar, "öteki insanların" yaşam düzenlerine yön veren "kültürleri" sağlam, inatçı ve yıkılmaz yapılar, "sabitleyici" ve "bağlayıcı" birer gerçeklik, dışa kapalı, kendi kendini idare ettiren ve sürdüren birer bütünlük olarak gördükçe, "melez kültür" hem programsal hem de pratik açıdan *kültürler ötesidir*. "Melez kültür" Pierre Bourdieu'nun öne attığı, üstünlük iddiasını, sınırları kültürel anlamda belirlenmiş hazlarla tercihlerin katılığı üzerine inşa etmiş toplumsal ayrımlarla ilgili teziyle açıkça sürtüşürcesine *omnivordur*. Sunulan her şeyi yutmaya, hangi mutfaktan gelirse gelsin hepsini çiğneyip sindirmeye hazır, yansız, yemek ayırt etmeyen, önyargısız ve istekli bir iştaha sahiptir.

Tekrar etmeme izin verin: "Melez kültür" imgesi, erişilen veya iddia edilen sınırlar ötesi konumu örten ideolojik bir kılıftır. Aynı küresel seçkinlerin içinde yaşadığı ve sınırları aşan ağlar gibi, belli toprak parçalarıyla sınırlanmış politik birimlerin egemenliğinden muaf olan "melez kültür", kimliğini atfedilmiş ve durağan kimliklerden muaf olmakta, çeşitli kültürel imgeleri görmezden gelip aşma kapasitesinde, belli bir yere hapsolmuş insanların yani "yerlilerin" hareketleriyle tercihlerini sınırlayan her türlü etiketle damgayı bertaraf etmekte arar.

Onu hayata geçirip tadını çıkaranlar, benliğin yeni "kararsız yapısını" "özgürlük" ismiyle adlandırma eğilimindedirler. Ancak açıkça "ikinci uyarıya kadar" sabitlikten uzak bir kimliğe sahip olmanın, kurtulmaktan ziyade asla kesin zaferle sonuçlanmayacak bir kurtuluş savaşına zorunlu ve geri dönüşü imkânsız bir şekilde katılmaktan farksız olduğunu söyleyenler olabilir. Gece gündüz, dinlenmeden, bir şeylerden *kurtulma,* bir şeyleri *sona erdirme* ve *unutma* savaşıdır. Kimlik taşınması zor (kurtulması imkânsız) fakat konforlu (el konulması imkânsız) bir miras olmaktan çıktığında, şu andan başlayıp sonsuza dek sürmesi beklenen ve umulan bir şeye ilelebet bağlı kalma edimi olarak görülmediğinde, son olarak zorlu mirasların yitip gitmesiyle öksüz kalmış, güvenilecek sağlam sığınaklardan yoksun bireylerin hayatları boyunca peşinde koştukları bir göreve dönüştüğünde, dönüşmesi zorunlu olan ve dönüştüğü şey şudur: Kişinin geçmişte verdiği taahhütlerden kendini kurtarmaya ve başkalarının başarıyla ve memnuniyetle kaçınacağı taahhütlere sıkışıp kalma riskinden kurtulmaya dönük, alabildiğine belirsiz ve daima kesin sonuca varmaktan uzak bir çaba. Kimlik peşinde koşanların özgürlüğü, bisiklet sürücülerinin özgürlüğüne benzer. Pedala basmayı bırakmanın cezası düşmektir ve o dik pozisyonu koruyabilmek için sürekli pedal çevirmek gerekir. Çalışmaya devam etme zorunluluğu seçim şansının olmadığı bir durumdur çünkü alternatifi düşünülemeyecek kadar korkunçtur.

Bir olaydan diğerine sürüklenen, sonuçlarını umursamadan ve yönünü bilmeden birbirini takip eden hadiseler yaşayan,

geleceğin haritasını çıkarma arzusundan ziyade geçmişi silme dürtüsüyle hareket eden aktörlerin kimliği, sonsuza dek mevcut zaman içine sıkışmış hâlde olup, artık geleceğin temeli olarak kalıcı bir önemden yoksundur. Bugün "*onlarsız* yapılamayacak, görülemeyecek" şeyleri kucaklamaya çalışırken, yarın "*onlarla* yapamayacağı, görülemeyeceği" şeylere dönüşmelerinin muhtemel olduğunun da sonuna kadar farkındadır. Her kimliğin geçmişi atılmış çöp yığınlarıyla doludur. Bu yığınlar evvelki günün vazgeçilmez unsurlarından, geçmişin ağır yüklerine dönüşmüş şeylerle doldurulur her gün.

İnsanın bu bitmek bilmez değişimden sadece yara almadan değil muhtemelen daha da güçlenerek çıkacağından emin olabileceği tek "kimlik çekirdeği" *homo eligens*'inki, yani "tercihte bulunan insanınkidir" ("tercihte *bulunmuş* insanın" olmasa da!). Kalıcı surette geçici, tamamen bütünlükten uzak, kesin surette belirsiz ve gerçek anlamda yapay bir benlik. Akışkan modern yaşamın ticari teşebbüsleri üzerine, Richard Sennett şunları yazmıştı: "Hayatta tutulması kesin işletmeler yok edilip terk edilmektedir, yetenekli çalışanlar ödüllendirilmek yerine bir kenara atılmaktadır, çünkü örgüt piyasalara değişebileceğini kanıtlamak zorundadır."[10] "İşletmelerin" yerine "kimlikleri", "yetenekli çalışanların" yerine "sahip olunan şeylerle partnerleri" ve "örgütün" yerine "benliği" koyun. Karşınıza *homo eligens*'i tarif eden içler acısı hâlin net bir tanımı çıkacaktır.

Homo eligens ve meta piyasası mükemmel bir ortakyaşamın (simbiyoz) parçasıdırlar. Birbirlerini destekleyip beslemedikleri takdirde, ikisi de sonraki günü görecek kadar yaşayamazlar. Müşteriler ellerindeki şeylere tutunurlarsa piyasalar sağ kalamaz. Kendi bekası adına, belli şeylere bağlı ve sadık müşterilere veya ayartıcı unsurlara direnen ve yanlardan gelecek saldırılara kapalı tutarlı, bütünlüklü bir güzergâhtan çıkmayan insanlara dayanamaz. Yani alışveriş yapmaya kendilerini adamış ve mağazalara çıkan yollara sadık müşterilerin dışında kalan insanlarla

10. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (W.W. Norton, 1998) [*Karakter Aşınması*], s. 51.

varlıklarını sürdüremezler. Bireyler kendilerini güvende hissettiklerinde, başarıları ve elde ettikleri kalıcı olduğunda, sınırsız öngörülere sahip olduklarında ve verdikleri zorlu mücadelenin sonuna varmak mümkün olduğunda piyasalar ölümcül bir darbe alır. Pazarlama sanatı, seçeneklerin kapanmasını ve arzuların doyurulmasını *engellemeye* odaklanmıştır. Dış görünümler ve resmî beyanların yanı sıra ikisine de güvenen sağduyuya rağmen, vurgu burada yeni arzuların kışkırtılmasında değil alanı yeni alışveriş kaçamaklarına açmak için "eski" (yani bir an öncesine ait olan) arzuları söndürülmesinde yatar.

Pazarlamanın ideal ufku, arzuların potansiyel alıcıların davranışlarıyla *bağlantısız* oluşudur. Neticede arzuların dikkatle ve büyük maliyetlerle beslenmesi gerekir. Yeterince olgunlaştıklarında, başlangıçtaki esnekliklerinin tümünü veya büyük kısmını yitirirler. Bu durumda genelde, sınırları dar bir şekilde çizilmiş, esnemeyen ve aktarılamayan belli kullanımlara uygun düşerler. Diğer yanda anlık istekler ve hevesler, uzun hazırlıklara ve kuluçka sürelerine ihtiyaç duymadığı gibi yatırım olmadan da yapabilir.

Akışkan modern dünyanın sakinleri, kullanıma hazır, tüketici dostu ve herkesin rahatça okuyabileceği kimlik rozetleri bulma umuduyla, mağazaları didik didik etmeye artık öncelik vermek zorunda değillerdir. Alışveriş mağazalarının dolambaçlı yollarında gezinirken, onları yürümeye sevk eden ve onlara kılavuz olan şey, yarı bilinçli bir biçimde, kendilerini güncellemek için gerekli kimlik rozetine veya nişanına denk gelme umudu ile o gurur nişanının normalde umursanmayacak bir utanç nişanına dönüştüğü ânın getirdiği, içlerini kemiren kaygıdır. Motivasyonlarının hiç yitip gitmemesi için, alışveriş mağazalarının başlarındaki kişilerin, George Perec'in devasa romanı *Yaşam Kullanma Kılavuzu*'ndaki kahramanlardan biri olan Percival Bartlebooth'un keşfettiği ilkeyi takip etmeleri ve sunulan son parçanın, kimliğin yapboz tahtasına uymadığından emin olmaları yeterlidir. Dolayısıyla parçaları birleştirmeye hep baştan ve sıfırdan başlanmış olur, yeni başlangıçlar bu sayede sonsuza

kadar devam eder. Bartlebooth'un yaşamı yarım kalmış bir hâlde sona ermiştir. Aynı şekilde Perec'in akıllardan çıkmayan öyküsü de yarım kalmıştır:

> Bartleboth, şimdi yapbozunun karşısına oturmuş bir hâlde ölmüştü. Masa örtüsü üzerinde, dörtyüz otuz dokuz parçanın oluşturduğu alacakaranlık gökyüzünün ortasında, henüz yerine konmamış bir parçanın yarattığı kara delik nerdeyse mükemmel bir X şekline sahipti. Fakat ironik olan, uzun süre görülmesi mümkün olan şey ölü adamın parmakları arasında tuttuğu parçanın W şeklinde olması.[11]

Kimlik yapbozunun parçaları sadece meta formunda olduğu, alışveriş mağazaları dışında hiçbir yerde bulunmadığı sürece, piyasaların geleceği (pazarlanmış geleceklerden ayrı olarak) garanti altındadır...

İçimizde kimlik kokteyllerini karıştırmaya alışmış, onları tatmaktan hoşnut olmaya talimli ve ilaveten o gün tavsiye edilen (yani moda olmuş) tüm kokteyl malzemelerini edinebilmiş kişiler, tüketici toplumu içinde kendilerini evdeymiş gibi hissederler. Neticede bu toplumu bugünkü noktaya getiren onlar gibi müşterilerdir. Tüketicilerin yarattığı ve tüketmelerine uygun bir şekilde biçimlendirdiği bir toplumdur bu. Ancak geride kalmış "biz insanlar" için, yani yeni ismi "biz, müşteriler" altında toplanmış olan grubun ve onların yönetimindeki yeni yapıların lüzumsuz gördüğü ve bakmayı reddettiği bakiye için aynı şey geçerli değildir. Bugün modaya uygun lezzetli kokteyller yapmak için gereken lezzetli, nadide ve pahalı ilave maddelere erişimi engellenmiş diğer insanlar (ve alışıldığı gibi çok hacimli bir grup), önlerine konmuş çiğ, bayağı ve yavan kimlik karışımlarını içmek dışında çok az tercihe sahiptirler. Görmüş geçirmiş kokteyl eksperleriyle gurmelerin basit, adi ve değersiz gördüğü içecekleri yudumluyorlar diye "o insanları" ayıplamaları hem

11. Georges Perec, *La Vie mode d'emploi,* alıntılanan David Bellos'un tercümesi, *Life: A User's Manual* (Collins Harvill, 1988) [*Yaşam Kullanma Kılavuzu*, Çev. İsmail Yerguz, İmge Kitabevi Yay., 2009], s. 497.

lüzumsuz hem de zalimcedir. Kimse onlardan seçim yapmalarını istememiş, önlerine hiçbir tercih konmamıştır. Buna rağmen önceliklerini duyurup bunların peşinden koşmaya çalışırlarsa, hemen durdurulur, etrafları sarılır ve "geldikleri yere" gönderilirler. Bu yer de, uysallıkla ve kuyruklarını kıstırarak değiştiremeyecekleri bir kader olarak görmedikleri takdirde, başkalarının onlara zorla dayatacağı sabit kimliklerdir.

Kısaca onurlu ve mutlu bir yaşam için vazgeçilmez olduklarından geniş kesimlerce gıptayla bakılan iki değerin, yani özgürlükle güvenliğin peşinde verilen mücadele, günümüzün kimlik söylemi üzerinde birleşmektedir. Bu iki mücadele hattı bilindiği gibi koordinasyonu imkânsız kılmaktadır. Her ikisi de, diğer mücadelenin yavaşlaması, durması, hatta gerilemesi pahasına ilerleme eğilimindedir. Onurlu bir yaşam veya tatminkâr bir beşeri hayatı, içinde *hem* özgürlüğün *hem de* güvenliğin olduğu bir karışım olmadan tahayyül etmek imkânsızken, iki değer arasında tamamen tatmin edici bir denge nadiren yakalanır. Eğer geçmişte atılmış sayısız ama hepsi başarısızlıkla sonuçlanmış onca adımı dikkate alırsak, böyle bir dengeye belki de hiç ulaşılamayabilir. Güvenlikteki açık, "aşırı oranda özgürlüğün" (yani "ne olursa olsun" her şeyi yapabilme imkânının) beslemesi kaçınılmaz tedirgin edici belirsizlik ve agorafobiyle yankılanır. Diğer yanda özgürlükteki açık, insanı alabildiğine kısıtlayan bir güvenlik (mustarip olanların kod adıyla "bağımlılık") olarak deneyimlenir.

Ancak sorun şurada yatmaktadır: *Güvenlik* olmadığında, özgür failler özgürlüğü hayata geçirmelerini sağlayacak özgüvenden yoksun kalırlar. İkinci bir siper hattı yoksa gözü kara maceraperestler haricinde bilinmeyen ve güvencesiz bir geleceğin risklerini göğüsleyebilecek insanların sayısı çok azdır. Dahası bir güvenlik ağı yoksa çoğu insan ipte cambazlık yapmayı reddedecek ve zorlanmaları hâlinde tamamen mutsuz olacaklardır.

Diğer yanda özgürlük olmadığında güvenlik, kölelik veya zindana atılmak gibidir. Daha kötüsü, uzun süre soluk almadan ve alternatif bir varoluş biçimine tanık olmadan buna maruz kalındığında, hapiste olmak özgürlük arzusunu, onu hayata

geçirme becerisiyle birlikte boğabilir. Böylece kendisini doğal ve yaşanılabilir tek bir yaşam alanı gibi hissettirebilir. Artık baskıcı bir yermiş gibi hissedilmez olur. Lion Feuchtwanger'in Odysseus'un macerasına yaptığı yorumda,[12] Circe'nin kötü büyüsüyle domuzlara dönüşmüş denizciler, onlara fırsat sunulduğunda tekrar insana dönmeyi reddetmişlerdi. Kıt olsa da düzenli aralıklarla ve koşulsuz kendilerine verilen yemekler sayesinde, domuz ağılının pis, iğrenç ama bedelsiz sığınağı içinde kaygılardan tamamen özgürce yaşayan bu lanetli denizciler, daha heyecan verici olsa da tehlikelerle dolu ve belirsiz bir alternatifin peşinden koşmakta isteksizdirler. Belirtmek gerekirse bu, cadılar ve büyücüler meseleye dahil olsun ve olmasın, ne kadar sıkıcı ve baskıcı olsalar da eski rutinlerin çöktüğü dönemlerde hep tekrarlanmış bir deneyimdir (en yakın örneği Irak ordusunun askerleridir. Güllük gülistanlıktan uzak ama düzenli maaş çekleriyle birlikte gelen rutin angaryalardan birdenbire kurtulunca, silahlarını kendilerini kurtaranlara çevirmişlerdir).

Özgürlükte yaşanan her kazanç, güvenlikte gerçekleşen bir kayıp olarak görülebilir (veya tam tersi). İki okuma da doğrudur ve halkın duyduğu kaygıların merkezine hangisinin yerleşeceği, tercihi desteklemek için öne atılan savların inceliğinden çok başka faktörlere bağlıdır. Fakat özgürlük ve güvenlik arasındaki dengenin değişimine destek verilme ihtimali, *tercihin kendisi özgür bir edimse* daha yüksektir. Özgürlükte yaşanan kazançla birlikte ihtimallerin artması olsa bile nadiren adil bir anlaşma olarak görülür. Özellikle bu kazanç özgürlüğün olmadığı bir dayatmayla gelmişse, yani kimseye danışılmadan yapılmış bir baskı ve mecburiyetin ürünüyse. Sayısız araştırmadan elde edilen bulgular kuralı doğrular niteliktedir: İnsanlar hayati koşullarında veya hayat oyununun kurallarında yaşanan değişimlere içerlediğinde, bunu değişimin yarattığı yeni gerçeklikten değil bu değişimin gerçekleşme tarzından hazzetmedikleri için, yani rızaları alınmadan değişikliğe gidildiği için yaparlar.

12. L. Feuchtwanger, *Odysseus and the Swine, and other Stories,* Çev. Barrows Mussey (Hutchinson, 1949).

Bugün kimlik üzerine üretilen söylemler tehlikeli bir şekilde onca çelişki, muğlaklık ve gizli tuzak arasında yol almaktadır. Nerdeyse peyda ettiği her önerme, bu söylemin uygulayıcıları ve alıcıları için birer nimetken, diğerleri için zehirdir. Ve birer nimetten zehre yahut zehirden nimete dönüşmesi, hızla ve öngörülmez biçimde değişen koşullarına bağlıdır.

En geniş çerçevede, kendilerini serbestçe tercihte bulunmanın risklerine ve tehlikelerine açarak güvende olmayı ve kalmayı umanlar, genelde eksik tanımlanmış ve belirlenmiş kimliklerin faziletlerine vurgu yaparlar. Sabit olmayan, bütünlükten uzak, açık uçlu ve hepsinden önemlisi kenara atması veya düzeltmesi kolay kimliklerin altı çizilir. Öte yanda kimlik savaşlarının diğer ucunda kalanlar ve mecburi basmakalıp kimliklerin yükü altında ezilenler, arzulanır tercihlerden koparılmış hâldedirler. Ayrıca içinde bulundukları güvensiz koşullar, oyunun kurallarına meydan okumayı düşünemeyecek kadar gözlerini korkuttuğu için kimliği doğuştan gelen bir hak, silinmez bir damga ve vazgeçilemez bir mülk olarak görmeyi seçerler.

İhtilafın her iki yakasında da insanların birbirinden taban tabana farklı özlemlerini dışa vurmak için aynı terimlere başvurması, illa anlamlı bir diyaloğun olacağını garanti etmemektedir. İki taraf da kimlikten bahsetse de, ayrı telden çalmaları gayet mümkündür. Nitekim çoğu kez böyle yaparlar. İlki "kimlikle" maceralara kapı aralayan bir pasaportu kastederken, ikincisi onu maceracılara karşı bir kalkan olarak görmektedir. İlki için kimlik dev dalgalara meydan okuyan bir gemiyken, ikincisi için gemileri gelgitlerden koruyan dalgakırandır.

Tarafların her ikisi de kimliğe kendisi için başvurmaz. Dahası bu müracaatın amaçları da taban tabana zıttır. Kökleri katı bir şekilde beşeri pratiklerde yatar. Yani insanların kendilerini korumak için yapmaya çalıştıkları şeylerde ve alınyazılarını çizmek için verdikleri mücadelelerde yatar. Bu pratikler farklılaştıkça, kimlikle ilgili kaygılara konmuş semantik yükler de farklı olmayı sürdürecektir. Gerçekliği, Karl Marx'ın ısrarla söylediği

gibi, "insanın duyumsal faaliyetleri, pratikleri" olarak görmek gerekir çünkü "toplumsal yaşam özünde *pratiktir*".

Küreselleşmenin baskılarına teslim olmak, bugünlerde daha çok bireysel özerklik ve insanın kendisini var etme özgürlüğü adına ilan edilmektedir. Ancak küreselleşmenin kurbanları ve tali zayiatları, artan özgürlükleri yaşadıkları sorunların merhemi olarak görmemektedir. Sorunlarının kaynağını daha çok, eskiden kendilerini idame ettiren ve güvende hissettiren insani bağlar ve karşılıklı taahhütlerle rutin yaşantılarının yok olmasında veya zorla parçalanmasında bulurlar.

Özgürlüklerin artması için yapılan çağrılar, özgürlüğü günümüzün ve geleceğin tüm sorunları için tek evrensel çözüm olarak sunmak, hareketi avantajlarına çevirmeyi uman kişilerin hareketlerini kısıtlayan tüm tortuları koparıp atma talepleri, gitgide ve şüpheli bir biçimde, yeni küresel seçkinlerin ideolojisi gibi görünmektedir. Yeryüzünde yaşayan insanların büyük kısmı sağır kulaklarla bu mesajları dinlemektedir ve bu mesajlar hızla, gezegeni kapsayacak çoklu diyalogun önünde büyük bir engele dönüşmektedir.

Sadece ufak bir basitleştirmeye gidersek şunu söylememiz mümkündür: Tehlikeli derecede dengesiz, ağır ve adaletsiz küreselleşme sürecimizden yararlananlar, sınırsız özgürlüklerini güvenliklerini sağlamanın en iyi yolu olarak görürken, birincil ve ikincil kurbanları özgür olmalarının (ve özgür olduklarında ondan yararlanmalarının) önündeki temel engelin, bu korkunç ve içler acısı güvencesizlik içinde yattığından şüphelenmektedirler. Jean Anouilh'den alıntı yaparsak, tüm insanlar özgürlük ülküsünün kendi saflarında olduğunu *düşünseler* de sadece zengin ve güçlü olanlar öyle olduğunu *bilirler*. İki taraf da ayrı telden çalmaktadır. Bir tarafta nimet olan, masanın (veya olabileceği ve sık sık olduğu gibi savaş alanlarının) diğer tarafında zehre dönüşmektedir.

2
Şehitten Kahramana ve Kahramandan Şöhretliye

Birleşmiş Avrupa fikrinin aleyhine konuşan bazı insanlar şöyle taşlamalar yapmaktadır: "Kim Romano Prodi yahut Javier Solana için ölmek ister?" Bu iyi bir espri. Gerçekten de hepimiz güleriz. Fakat bugün canlarını Baba veya Oğul George Bush, Jacques Chirac, Tony Blair, Gerhard Schröder, Silvio Berlusconi hatta Umberto Bossi veya Jean-Marie Le Pen'le Pia Kiersgaard gibileri için vermeye hazır insanlar bulsaydık, birleşmeye karşı güçlü hatta esaslı bir tez gibi görülebilirdi. Ancak esas mesele, hafif tabirle bu tür insanları bulmanın güç olmasıdır. Sonrasında açıkça belirtmeyi umduğum üzere, dünyanın bu bölgesinde bu tarz insanların olmayışı, Avrupa'nın uzun tarihinde ilk kez "birleşmiş bir Avrupa"nın boş bir rüya veya hayal ürünü olmaktan çıkmasının asıl sebebidir...

Bugünlerde elimizin parmaklarını geçmeyecek insanlar, sadece "ölmeye" can atan veya dürtüldüklerinde ve birileri onlara yalvardığında ölmeyi kabul etmesi muhtemel kişiler değildir. Dünyanın bize ait parçası üzerinde (bu "biz" ne anlama geliyorsa), dünyanın başka yerlerinden insanların bir "dava" uğruna canlarını feda etmelerini bugün anlaşılması zor hatta imkânsız bir şey olarak görüyoruz. Fedakârlıkları "davalarının" sürmesi ve umdukları üzere zafere ulaşmasına katkıda bulunsun, diye neden ölmeyi seçtiklerini kavrayamıyoruz (bu anlaşılması zor insanların yaşadığı coğrafyadan "öteki" diye bahsetmemizin sebeplerinden biri de budur). "İntihar bombacılarını" duyduğumuzda, tedirginliğimizi ve kafa karışıklığımızı "dini köktencilik/fanatiklik" veya "beyin yıkama" tarzı hükümlerin arkasına saklamaya çalışıyoruz. Bunlar *gizemi açıklamaktan* ziyade *kavrama acizliğimize* işaret eden terimler. Veya o suikast harekâtlarına anlamamızı kolaylaştıran motivasyonlar atfederek huzursuzluğumuzu (en azından bir süreliğine) yatıştırmaya çalışıyoruz. Bönlükleriyle sahte vaatlerin tuzağına düştüklerini fakat bu vaatlere güvenerek her şeyi kişisel kazançları ve mutlulukları (onların örneğinde şehitleri cennette bekleyen sonsuz şölenler ve cinsel hazlar) için yaptıklarını söylüyoruz. Aynı bugün gündelik uğraşlarımızda alışkın olduğumuz, peşlerinden koşmaya hazır ve istekli olduğumuz dürtüler gibi.

Rene Girard yakın dönemde, şehitlik fikrini ilk öne atan şeyin İncil olduğunu ve Kutsal Kitaplarla kültürel bilgi haznemizde sağlam bir yer kazandığını belirtmişti. Sonuçta şehitlik insanlık tarihi içinde, İbrahim'den sonraki dinlerle sınırlanmıştı.[1] Şehit menkıbeleri, arkaik dinlerde sıkça karşılaştığımız "ilk cinayet" mitolojisinin yerini aldı ve zamanla hepsini kovdu. Ayrıca arkaik mitolojinin içindeki mesajı tersine çevirdi. Bunu, söz konusu temel şiddet edimini *katillerin* bakış açısından anlatmayarak yani "tövbe etmeyen bir avuç dolu katilin" günahkâr davranışlarını aktardığı tarzda yansıtmayarak, *kurbanların* bakış açısından

1. Bkz. Rene Girard, "Violence and religion: cause or effect?", *Hedgehog Review* (Bahar 2004), s. 8-20.

anlatarak yaptı. Arkaik mitlerin yaptığı gibi, topluluğu lanetlenmekten kurtarmak adına zorunlu bir fedakârlık yapıp, imansız düşmana (genelde kötü niyetli bir düşmana ve bedensel olarak kusurlu, yabancı bir mahluka) şiddet uygulamayı yüceltmek ve haklı çıkarmak yerine, İbrahim'den sonraki dinlerin aktardıklarında gördüğümüz şehitlik menkıbeleri, sözde fedakârlığı menfur, vahşi bir edim olarak mahkûm etmiştir. Her iki anlatı türünde de cinayet işleyen, cinayeti kışkırtan veya bunu alkışlayan kalabalıklar vardır. Fakat arkaik mitler kurbanları mahkûm edip intikamcı/linç edici güruhu yüceltiyorsa, şehitlik öyküleri kalabalıkların kötü niyetleriyle körlüğünü kınayıp ifşa ederken, kurbanlarının haklılığını ve doğruluğunu göklere çıkarıyordu. Güruhları *masum* kurbanlara zulmetmekle suçluyorlardı. İbrahim'den sonraki dinlerin Tanrısı bu katliamları dindarlığın tecellisi olarak kabul etmez. Peygamberi Hoşea'nın dudaklarıyla (Hoşea 6: 6) şöyle ilan eder: "Arzum merhamettir, kurban etme/fedakârlık değildir." Girard'ın sözleriyle:

> Peygamberlere ilişkin anlatılar ve öyküler, hukuki sistemler gelmeden önce ve geldikten uzun süre sonra bile beşeri kültürler içinde büyük bir rol oynamış bu şiddetli toplumsal görüngüden fersah fersah uzak bir yerdedir... *Yahudi İncili* ve *Kitabı Mukaddes*lerde geçen peygamberlerle ilgili yazılanlar, arkaik dinin söylencesel ve fedakârlığı ön plana çıkaran zihniyetine tamamen karşıttır... Fedakârlığın, kısa süre sonra çarmıha gerilmede ifşa edilecek olan hakikati, uzun vadede tüm fedakârlıkların etkisini tek kalemde yok edecektir.

Fedakârlığın hakikatinin, çarmıha gerilmede "gücün haklı *olmadığını*" veya gücün doğrunun yanında olmayı garanti *etmediğini* açığa vurduğunu söylememiz mümkündür. Eski İngiliz atasözünün verdiği tavsiyeye ayak direyen şehitler, tavşana kaç derken inatla tazıya tut demekten kaçınmaktadırlar. Tazılar bildiğimiz gibi sürü hâlinde avlanır. Bu durum tavşana çok az kurtulma şansı tanır ama tazıların canice edimine herhangi bir bilgelik veya erdem katmaz. Çünkü sayısal üstünlükte erdem şöyle dursun bilgelik dahi yoktur. Kurbana atılan suçlama-

lar, koro hâlinde haykırmayla doğruluk kazanmaz. Hakikat geçmişten beri kurbanların tarafındadır. Şehitler bu gerçeği bilen kurbanlardır ve ölümü yalana tercih etmişlerdir. Böylece ölümleriyle, ne kadar kaba ağızdan haykırılırsa haykırılsın, gürültüye getirilemeyecek hakikatlerin olduğuna şahitlik etmişlerdir. Makkabilerin patriki Mattathias, Antiochus Epiphanes'in yolladığı askerlerin domuz yiyerek kendisini "menfur, mundar ve bayağı" birine dönüştürme emrine itaat ediyormuş gibi görünmeyi bile reddetmişti. Ancak itaatsizlik etmesi hâlinde ölümle cezalandırılacağından da hiç şüphe duymamıştı.[2] "Kılıçlar ve sopalar kuşanmış kalabalıklar" yakında onu ölümüne götürmek için Zeytindağı'na tırmanırken, müritlerinin "inançlarından döneceklerini", onu terk edip kaçacaklarını bilen İsa şu karara varmıştı: "Yazan yerini bulsun."[3]

Şehitler ezici olanaksızlıklara karşı yürüyen insanlardır. Mevzu sadece ölümlerinin kesin ve kaçınılmaz olmasından ibaret değildir. İzleyenlerin, yaptıkları nihai fedakârlıklara bırakın hak ettikleri değeri vermeyi, takdir etmesi bile zayıf bir ihtimaldir. Belki iyi bir dava uğruna kendilerini feda ettiklerini anlamak için, uzun süre beklemek gerekecektir. Girard yaşanan hadiseye kenardan bakanların, olaya isteyerek veya çekinerek dahil olanların olası davranışlarını tanımlamak için "mimetik/öykünmeci etkileşim" terimini icat etmişti. "İnciller, çarmıha gerilmeye tanık olan herkesin öykünmeci bir tarzla hareket ettiğini açıkça gözler önüne sermektedir" demişti. Güruhun öfkesi bulaşıcıdır. Herkesin tazıların arasına katıldığı o heyulaya çok az kişi kulaklarını kapatabilmektedir. En iyi ihtimalle Pilate veya Peter gibi bazıları ellerini güruhun öfkesiyle kirletmeyecektir. Fakat ona direnmek şöyle dursun, hafifletmeye dönük hiçbir şey gelmeyecektir ellerinden.

Şehitlik, küçük ve zayıf bir grupla, çoğunluğun ayırdığı, aşağıladığı, alay ettiği, nefret ettiği ve zulmettiği bir grupla dayanışma içinde olmak demektir. Ancak özünde, davaya veya bu

2. I Maccabees, 2.
3. Mark 14.

dava için mücadele eden gruba duyulan sadakatle yapılsa bile, insanın tek başına yaptığı bir fedakârlıktır. Şehitliği kabul eden olası kurbanlar, ölümlerinin gerçekten de davaya hizmet edip etmeyeceğinden veya nihai zafere katkı sunup sunmayacağından emin olamaz. Sahip olduğumuz modern akılcılık türünün ön plana çıkardığı hissiz, pragmatik terimlerle, ölümleri tamamen boşunadır. Hatta davaya zararlı olduğu bile söylenebilir, çünkü şehitlik yolunda ölenlerin sayısı ne kadar çok olursa, dava için savaşanların sayısı o kadar az olur. Güruhun öfkesine kurban düşmesi olası kişiler, şehitliğe boyun eğerek her şeyden önce gerçek veya farazi, bireysel veya kolektif hakikate, dünyevi (maddi, somut, rasyonel ve pragmatik) fayda veya çıkar hesaplamalarına sadakatlerini koyarlar.

Şehitleri modern kahramanlardan ayıran şey budur. En iyi şehitler ahlaki doğruluklarını gösteren nihai kanıtı bulacaklarını, günahlardan arınacaklarını ve ruhlarını kurtaracaklarını umabilirler. Diğer yandaysa kahramanlar moderndir. Kazançları ve kayıpları hesaplarlar, yaptıkları fedakârlıkların karşılığı olsun isterler. "Faydasız ve boşuna şehitlik" gibi bir şey yoktur ve olamaz da. Ancak bizler "yararsız kahramanlıklara" yani hiçbir getirisi olmayan fedakârlıklara karşı çıkar, itiraz eder ve bunları küçümseriz...

"Getiriden" bahsederken, parasal bir kazançtan bahsetmiyorum. Aynı şehitler gibi kahramanlar da, açgözlülükle yahut başka bencil, dünyevi dürtülerle suçlanamaz. Çoğu insan onların yaptığını yapmaz çünkü hizmetlerinin karşısında bir şeylerin ödenmesini veya zararlarının karşılanmasını bekler. Onlar kendi konforlarını ve paylarını düşünmezler. Nihai fedakârlığı yapmaya hazırdırlar. Bu aksi takdirde elde edilmesi imkânsız bir sonuç doğuran, aksi takdirde erişmesi imkânsız bir gayesi olan bir fedakârlıktır. Bu gayeye yaklaşmak, ölümlerini *kıymetli* kılar.

Yitirilen yaşamı haklı çıkarmak için, ölüm kahramana, yeryüzünde sürdüreceği yaşamın getireceği tüm hazlardan daha büyük bir değer sunmalıdır. Kahramanın bilindiği gibi kısa ve öldüğü an bitmeye yazgılı münferit yaşamından daha uzun

soluklu olmalıdır bu değer. Dahası kahramanın ölümü onun ömrüne ömür katmalıdır. Şehitliğin anlamı ölümden sonra dünyada olup bitecek şeylere bağlı değildir ancak kahramanlığın anlamı buna bağlıdır. İnsanın yaşamını elle tutulur bir sonuca vakfedememesi ve böylelikle ölümüne bir ağırlık kazandırma fırsatını kaçırması, kahramanca bir eylem olmaktan ziyade bir yanlış hesaplama veya budalaca bir iş olacaktır. Hatta görevin ayıplanacak ölçüde ihmal edildiğinin kanıtı olacaktır.

"Kahraman" modern tecessümü içinde, ulusların inşa edildiği çağın eşiğinde doğmuştur (yahut Hıristiyanlara ait "şehitlik" kavramı Haçlıların ve diğer "kutsal" savaşçıların ölümüne hükmettikten yüzyıllar sonra, Fransız Cumhuriyetinin Romalılara ait kadim *pro patria* formülünü çağırması/diriltmesiyle yeniden doğmuş olduğunu söylemek mi daha doğru olur?). "Kahramanın" modern tecessümü (yani ulusun bekası için ölen kişi), George L. Mosse'nin tabiriyle "ölümün millileşmesinin" yan etkisiydi.[4]

Modern çağın eşiğinde hanedanlıklara ayrılmış Avrupa, farklı etnik grupların ve dillerin oluşturduğu bir mozaikti. Bu yapı içinde her grup ulus-devlet statüsüne erişmeyi amaçlıyordu (yani hak iddiasında bulundukları toprak parçası üzerinde eksiksiz ve bölünmez bir devlet egemenliği olan bir *ulusla* disiplin talebini meşrulaştıran bir unsur olarak ulusun bölünmez çıkarlarına işaret eden bir *devlete* sahip olma gayesindeydiler). Ancak çok azı bu konuma erişme noktasında gerçekçi bir şansa sahip olacak kadar donanımlı ve yetkindi. Başarı kaçınılmaz bir netice olmaktan tamamen uzaktı. Çünkü aynı amacın peşinden koşan, dolayısıyla hâkimiyet iddialarına karşı çıkan sayısız rakip vardı. Ayrıca kendi geleneksel yaşam tarzlarını bırakıp muzaffer kültür içinde çözülmeyi kabul etmeyen veya bu konuda istekli olmayan sayısız "azınlık" asimile olmayı istemeyen veya asimile olamayacak "hoş karşılanmayacak" aşırı miktarda "yabancı" vardı. Bir ulus-devleti inşa ve tahkim etmek, yerel veya etnik gruplara

4. Bkz. George L. Mosse, *Fallen Soldiers* (Oxford University Press, 1990), s. 34.

özgü göreneklerin, şivelerin ve şecerelerin çıkarılıp atılmasını, yerlerine içişleri, eğitim veya kültür bakanlıklarının gözetimi altında yekpare modellerin konulmasını gerektiriyordu. İnsan kaslarını uzun süre kasmadığında ve bu kasların gücü ikna edici bir şekilde gösterilmediğinde (*si vis pacem, para bellum* modern devlet adamlarının sıkça kullandığı şiarlardandı) edepsizleşmesinler ve nahoş hırslara kapılmasınlar, diye devletin sınırlarında yaşayan komşulara, hatta dost canlısı, barıştan yana olan ve masum komşulara karşı sürekli tetikte olunması gerekiyordu. Ulus-devletin gelecekteki milli yurttaşları olarak damgalanan insanların içinden, hainlerin, kâfirlerin, döneklerin, basitçe gayret göstermeyenlerin veya yeterince hevesli olmayanların veya ulusa kanaat getirmeyenlerin susturulması, yalıtılması ve etkisiz hâle getirilmesi de zorunluydu.

Filizlenen uluslar kendilerini güvene almak için devlet gücüne ihtiyaç duymaktaydı ve yeni açığa çıkan devlet de güçlü olabilmek için ulusal vatanseverliğe gerek duyuyordu. Sağ kalmak için birbirlerine ihtiyaçları vardı ve her ikisi de bekaları için canlarını feda etmeye hazır öznelere/fertlere gerek duymaktaydı. Ulus-devlet çağı, kahramanlığın veya daha doğru bir tabirle *kahraman/destansı* vatanperverliğin çağı olmalıydı.

Modernlik birçok tanımında, sekülerleşmenin (genç Marx ve Engels'in hafızalara kazınan ifadesiyle "kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor") ve büyüden arınmanın çağı olarak takdim edilir. Ancak sıklıkla belirtilmesi gerekse de çok bahsi geçmeyen şey şudur: Modernlik "ulusu" aynı yeni otoriteyi, onun vasıtasıyla ulus adına konuştuğunu ve hareket ettiğini iddia eden insan icadı kurumları yüceltmiş ve büyülemiştir. "Kutsal olan" "düşmanca bir el koymanın" hedefi hâline getirilerek itibarsızlaştırılmamış, aksine farklı bir idare altına konup, yeni doğan ulus-devletin hizmetine verilmiştir. Aynı şey şehitlerin başına da gelmiştir. Kahramanlığın getirdiği yeni isimle, ulus-devletin hizmetine alınmışlardır.

Mosse'nin belirttiği gibi, "savaşta bir kardeşin, kocanın veya dostun ölümü" (aynı geçmişte şehitlerin ölümünde olduğu gibi)

birer fedakârlık olarak görülüyordu ancak "bugün en azından kamuoyu nezdinde elde edilen kazancın, kişisel kaybı geride bıraktığı söylenmekteydi." Kahramanın ölümü, aynı şehidin ölümünde olduğu gibi aşkın bir niteliğe sahipti. Ancak bu sefer ölümsüz *ruhun* ölümden kurtulmasını değil, *ulusun* maddi ölümsüzlüğüne işaret ediyordu. Avrupa'nın her yerine yayılmış *heldenhaine, jardins funebres, Parchi della Rimembranza* [şehitlikler ve anıtlar] ziyaretçilerine, minnettar bir ulusun kendilerini feda etmiş evlatlarına borcunu, hizmetlerini ölümsüzleştirerek ödediğini anımsatmaktaydı. Avrupa'nın başkentlerinde dikilen anıtlar, Meçhul Askerlerin fedakârlığını göklere çıkarmak ve kahramanca hareketlerin takdir edilmesi için ne askerî rütbelerin ne de yaşanılan ömrün önemli olduğunu vurgulamak üzere oradadırlar. Yaşayanlar, sadece savaş alanındaki ölüm ânının önemli olduğunu ve hayatın anlamını geriye dönük tanımladığını bilsinler diye dikilmişlerdir.

Modern ulus-devlet inşasının *Sturm und Drang Periode*'undan bu yana Avrupa'nın köprülerinden çok sular akmıştır. Geçmişte bin bir itinayla bir araya getirilen şey şimdi kopmakta veya parçalanmaktadır. Devletin eskiden bölünmez nitelikteki egemenliği, şimdi ince parçalara bölünmüş ve kıtanın hatta gezegenin farklı alanlarına savrulmuş hâldedir. Bugün hiçbir devlet savunma kapasitesi ve hukuki düzeni üzerinde yahut topraklarında yaşayan insanların ekonomik ve kültürel yaşamları üzerinde bölünmez bir otorite iddia etme cüretine veya isteğine sahip değildir. Bir zamanlar ulus-devletlerin elinde tuttuğu eksiksiz ve bütüncül egemenlik, buharlaşıp bölgesel ilişkiler ve taahhütlerden sıyrılan küresel güçlerin muğlak alanlarında toplanmakta, finans ve emtia piyasalarının gittikçe regülasyonlardan kurtulan ve idaresi imkânsız av sahalarına kaymakta, bir zamanlar idaresi devlet tarafından üstlenilen, onun yerine getirme vaadinde bulunup çaba sarf ettiği (veya omzuna yüklediği) görev ve kaygılar, yaşam politikasına yön veren özel mülkiyetli atölyelere düşmektedir.

Artık ekonomi, güvenlik ve kültür üzerinde tam bir denetimi olmayan devlet, yakın zamana dek bu uğurda verdiği çabalara rağmen tebaasına, onları beşikten mezara kadar koruyacağını vaat edemez. Vaatlerin azalması, tebaasının vatanperver adanmışlığına ve ruhsal seferberliğine daha az ihtiyaç duyulacağı anlamına gelir. Beklentilerin hüsranla sonuçlandığı, artık vaatler ve umutlarla beslenmeyen topraklarda, kahramanca vatanseverliğin yetişme olasılığı düşüktür. Küçük profesyonel ordulara geçtiğimiz şu çağda, ordunun artık kahramanlara ihtiyaç duymaması gibi. Kendi uğraşlarının peşlerinden koşan tatminkâr müşterilere, harika işler çıkardıkları için teşekkür ederiz...

Küçük profesyonel ordular varken başbakanlar onlar için ölmeye hazır yurttaşlara gereksinim duymazlar ancak askerî hizmetin evrensel olduğu ve insanların orduya yazıldığı çağın başbakanlarından farklı olarak, yurttaşlarının rızasını almadan, hatta yurttaşların protestolarına kulak dahi vermeden (yurttaşların arasındaki müşteriler mutlu olduğu sürece) savaşa girebilirler. Çağımızın devletleri için faydasını sürekli yitiren vatanperver içgüdüler ve dürtüler, artık devlete ait diğer geçmiş yapılarla aynı kaderi paylaşabilir ve en yüksek teklifi veren özel (illa yerel olmak zorunda değil) kişiye satılabilir. Restoran zincirlerinin sahiplerine, spor maçlarını düzenleyenlere, turist ajanslarının yöneticilerine ve elbette hizmetlerini hepsine ve satın almaya hazır herkese memnuniyetle satacak pazarlama şirketlerinin yöneticilerine satılabilir.

Yerkürenin varlıklı kısmını mesken tutmuş akışkan, modern ve tüketimci toplumda ne şehitlere ne de kahramanlara yer vardır. Çünkü bu ikisinin arz ve talebini tetikleyen iki değerin altını oymakta, bunları ihlal etmekte ve onlara engel olmaktadır. Öncelikle uzak hedefler uğruna o gün elde edilecek hazların feda edilmesine, dolayısıyla ölümden sonra yaşanacak kurtuluş uğruna uzun süre acılara tahammül edilmesine yahut seküler anlamda gelecekte elde edilecek büyük getiriler için hazzın ertelenmesine karşı çıkar. İkincisi, bir grup veya "dava" adına insanların bireysel hazlardan feragat etmesinin değerini sor-

gular (doğrusu "içindeki parçaların toplamından daha büyük" grupların ve bireysel tatminden daha önemli davaların varlığını inkâr eder). Kısaca akışkan, modern ve tüketimci toplum "uzun soluklu" ve "bütüncül" idealleri aşağılar. Tüketicilerin çıkarlarını savunan ve bu çıkarlarla kendisini idame ettiren akışkan modern düzlemde, bu ideallerden hiçbiri geçmişte sahip oldukları cazibeyi koruyamaz, gündelik deneyimler içinde kendilerine destek bulamaz, alışıldık tepkilerle bağdaşmaz veya kazanılmış sağduyularla ve sezgilerle örtüşmez. Dolayısıyla bu idealler yerlerini, anlık hazların ve bireysel mutluluğun değerlerine bırakma eğilimindedir.

Akışkan modern toplum, her yerine sirayet etmiş tüketimci yapısıyla ilerledikçe, şehitler ve kahramanlar geri çekilmektedir. Bugünlerde sığınacağı son limanı, gezegenin birçok (ve belki bütün) sakinleri için ezici imkânsızlıklara karşı verilen ve baştan kaybedilmiş bir dava uğruna mücadele eden insanlar arasında bulmaktadır. Bu savaşı, gittiği her yere "yeni yaşam" tarzını dayatmak amacıyla, gezegenin geride kalmış son bakir alanlarını kuşatan, muazzam büyüklüğe sahip, küresel finansal ve askerî güçlere karşı vermektedirler. Dayattığı yaşam tarzı, maruz kalan insanlar için bildikleri yaşamın, hatta belki de hayatın bütünüyle sona ermesi demektir.

Kuşatılmış insanlar arasında en çaresiz ve umutsuz kişiler için, şu nihai argümana başvurmak dışında çok az seçenek kalmış durumdadır: Sürdürülmesi imkânsız hâle getirilmiş olan ve sonsuza dek onlara men edilecek bir yaşam tarzının kıymetine şahitlik etmesi umuduyla (trajik olarak ne kadar çarpıtılsa da) kendi yaşamlarını isteyerek feda etme. Onurlu bir ölüm onlar için, yaşarken kendilerine men edilmiş onura ulaşmanın son şansı gibi görünmektedir. Bu insanlar kurnaz, becerikli, acımasız ve kalpsiz manipülatörlerin elinde işlenmeye hazır yumuşak birer malzemedir. Günümüzde teröristler işte bu insanların saflarından çıkarılırlar. Bunlar eski tip şehitlerin iğrenç derecede çarpıtılmış mutantlarıdırlar. Aynı şehitler geçmişte yine benzer bir çarpıtmayla içlerinden eski tip kahramanları çıkarmışlardı.

Eski tip şehitler başkaları acı çekmesin diye acı çekmeye hazırdılar çünkü gönüllü şehitliğin etkinliği şehidin uğruna öldüğü inancın ölümsüz değerini gösterme niyetinde kendisini gösterir. Diğer yanda "kahramanlık", kahramanın intiharıyla ne kadar düşmanı öldürdüğüyle ölçülürdü. İnanç uğruna şehit olanlar kahraman değilken; ulusal savaşların kahramanları, kendileri ve onlara methiye düzenler, şehitlerin ölümünü üzüntü duyulacak beyhude bir edim olarak kınadıkları için şehitlik payesinden uzak duracaklardı. Şehitler ve kahramanlar kendilerine has farklı yollarla, erdemli olduklarını nasıl iddia ederlerse etsinler ve bu unvanları nasıl alırlarsa alsınlar, taşıdıkları nitelikler birleştirildiğinde ortaya tutarsız ve düpedüz şeytani bir kombinasyon çıkmaktadır...

Tüketicilerin meydana getirdiği akışkan ve modern toplum, şehitlerin, kahramanların ve tüm melez formlarının eylemlerini bütünüyle anlaşılmaz, mantıksız dolayısıyla da aşırı ve tiksindirici hâle getirir. Bu toplum hiç de kahramanca olmayan araçlarla erişebilecek ve dolayısıyla baştan çıkarıcı ve mutlu edici bir tarzla herkesin (yani her müşterinin) erişimine açık kolay mutluluklar vaat eder. İş şehitliğe ve genel anlamda "bir şey uğruna" çekilen acılara geldiğinde, bunu başkalarına ait yanlış davranışların sonucu olarak veya kişilerin sadece fesatça kurduğu planlarla (bu durumda suçlular bulunup cezalandırılmalıdır) yahut psikolojik işlev bozukluğuyla (bu durumda iyileştirme umuduyla terapiye sokulmalıdır) açıklanabilecek hataları şeklinde takdim edilirler. Günümüzün ve geçmişin diğer toplum türlerinin aksine, söz konusu toplumu "şehitlik" ve "kahramanlık" kategorilerine *başvurmadan* tanımlamak gayet mümkündür. Aksine böyle bir tanım, bu toplumun insanların odak noktasına yerleştirdiği ve görece yeni iki yeni kavrama gereksinim duyacaktır: Kurban ve şöhretli kategorilerine.

Günümüz toplumunda, uygun otoritelerin yanlış davranış sergileyen kişilere hak ettikleri cezaları vererek acıya sebep olmaları haricinde, kimsenin acı çekmesi beklenmez. Yaşatılacak acının boyutu yapılan yanlış hareketin boyutu ve ciddiliğine

bağlıdır. Dolayısıyla çoğu kez yoğun ihtilaflara sebep olsa bile, ciddi ve eksiksiz ölçüde cezayı hak ettiğine hükmedilebilecek davranışlardır. Bu konuda karar verme hakkı, güç mücadelesinin temel unsurlarındandır ve mevcut güçler arasındaki hiyerarşiyi yansıtan kararlar, söz konusu hiyerarşi ayakta kaldığı müddetçe (illa sorgulanmaz boyutta olmasa da) bağlayıcıdır. Bir suç veya hata karşısında verilen makul bir ceza haricinde acı çekmek kaçınılabilecek ve gayrimeşru bir şey olarak algılanır. Eğer böyle bir şey yaşanıyorsa, birileri buna sebep olmaktan dolayı suçlu bulunmalıdır ve bu suçla ilişkilendirilecek bir sanık olmalıdır. Acı çekilen her durum bundan ötürü, aksi ispatlanıncaya dek potansiyel bir mağduriyet örneğidir. Acı çeken herkes de (en azından potansiyel olarak) kurbandır.

Mağduriyet varsayımıyla acıların doğallıkla üstünün kapatılması, belki acıyı psikolojik açıdan bir nebze daha çekilir hâle getirerek acı çeken insan üzerinde sağaltıcı bir etki bırakıyordur. Ama belki acı çekenlerin dikkatini, acılarının gerçek kaynağından da uzaklaştırıyordur. Dolayısıyla acıyı kısaltmak yerine uzatıyor, yatıştırmaktan çok kızıştırıyordur (en önemlisi de kişisel bir yenilgiyi, darbelerini sistematik bir biçimde rasgele indiren ve bu darbeleri yaygın, rutin, kaçınılmaz kılan toplumsal bir yapıyla değil de başkalarının kötü niyetleriyle açıklamakta; böylece bu yapıyı eleştirilerin dışında tutmaktadır). Bu "doğallık" her tür rahatsızlığı veya hüsrana uğramış hevesi, (gayrimeşru ve anlamsız) acılar kategorisine atılmış koşulların arasında değerlendirmeyi cazip hâle getirir.

Acıya sebep olmakla suçladığımız sanığı parmakla göstermek ve tespit etmenin başka bir avantajı daha vardır: Bu tespiti bir telafi arayışı takip edebilmektedir. Gerçek veya tüzel bir kişiliğe dava açmak mümkündür. Dahası acı çekenin adına davayı üstlenmeye hazır hukuki uzmanların sayısında hiç kıtlık yaşanmaz. Acı çekenlerin ve avukatlığını yapan kimselerin olumlu hükümle elde edebilecekleri maddi yararın dışında, mağduriyet varsayımı bir otorite nezdinde doğrulanmış olur. Böylece acının mağduriyetle açıklanmasıyla gelen sağaltıcı etki,

sürecin sonunda acıya sebep olan etmenlere hiç dokunulmamış olsa bile pekişmiş olur.

Mağduriyet ve tazminat kültürü, akla modernitenin yasadışı hâle getirip yok etmek için büyük mücadele verdiği fakat akışkan modern dönemde o sığ mezarından tekrar ayağa kalkan kadim kan davası geleneğini getirmektedir.

Bu gelenek, Avrupa'nın uzun, dolambaçlı ve çalkantılı tarihinin henüz başlangıç aşamasında (Aiskhülos'un "*Oresteia Üçlemesinde*" belgelediği gibi) odak noktasına yerleşmiş ve insanların ortak bir kaygısı olmuştu. Piyeslerden birinde koronun yüreklendirilmesiyle ("dökülen kan için kan dökmek ... kötülüğe kötülükle yanıt vermek dinsizlik değildir!") hareket eden Elektra (annesinin sevgilisi, babasını öldürdüğü için öksüz kalmıştır) intikam arayışına girer ve katilleri öldürmek için kardeşi Orestes'i çağırır: "Bırakalım cana kıyanlar ölüm karşılığında ölüm bulsun... Onların bedduası karşısında benim bedduamı, kötülükleri ve günahları karşısında benim kötülüğümü ve günahlarımı bulsun." Koro hoşnuttur: "Nefret karşısında nefreti, can alan darbe karşısında can alıcı darbeyi bulsun"; "kıyımın döktüğü kanı mukadder kılan Tanrılar, toprağa tekrar kan aksın diye haykırıyorlar." Peşinden başka bir katliam gelir. Yapılan yanlışlığı; bedelini ödeyecek şekilde değil, başka bir yanlışa kapı aralayacak şekilde kapatır. Piyesin sonunda kafası karışmış ve kederli koro şöyle haykırır: "Bu ezeli lanet ne zaman insafa gelecek, sönüp gidecek ve gazabı son bulacak?" Yanıtlayacak tek bir kişi bile kalmamıştır... Yanıt ancak üçlemenin sonraki bölümünde, Bilgelik Tanrıçası Athena'dan gelir: "Adil bir oylamayla sona eren, ne haysiyetinizi ortadan kaldıran, ne de sizi yenik duruma düşüren adil bir duruşma, adil bir yargı." "O hâlde öfkenizi yatıştırın: Bütün toprak düpedüz çöle dönünceye dek her tohumu zehirleyen öfke yağmurları topraklarımıza düşmesin."[5]

---

5. Aiskhülos'un "Adak Sunucular" ve "Eumenidler" adlı trajedilerinin Philip Vellacott tarafından yapılmış İngilizce tercümesinden alıntı yapılmıştır; bkz. Aeschylus, *The Oresteian Trilogy*, Penguin, 1959 [*Orestia Üçlemesi*, Çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yay., 2010], s. 108, 118, 143, 174.

Aslında piyasa merkezli toplumumuz, o sorgulanması mümkün olmayan bilgeliğine rağmen Athena'nın bile tahmin edemediği başka bir çözüm bulmuştur. Akışkan modern çağda kurbanların çektikleri acılar ve gördükleri yanlışlıklar karşılığında parasal bir tazminat peşinde koşması (bu toplumda diğer her şey gibi mağduriyetin de fiyatı olabilir ve pekâlâ olmalıdır da), her iki dünyanın çekici yönlerini yan yana getirmiş gibidir. İntikama duyulan o kadim arzuyu açığa vururken, intikamın daha fazla kanın dökülmesiyle sonuçlanan boyutlara varmasını engellemektedir. Ancak en önemlisi, intikamı öç alan kişilerin ellerinden almasıdır.

"Şöhretliler", akışkan modern karakterler arasında benzer bir seçkinliğe sahiptirler. Daniel J. Boorstin'in henüz 1961 gibi erken bir tarihte ortaya attığı nükteli tanımında görüldüğü gibi, "şöhretli kişi iyi tanınırlığıyla bilinen erkeklerdir" (yirmi yıl sonra Boorstin yaptığı tanıma "kadınları" da ekleyecekti).

Şöhretlerini yaptıkları şeylerden alan, yaptıklarının sürekli hatırlanması, böylece kalıcı önem taşıdıklarını belirtip tasdiklemek için ateşleri sürekli canlı tutulan şehitler ve kahramanların aksine, şöhretli kişileri sahneye taşıyan *sebepler,* onların "bilinirliklerinin" altında yatan en önemsiz şeylerdir. Burada belirleyici faktör *dillere düşmek,* halka açık yayınlarda isminin bahsedilme sıklığı, resimlerinin ve görüntülerinin bolluğu, bunları takip eden özel sohbetlerdir. Şöhretliler herkesin dilindedir. *Her* hanede tanınan isimlerdir. Aynı şehitler ve kahramanlar gibi, normalde birbirinden kopuk ve dağınık insan kümelerini yan yana getirip birleştiren bir zamk işlevini oynarlar. Söz konusu toplulukları sadece kadın modern çağın toplum yapısında olduğu gibi *hayal edilmiş* bir şey olmanın ötesinde; *hayali,* hayaleti andıran, hepsinden öte bağları gevşek, kırılgan, uçucu ve geçici bir yapı olarak gördüğümüzde, bugün toplulukları meydana getiren temel faktörlerin onlar olduğunu söylemek ayartıcı bir tınıya sahiptir. Büyük oranda bu sebepten ötürü, şöhretli insanlar kendilerini en çok akışkan modern düzlem içinde rahat hissederler. Akışkan moernlik onların küçük doğal ekolojik alanlarıdır.

Akışkan modern düzen içinde, şöhret ve tanınırlık aynı yaşamın kendisi gibi süreklilikten yoksundur. Her biri kısa süre içinde unutulmaya mahkûm olmak üzere adeta gökten düşen bu şöhretliler alayı, ömrü parçalara ayıran ve birbirini izleyen fasılaları işaretlemeye çok uygundur. Nitekim katı modern çağın "hayal edilmiş" olan, böylece katı birer gerçekliğe dönüşen ve bundan ötürü kendisine harç olması için şehitleriyle kahramanlarının ebedî anılarına gerek duyan toplulukların aksine, halkın ilgisini nadiren gereğinden fazla meşgul eden tez canlı şöhretlilerin etrafında toplanmış hayali topluluklar hiçbir taahhüt çağrısında bulunmaz. Hele hele uzun süreli, "kalıcı" taahhütlere hiç girmez. Hayranların şöhret sahibi kişiye duydukları bağlılık ne kadar büyük, onlara karşı hissettikleri duygular ne kadar ateşli ve samimi olursa olsun, müritlerinin geleceği ipotek altına alınmaz: Herkes açık görüşlü olmaya devam eder ve cemaat üyeleri her an dağılıp parçalanmaya hazırdırlar. Bu sayede her hayran, seçtikleri başka bir şöhretli ikonun kültüne özgürce katılabilirler.

İlaveten şöhretli bir kişinin etrafında oluşan kültlerin (şehitler veya kahramanların, inananların tercih özgürlüğünü kısıtlayan tapınmalarının aksine) hiçbir tekelci özlemi yoktur. Şöhret sahipleri ne kadar rekabetçi olursa olsun, aslında hiç de rekabet içinde değillerdir. Meşhur bir kişinin kültü, bir başkasının mahiyetine katılmayı yasaklamak şöyle dursun ihmal dışı dahi bırakmaz. Her tür kombinasyon mümkündür ve aslında hepsi sıcak karşılanır. Çünkü her biri, dahası sayılarının artması şöhretli kişilere duyulan hayranlığın cazibesini artırır. Şöhretli insanların arzı görünüş itibariyle sınırsızdır, dolayısıyla olası kombinasyonlarının sayısı da öyledir. Sonuç olarak takipçileri ne kadar kalabalık olursa olsun, üyelerinin her biri yaptıkları tercihin bireysel hatta eşsiz bir tercih olduğunu düşünerek memnun olmaya devam edebilirler. Yine karınları doymuş olsa da pastam dursun diyebilmektedirler. Ancak büyük kültlerin sunabileceği türden bir güvence, bireylerin oluşturduğu toplumun ferdi üyeleri için koyduğu standartlara uymanın getirdiği tatminle aynı paket içinde gelir.

İşte geldiğimiz nokta bu. Peki, burada daha ne kadar kalacağız?

Kanaatimce şehitler önünde diz çökmüş, onların kendilerini feda etmelerini huşuyla izlemiş dünyanın sakinleri, modern kahramanların cesur yeniçağına hürmet edecek bir dünyayı kolay kolay tahayyül edemezler. Aynı derecede, bunu tahayyül edememiş dünya, kurbanlarla şöhretli insanların yaklaşan çağını önceden kestirmekte zorlanacaktır. Bu sebeple derinlikten yoksun kestirimler sunmanın ve yukarıdaki sorulara acele cevaplar vermenin ayartıcılığına karşı sağduyu tavsiyesinde bulunulmaktadır. Ancak emin olabileceğimiz tek bir şey vardır: Şehitlerden şöhretlilere uzanan uzun yürüyüş, tarihin zorlu yasaları ile karşı konulmaz eğilimlerinin ifadesi olarak görülemez. Hele "tarihin sona erdiğini" söyleyen bir ilan olarak hiç görülemez. Aksine henüz sona ermemiş ve *in statü nascendi* durumunda olan bir sürecin raporu olarak görülmelidir.

3
Kültür: Haşarı ve Ele Avuca Sığmayan Şey

"Kültür" fikri 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, insanların düşünce ve davranışlarının idaresini kısaltan bir terim olarak ortaya atıldı. "Kültür", halihazırda nüfusun geneline yayılan, tüm bireylerinde gözlemlenen ve kayıt altına alınan düzenli davranışları özetleyen tanımlayıcı bir terim olarak *ortaya çıkmamıştı*. Ancak yaklaşık yüz yıl sonra, kültürü idare edenlerin halihazırda yarattıklarına hükmettikleri şeye bakıp dünyayı yaratan Tanrı'yı örnek alarak bunun iyi olduğunu ilan etmeleriyle "kültür", "normatif bir biçimde düzenlenen" farklı bir idare altında farklı türler alacak, rutin insan davranışlarının belli bir türüne karşılık gelir oldu.

"Kültür" terimi dağarcığımıza, *kasıtlı/amaçlı* bir faaliyetin ismi olarak girdi. Modern çağın eşiğine gelindiğinde, artık "dünyaya sorunsuzca gelen", ilahi yaradılış zincirinin önceden belirlenmiş halkalarını meydana getiren (burada "ilahi" olan pazarlığa kapalı ve üzerinde oynama yapılamayacak şeylere tekabül etmektedir), kaba, yetersiz ve önemsiz olsalar bile vazgeçilemeyen kişiler olarak sayılmayan erkek ve kadınlar hem şekillendirilebilecek hem de onarıma ve/veya gelişime muhtaç bireyler olarak görülür oldu. "Kültür" terimi "ekin", "ziraat", "hayvancılık", "soy/üreme" gibi kelimeleri bünyesinde toplayan bir kavramsal topluluk içinde kavranmaktaydı. Bu kavramların her birimi, ya bozulmanın önlenmesi ya da çürümenin durdurulması veya tersine döndürülmesi anlamında ıslaha ve gelişime işaret etmekteydi. Çiftçilerin ekimden hasat zamanına gelinceye dek büyük bir özenle tohumlara yaptıkları şey eğitim ve öğretimle genç insanlara uygulanabilirdi ve uygulanmalıydı da. İnsanlar *doğmuyor, yaratılıyorlardı.* Yine de insan *olmaya* ihtiyaçları vardı. Nitekim insana dönüştükleri bu süreç içinde (kendi hâllerine bırakılacak olsalar kaçınmaları veya içlerinden kazasız belasız geçmeleri imkânsız tuzaklar ve engellerle dolu yolda), insanları eğitme sanatında eğitim görmüş başka insanların kılavuzluğuna ihtiyaçları vardı.

"Kültür" sözcüğü dağarcığımıza, önemli modern kavramlardan olup *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne göre "(insanları, hayvanları, vs) birinin denetimine tabi kılmak", "yürütmek", "bir şeyi başarıyla sonuçlandırmak" gibi anlamlara gelen "idare etme" fiilinin üzerinden daha yüzyıl geçmeden, dahası "idarenin" "bir şeyleri idare etme veya bir şeylerin üstesinden gelme" şeklinde özetlenecek bir başka sentezleyici anlamdan yüzyıl önce girdi. Kısaca idare etmek, insanlara bazı şeyleri bir başlarına ve kendi hâllerine bırakıldıkları hâllerde yapmayacakları şekilde yaptırmak anlamına geliyordu. Olayları kişinin tasarımına ve iradesine göre *yeniden* yönlendirmekle eşanlamlıydı. Başka bir deyişle "idare etmek" (olayların akışına yön vermek) olasılıkların manipüle edilmesiyle aynı kapıya çıkmıştı: "Kişilerin, hayvanların, vs"

belli davranışlarının (açıklıkları veya tepkilerinin) normal duruma kıyasla daha sık gerçekleşmesini sağlarken, ortaya çıkması muhtemel olmayan veya tercih edilmeyen başka davranışların gerçekleşmemesine çabalamaktı. Son tahlilde "idare etmek" idare edilenlerin özgürlüğünün sınırlanması anlamına geliyordu.

Nasıl "tarım" çiftçinin bakış açısıyla mısır tarlasını çerçeveye oturtan bir vizyonsa, metaforik bir biçimde insanlara uygulanan "kültür" fikri de, "insanların çiftçilerine" yani idarecilere ait bakış açısıyla toplumsal dünyayı çerçeveye oturtan bir vizyondu. İdarenin önermeleri veya varsayımları sonradan yapılmış birer ilave veya harici müdahale değildi. Başlangıcından bu yana ve tüm tarihi boyunca beşeri kültür kavramının parçasıydı. "Kültür" kavramının en derin çekirdeğinde, eşitsiz ve asimetrik bir toplumsal ilişkinin varlığını söyleyen bir önsezi veya örtük bir kabul yatmaktadır. Bu eyleme geçen aktörler ve eylemin alıcıları veya eylemden zarar görenler, edimde bulunan ve edimin etkisine maruz kalanlar, idare edenler ve edilenler, bilgililer ve bilgisizler, zarif ve kaba insanlar arasındaki ilişkilerdir. Theodor Wiesengrund Adorno şöyle söylüyordu: "Belli bir çağa ait nesnel tinin 'kültür' diye adlandırılan tek bir sözcüğe sokulması, en başta idari bakış açısını, tepeden aşağıya bakıp onu bir araya getirme, dağıtma, değerlendirme ve örgütleme görevini açığa vurmaktadır."[1] Ve şu sözleriyle bu tinin belirleyici özelliklerini açığa vuruyordu: "İdarenin kültüre dayattığı talep özü itibariyle bağımlıdır ve özerklikten yoksundur: Kültür hangi şekli alırsa alsın, kendine içkin normlarla ölçülmeyeceği gibi nesnenin nitelikleriyle hiçbir ilişkisi yoktur. Aksine kendi dışında konulmuş belli soyut standartlarla ilişkili olup bunlarla ölçülür..."[2]

1. Theodor W. Adorno, "Culture and administration", Çev. Wes Blomster, *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture by Theodor W. Adorno,* Der. J. M. Bernstein (Routledge, 1991) [*Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Çev. Mustafa Tüzel, Nihat Üner, Elçin Gen, İletişim Yay., 2007], s. 93. "Yönetim" sözcüğüne kıyasla "idare" sözcüğünün, özgün metinde kullanılan Almanca *Verwaltung* terimini daha iyi ilettiğini belirtmeme izin veriniz.
2. A.g.e., s. 98.

Sadece asimetrik tipte toplumsal ilişkilerden bekleneceği üzere, idari eylemlere maruz kalan karşı taraf (yani "idare edilenler") bu ilişkilere kendi perspektiflerinden baktıklarında gözleri önünde alabildiğine farklı bir manzara çıkar. Karşılarına çıkan şey haksız ve mesnetsiz bir baskı olup beraberinde onun gayrimeşru ve adaletsiz olduğunu söyleyen bir hüküm getirir. Yani bize bu ilişkiyi anlatan öykünün diğer versiyonunda kültür, "idareye karşıt" bir şeymiş gibi görünür çünkü Oscar Wilde'ın (Adorno açısından provokatif bir biçimde) belirttiği gibi kültür işe yaramaz bir şeydir (yahut en azından, idareciler faydalı ve faydasız şeyleri ayıran çizgi üzerinde tekele sahip oldukları sürece bize anlatılan şey budur). Genel olanın homojenleştirici baskısına karşı tikel olanın iddialarını yansıtır ve "içinde statükoya, bu sebeple tüm kurumlara karşı alabildiğine eleştirel bir dürtü vardır."[3]

İki anlatı arasında çatışma yaşanması kaçınılmaz. Açığa çıktığı noktada ne önlenmesi ne de yatıştırılması mümkündür. İdare eden-edilen ilişkisi doğası gereği agonistik/kavgacıdır. İki taraf da zıt amaçların peşinden koşar ve sadece çatışmalarla dolu, militan, her zaman savaşa hazır bir haletiruhiye içinde birlikte var olabilirler.

Adorno bu tarz bir çatışmanın kaçınılmaz doğasını fark etmektedir. Ancak kavgacı tarafların birbirlerine ihtiyaç duyduklarını da belirtmektedir. Bu aleni, gürültülü veya örtük düşmanlık ne kadar sevimsiz ve rahatsız edici olsa da, kültürün başına gelebilecek en büyük talihsizlik, karşıtı karşısında eksiksiz ve nihai bir zafer elde etmektir. "Kültür planlandığında ve idare edildiğinde hasar alır. Ancak kendi başına bırakıldığında, kültürel olan her şey sadece etki etme olasılığını değil, varoluşunu dahi kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır."[4] Bu sözlerle, (Max Horkheimer'la birlikte) *Aydınlanmanın Diyalektiği* üzerine çalışırken vardığı kasvetli sonucu tekrar ifade etmiş olur: "Eski dinlerin ve ekollerin tarihi aynı modern partilerle devrimlerin tarihi gibi", bize sağ kalmanın bedelinin "fikirlerin boyunduruğa dönüşmesi

3. A.g.e., s. 93, 98, 100.
4. A.g.e., s. 94.

olduğunu öğretir".[5] Bu tarih dersi özellikle itinalı bir biçimde incelenmeli, özümsenmeli ve uygulamaya konmak zorundadır. Bunu yapacak kişilerse kültüre ait saldırgan eğilimlerin esas yükünü omuzlayan ve onu bilinçli bir biçimde benimsedikleri bir uğraş hâline getiren, saldırganlığı ve eleştiriyi kendi var olma biçimlerine dönüştüren profesyonel "kültür yaratıcılarıdır":

> Kültürü yaratan kişilere idari süreçlerden uzak durup bu süreçlerle aralarına mesafe koymanın cazip gelmesi kulağa inandırıcı gelmemektedir. Bu onları sadece geçimlerini sağlama imkânından değil, yaptıkları zanaat ve toplum arasında oluşacak her türlü etkiden ve her türlü temastan da mahrum bırakacaktır. Nitekim en noksansız işler eğer yitip gitmeyeceklerse bu bağ olmadan yaşayamazlar.[6]

Bir paradoksla karşı karşıyayız gerçekten. Veya kısır bir döngüyle... Kültür idareyle, özellikle sinsi ve rahatsız edici bir idareyle, daha da önemlisi idarecilerin oluşturduğu rasyonel çerçeveye otursun diye kültürün keşfetme/deney yapma dürtüsünü bükmeyi hedeflemiş bir idareyle huzur içinde yaşayamaz. İdarenin kültüre has özgürlüğe oynadığı komplolar sürekli *casus belli*'dir [savaş sebebidir]. Diğer yanda kültürün yaratıcıları, eğer görülmek, duyulmak ve dinlenmek istiyorlarsa, görevlerini/projelerini nihayete erdirme fırsatı istiyorlarsa (ki çoğu "dünyayı düzeltmeye" meyilli olduğundan bunu istemektedir) idarecilere ihtiyaç duymaktadırlar. Aksi takdirde marjinalleşme, unutulma ve aciziyete düşme tehlikesiyle karşılaşırlar.

Kültürü yaratanların bu paradoksla yaşamaktan başka seçenekleri yoktur. İdarecilerin iddialarına ve müdahalelerini ne kadar yüksek sesle protesto ederlerse etsinler, yönetimle bir *modus co-vivendi* [ortak yaşam formu] geliştirmek zorundadırlar yoksa kenara atılırlar. Farklı gayelerin peşinden koşan ve kültürel yaratıcılığın özgürlüğünü farklı tasarımlara göre

---

5. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment* [*Aydınlanmanın Diyalektiği*], İng. Çev. John Cumming (Verso, 1979), s. 216-17.
6. Adorno, "Culture and administration", s. 103.

kırpan idari yapılar arasında seçim yapmaları mümkündür. Fakat bu tercih kesinlikle böyle bir idarenin kabul edilmesi veya reddedilmesi arasında yapılmayacaktır. Böylesi her halükârda gerçekçilikten uzaktır.

Söz konusu paradoks, tüm karşılıklı karalama çabalarına rağmen, kültürü yaratanlarla idarecilerin aynı haneyi paylaşmaya ve aynı uğraşlarla meşgul olmaya mahkûm olmasından kaynaklandığı için durum bu şekildedir. Onlarınkisi *kardeşler arası rekabettir*. Her ikisi de aynı hedefin peşinde koşmakta, ayni gayeyi paylaşmaktadırlar: İnsanları farklı davranmaya itmek ve böylece dünyayı o an olduğu hâlinden ve/veya kendi başına bırakıldığı takdirde dönüşme ihtimali düşük, farklı bir noktaya taşımak. Her ikisi de *raison d'etre*'lerini statükoya yöneltilen eleştirilerden alır (amaçlarının *status quo ante*'yi korumak veya yeniden tesis etmek olduğunu ilan etseler bile bu böyledir). Kavga ediyorlarsa, mevzu dünyanın sürekli müdahale edilecek veya kendi içsel eğilimlerine terk edilecek bir yer olup olmamasıyla ilgili değildir. Aksine müdahalenin hangi doğrultuda yapılacağı tartışma konusudur. Çoğunlukla kimin başa geçeceği, kimin bu yöne karar verme hakkına sahip olacağı veya bu hakkın kime verileceği, yapılacak işleri takip etmeye dönük araçlarla sürecin niteliğini ölçmede kullanılan ölçütleri seçmenin kimin imtiyazına bırakılacağı kavga sebebi olur.

Hannah Arendt şu sözleriyle çatışmanın düğüm noktasını kusursuz bir şekilde ifade etmiştir:

> Bir nesne kalıcılığının süresine göre kültürel bir nesnedir. Onun kalıcı niteliği, kullanım yoluyla ve yıpranarak fenomenler dünyasından yitip gidecek işlevsel yönünün karşısına dikilir...
> Dünyada bugün ve geçmişte üretilmiş nesnelerin tümü sadece hayati toplumsal süreçlere ait işlevler olarak görüldüğü anda (yani belli bir ihtiyacı karşılamaktan başka bir sebepleri yokmuş gibi görüldüğünde), kültür kendisini tehdit altında bulur ve söz konusu ihtiyaçların yüceltilmiş ihtiyaçlar mı yoksa temel ihtiyaçlar mı olduğu önemli değildir.[7]

7. Hannah Arendt, *La Crise de la culture* (Gallimard, 1968), s. 266-7.

Tabiri caizse kültür, o an "gerçeklik" olarak önümüze çıkan her şeyin "dümenine geçmeyi" hedefler. O günün gündemini belirleyip o ânın zorunluluğu olarak tanımlandığında olacak şeylerle ilgilenmez. En azından o şekilde tanımlanmış "aktüalliğin/güncelliğin" sınırlayıcı etkisini aşmaya çalışır ve kendisini kendi koyduğu taleplerden özgürleştirmeye çabalar.

Ânında kullanılmak/tüketilmek ve anlık tüketim süreci içinde çözülüp gitmek, kültürel ürünlerin kaderinde olmadığı gibi, onlara değer veren kriterlerden de değildir. Arendt kültürün *güzellik* peşinde koştuğunu söylerdi. Nitekim bana göre kültürün kaygıları için bu ismi tercih etmesi şundan kaynaklanmaktadır: "Güzellik" fikri, rasyonel/nedensel açıklamalara kafa tutan, bir amacı veya görülür bir kullanım alanı olmayan, hiçbir şeye hizmet etmeyen ve önceden hissedilmiş, tanımlanmış, giderilmesi için sıralanmış herhangi bir ihtiyaca gönderme yaparak kendisini meşru kılamayan ifadesi güç bir hedefin ideal örneğidir. Bir nesne, yaratılmasına eşlik etmiş olabilecek her tür faydadan uzun ömürlü olduğu müddetçe kültürel bir nesnedir.

Bu kültür imgesi, yakın zamana dek akademik yazın içinde de hâkimiyetini korumuş ortak görüşten taban tabana farklıdır. Bu görüş kültürü, toplumsal gerçekliğin tekdüze yeniden üretimini, *memete*'sini koruyan, zaman içinde aynılığını korumayı ve sürdürmeyi hedefleyen homeostatik araç gereçlerin arasına atmaktadır. Sosyal bilim kategorisi altında sınıflandırılmış yazılarda görmeye alıştığımız kültür kavramı, rutin ve tekrarın atası olan sabitleyici mekanizmalardan biri olmuştur. Yani bir atalet aracıdır. Adorno ve Arendt'ın ısrarla belirttiği gibi, toplumsal gerçekliğin durağanlaşmasını önleyen ve onu sürekli kendi kendini aşmaya zorlayan bir maya kesinlikle değildir. Ortodoks antropolojik tanımlamalarda (tek toplum = tek kültür), "kültür" "toplumsal yapının" "beslemesi", "gerilimleri yönetmenin" ve "rotada kalmanın" etkin bir yolu olarak karşımıza çıkar. "Sistemin" biçimini değişmeksizin korumak için gereken davranışsal olasılıkların verili dağılımını sabit tutar ve "sistemi" "dengesizleştirecek" her tür norm ihlaline, bozulmaya

ve sapmaya karşı mücadele eder. Aynılığa yönelen bu tarz bir "ebedî dönüş" düzgünce idare edilen (veya Talcott Parsons'un bir zamanlar sıkça kullanılan deyişini hatırlarsak, "ilkeli bir şekilde koordine edilen") toplumsal bütünlüğün ütopyacı ufkuydu. Dahası olasılıkların dağılımındaki istikrar (aralarında "kültürün" yüce bir yere oturtulduğu bir dizi homeostatik mekanizmalar tarafından sıkı bir şekilde denetlenir), geniş kesimlerce, bu ufka ilerlemeye dönük tüm girişimlerin zorunlu koşulu olarak kabul edilmekteydi. "Düzgünce idare edilen" bir toplumsal sistem, içinde beşeri birimlere ait tüm anormal davranışların ânında tespit edildiği, onulmaz hasarlara yol açmadan yalıtıldığı ve hızlıca etkisiz hâle getirildiği veya yok edildiği bir bütün olarak görüldü. Toplumu kendi kendisini dengeleyen (yani karşıt güçlerin baskılarına rağmen inatla aynı kalmayı sürdüren) bir sistem olarak ele alan bu tahayyülün içinde *"kültür", idarecilerin nihayet gerçeğe dönüşmüş rüyasına tekabül etmektedir: Değişim karşısında etkin bir direnç*. Nitekim daha yirmi-otuz yıl önce kültürün rolü, geniş kesimlerce bu şekilde kavranmaktaydı. Ancak bu yirmi-otuz yıl içinde çok şey yaşandı.

En başta "idari devrimin ikinci perdesi" açıldı ve ilgili düzenlemeler "neoliberalizm" bayrağı altında el altından gerçekleştirildi. Neoliberalizm, idarecilerin "normatif düzenlemelerden" "baştan çıkarıcı tavırlara", gündelik gözetlemelerden halkla ilişkilere, iktidarın hissiz, aşırı düzenlenmiş, rutinlere dayalı panoptik modelinden, dağınık, odak noktası olmayan belirsizlik, *precarite* ve rutinlerin sürekli, tehlikeli bir biçimde bozulmasıyla kurulmuş bir hâkimiyete geçmesiydi. Bunu yaşam siyasetinde en çok öneme sahip unsurların pratiğe geçirildiği ve devletin sunduğu çerçevenin aşamalı bir şekilde parçalanması takip etti. Ardından yaşam politikaları, rutinlerin onarılması imkânsız kırılganlığıyla ve ardı ardına hızla değişmeleriyle beslenen bir tüketici piyasasının öncülük ettiği alana kaydırıldı. Rutinler öyle hızlı bir şekilde değişiyordu ki, bir alışkanlığa veya norma dönüşecek zamanları dahi olmuyordu. Bu yeni düzen içinde, tehlikeli ve zararlı dürtülerin dizginlenmesi, yatıştırılması yahut

evcilleştirilmesine dönük talep çok cılızdır ve bu zorlayıcı deney "kültüre" her ikisinden de yararlanma amacıyla hem kendi kendisini dengelemeye hem de kendisini devam ettirmeye dönük araçlar kazandırmıştır. Yahut en azından bu talebin ortodoks taşıyıcıları (ulus inşa eden devletlerin idarecileri) bunlardan yararlanmaya artık ilgi duymaz olmuşlardır ve kültürel dramların senaryolarını yazıp yöneten yeni insanların tek istemediği şey, insanlara ait davranışların evcilleştirilmemesi, düzenli, rutin, tekdüze ve sabit hâle gelmemesidir. İnsanların bütünüyle müşterilere dönüşmesini dilemektedirler.

"Katı modern" çağa ait dramlarda oynayan başkarakterlerin sahneyi ardı ardına terk etmesiyle veya çoğunlukla sessiz kalan figüranlara indirgenmesiyle, yerlerini alacak kişilerin ortaya çıkmakta isteksiz oluşuyla, çağdaşlarımız kendilerini Hannah Arendt'i ve onun vasıtasıyla Bertold Brecht'i takiben "karanlık çağlar" şeklinde adlandırılması uygun bir sahnede oynarken bulmaktadırlar.[8] Siyasetten ve kamusal alandan uzak durmak, Hannah Arendt'in kâhince yazdığı gibi, "dünyadan yabancılaşmış olduğunu en saf hâliyle sadece özel alanda ve yüz yüze, samimi karşılaşmalarda ifşa edebilen modern bireyin temel özelliğine" dönüşecektir.[9]

Tüketici piyasalarının hizmet ettiği, bu piyasaların beslendiği tüketici yaşamın evrensel olumsallığını teşvik eden, sosyal konumların akışkanlığından ve insani bağların kırılganlığından, bireysel hakların çekişmeli ve bundan ötürü istikrardan uzak, öngörülemez statüsünden, sakinlerinin erişemeyeceği bir şimdiki zamandan ve inatla kesinlikten, belirginlikten uzak bir gelecekten beslenen şey işte bu yeni ortaya çıkmış olan, dayatılan özel yaşamın kendisi, "yüz yüze samimi karşılaşmalar", "karanlık dönemlerin" ayrılmaz refakatçileridir. Baskı altında kalan, güçsüz oldukları için pek direniş göstermeyen devlet yönetimleri ve idarecileri, bir zamanlar "bütünüyle idare altına alınmış kitle toplumunu" eleştiren Adorno ve başkaları tarafından tefe konu-

---

8. Hannah Arendt, *Man in Dark Times* (Harcourt Brace, 1983), s. viii.
9. A.g.e., s. 24.

lan normatif düzenlemeler için besledikleri tutkuyu kaybetmişlerdir. Bunun yerine kendilerini "aracı devlete" vakfetmişler ve piyasanın ihtiyaçlarına (yani karşı konulmaz baskılara) hizmet eden "dürüst simsarlara" dönüşmüşlerdir.

Kültür yaratıcıları yine hep yaptıkları gibi, kültürel performansın kültürel yaratıcılığın irrasyonel akışına yabancı, dışsal kriterlerle ölçülmesinde ve ellerindeki güçle kaynakların koydukları kurallara itaat edildiğinden emin olmak için kullanılmasında ısrarcı olan (bu tam da onların içine işlemiş bir alışkanlıktır) idarecilerin rahatsız edici müdahalelerine içerleyebilirler. Ancak müdahaleye karşı yöneltilen bu temel itiraz, öncesinde tartışıldığı üzere özgün bir kopuş veya hareket değildir. Aksine sonu hiç görülmeyen "kardeşler arası rekabetin" uzun soluklu öyküsü içinde başka bir bölümden ibarettir. Ne olursa olsun, öyle *veya* böyle, kültürel yaratımlar, ortaya atıldıkları fildişi kulelerde ölmesinler diye idarecilere *ihtiyaç duyarlar*...

Diğer yanda esas özgün olan şey, günümüzde ulus inşa eden devletlerin iktidarında olmak yerine piyasa güçlerinin failleri olarak çalışan idarecilerin, vasilerini değerlendirirken, "denetlerken", "izlerken", yargılarken, sansürlerken, ödüllendirirken ve cezalandırırken kullandıkları *kriterlerdir*. Doğal olarak bunlar *tüketici piyasalarına* ait kriterlerdir yani tercihleri anlık tüketime, anlık memnuniyete ve anlık kâra uygun şekilde belirleyen türde kriterlerdir. Sonsuzluk şöyle dursun, uzun vadeli ihtiyaçları temin eden bir tüketici piyasası bile kendisiyle çelişen bir kavramdır. Bir tüketici piyasası çevrimlerin hızlanmasından; kullanım, atılma ve atıkların imhası arasındaki zamanın kısalmasından ve artık kârlı olmayan metaların yerine hemen başkalarının konmasından yanadır. Bunların hepsi kültürel yaratımın doğasıyla taban tabana zıt şeylerdir. Dolayısıyla yeni olan, hâlâ birbiriyle rekabet eden kardeşlerin yollarını ayırmasında yatmaktadır.

Asırlardır süren çekişmenin bugün kaleme alınan tarihsel diliminde, esas mesele sadece "kim baştadır" sorusuna verilecek yanıttan ibaret değil, "başta olmanın" ne anlama geldiği, amacı ve yarattığı sonuçlardır. Bir adım daha (deyim yerindeyse ufak

bir adım) atıp meselenin, Altamira mağaralarındaki duvarların boyandığı günden beri bildiğimiz şekliyle kültürün sağ kalıp kalmama meselesi olduğunu söyleyebiliriz. Kültür, tüketici piyasalarının zaferi karşısında yaşanan ilk "tali kayıplar" karşısında, yani sürekliliğin, kalıcılığın ve sonsuzluğun yok olması karşısında varlığını sürdürebilecek mi? Bu soruya verilecek yanıt basitçe bilmiyoruz şeklindedir. Ancak soruya "hayır" cevabı verip, Hans Jonas'ın "belirsizlik çağında" yaşayanlara verdiği tavsiyeyi takip ederek "felaket tellallığı" yapan kâhinlere daha fazla güvenmek için sağlam sebeplerimizin olduğunu söyleyebiliriz...

Kültürel yaratıcılığı tüketici piyasalarının koyduğu ölçütlere tabi kılmak, kültürel yaratımlardan, geçmişin tüm *bona fide* tüketim mallarına konmuş şartı kabul etmelerini istemek demektir. Yani kendilerini ya piyasa değeri açısından (tam olarak *o anki* piyasa değerleriyle) meşru kılacaklar ya da yok olup gideceklerdir.

Geçerlilik iddiası olan ve onaylanmak için uğraş veren kültürel tekliflere sorulacak ilk soru, yeterli ödeme kapasitesiyle desteklenmiş yeterli bir talebin olup olmadığıdır. Ancak şunu belirtmek gerek: Tüketici taleplerinin herkesçe bilindiği gibi kaprisli, maymun iştahlı ve değişken doğasından ötürü, tüketici piyasasının kültür üzerinde kurduğu hâkimiyetin geçmişi, hedefi ıskalamış değerlendirmelerle, hatalı teşhislerle ve feci hâlde yanlış kararlarla doludur. Pratikte bu hâkimiyetin stratejisi ve uygulanma biçimi, kalite analizlerinin yokluğunu potansiyel hedeflerin uçarı tarzda belirlenmesiyle ve risklerin dengelenmesiyle telafi edilmesinden ibarettir. Başka bir deyişle savurganlığa kaçan aşırılıkla ve aşırı miktarda savurganlıkla telafi edilmektedir (Oyun yazarlığının dışında tutkulu bir amatör fotoğrafçı olan G. B. Shaw, fotoğrafçılara tek bir olgun yavru ortaya çıksın diye binlerce yumurta bırakan morina balıklarını örnek almalarını tavsiye etmişti; öyle görünüyor ki tüketim endüstrisinin tamamı ve onu canlı tutan pazarlama yöneticileri Shaw'ın tavsiyesine uymaktadırlar). Bu strateji kimi zaman, kâr-zarar analizlerindeki hataların yol açacağı fahiş zararlara karşı onları koruyabilir.

Ancak piyasada onlara görünür (hesaplamaların hep "kısa vadeli" olmasından mütevellit fazlasıyla "dar görüşlü" bir açıdan bakıldığında) bir talep olmadığında, kültürel ürünlerin gerçek değerlerini gözler önüne serme şanslarını garanti etmek adına yapacakları ya çok sınırlıdır ya da hiçbir şey yapamaz.

Şimdi kültürel yaratımların kaderine (çoğu kez kasıtlı olmayıp tesadüfen) karar veren şeyler potansiyel müşteriler, sayıları ve ellerindeki paranın miktarıdır. "Başarılı" kültürel ürünleri (dolayısıyla insanların ilgisini çeken ürünleri) başarısız kültürel ürünlerden (yani tanınır olamayanlardan) ayıran çizgi satışlar, dereceler ve gişe gelirleriyle çizilir (Daniel J. Boorstin'in nüktedan tanımına göre, "best-seller" [çoksatan] bir eser, "basitçe iyi sattığı için" bir şekilde iyi satılan bir kitaptır). Fakat çağdaş sanat teorisyenleri ve eleştirmenleri, kültürel yaratıcılığın erdemleri ve şöhretleri arasında ilişki kurmayı başaramamışlardır. Bir ilişki bulunacaksa eğer, şöhretle markanın gücü, yani yeni üretilmiş *objet d'art*'ı karanlıktan aydınlığa çıkaran o logo arasında ilişki bulunacaktır.

Şansın ve talih kuşunun modern karşılığı, kuytu sokaklarda insanların sanat eseri yaratma hayali ve tutkusuyla ürettiği biblolar yeni kuytu sokaklarda satan bir dükkânın önünde, Charles Saatchi'nin arabasını durdurmasıdır. Giriş kapıları iyi sanatı (yani hayranlık duyulacak, satın alınacak ve övgü duyulacak sanatı) kötü sanattan (yani sanatla hiç alakası olmayan ve satın alınması utanç kaynağı olacak sanattan), sanatıysa sanat olmayan şeyden ayıran galerilerde gösterildikleri anda, nesneler bir gecede sanat eserlerine dönüşürler. Galerinin ismi, görkemini orada sergilenen sanatçıların isimlerine de bulaştırır. Esnek normların ve akışkan değerlerin oluşturduğu, rahatsız edici ölçüde kafa karıştırıcı dünyada bu (gayet de beklendik bir biçimde) evrensel bir eğilimdir. Naomi Klein'ın kısa ve öz tabiriyle, "günümüzün meşhur imalatçılarının büyük kısmı, artık ürün üretip bunların reklamını yapmak yerine, ürün satın alıp üzerlerine 'markalarını' basmaktadır."[10] İliştirilen marka

10. Naomi Klein, *No Logo* (Flamingo, 2001) [*No Logo*, Çev. Nalan Uysal, Bilgi Yay., 2002], s. 5.

ve logo (içerde yaptığınız alışverişe anlam katan şey, üzerinde galerinin isminin yazdığı alışveriş torbasıdır) mevcut değere *katkı* yapmaz. Aksine değerin *kendisidir* yani piyasa değerine sahiptir. Bu nedenle önem taşıyan, değer olarak görülecek tek değer onunkidir.

Markalarını koyarak belli ürünlere değer katan veya logolarını kaldırarak belli ürünleri değersizleştirenler sadece büyük şirketler değildir. Belki de en güçlü markalar, reklamı düzgün bir şekilde yapılan ve insanları heyecanlandıracak şekilde aktarılan *etkinliklerdir*: Boorstin'in kriterine göre sırf iyi tanındıkları için herkesin katıldığı ve biletleri iyi sattığı için çok fazla biletin satıldığı, şöhretlilerin teşrif ettiği etkinlikler. Sadık müşterilerin kalıcı sadakatine bel bağlamak zorunda olan şirketlere has markalar karşısında, "etkinliklerin" belirgin bir avantajı vardır. Etkinlikler, herkesin bildiği gibi insanların kısa soluklu hafızasına ve tüketicilerin ilgisi için çekişen farklı cazibe merkezleri arasındaki keskin rekabete daha uygundur. Etkinlikler tüm *bona fide* tüketici ürünleri gibi bir "kullanım tarihine" sahiptirler. Onları tasarlayanlar ve denetleyenler, yaptıkları hesaplamalarla (çağın ruhuna uygun bir biçimde hem büyük tasarruflar yapmayı sağlayan hem de güven aşılayan çifte faydayla), planlamayla ve (George Steiner'ın yerinde deyişiyle) "maksimum etkiyle hemen demode olması için" uğraşmasıyla uzun vadeli kaygıları terk edebilirler.

Markalaşmanın en etkin ve en çok kullanılan formu olarak zamanı belli etkinliklerin sağladığı şaşaalı (gerçek ve mecazi anlamıyla) kariyer, akışkan modern düzenin evrensel eğilimlerine uygun düşmektedir. Bu düzende tüm kültürel ürünler (cansız nesneler kadar eğitimli insanlar da) eğilim olarak, tek seferlik ve kısa ömürlü girişimler olarak bilinen "projelerin" hizmetine koşulurlar. Dahası Naomi Klein'ın aktardığı bir araştırma ekibinin bulduğu gibi, "aslına bakacak olursanız sadece kumu değil, buğdayı, eti, tuğlayı, metalleri, betonu, kimyasalları, mısır ununu ve sonsuz çeşitlilikte malı, geleneksel anlamda bu sürece dirençli sayılan"[11] ve şimdiye dek (yanlış olduğu artık

11. A.g.e., s. 25.

görülmüştür) sadece üstünlüklerini gözler önüne serip açığa vurarak kendi içlerindeki değere dayanıp kıymetini kanıtladığı düşünülen "her şeyi markalaştırabilirsiniz".

Çağımız kültürünün gitgide teslim olduğu "tüketimcilik sendromun" merkezinde, ertelemenin erdeminin "hazzı geciktirme" ilkesinin güçlü bir şekilde inkârı yatmaktadır. Bu ikisi "üreticiler toplumunun" veya "üretimci toplumun" temel ilkeleridir. Kalıtsal kabul görmüş değerler hiyerarşisinde, "tüketimcilik sendromu" sürekliliği tahtından etmiş ve geçiciliği yüceltmiştir. Kalıcılık karşısında özgünlüğün değerini artırmıştır.

Elbette bugün kültürel yaratıcılığın kendisini içinde bulunduğu kötü durumun suçunu sadece ve sadece tüketici endüstrisine atmak haksız olduğu kadar budalaca olacaktır. Bu endüstri "akışkan modernlik" diye adlandırdığım yaşam tarzıyla gayet iyi bir şekilde örtüşmektedir. Bu endüstri ve yaşam tarzı birbiriyle uyumlu olup, birbirlerinin çağımız erkekleriyle kadınlarının gerçekçi bir çerçeve içinde alacakları kararlar üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmektedir. Akışkan modern kültür, artık tarihçilerin ve etnografların raporlarında kayda geçirdikleri türden kültürler gibi öğrenmeye ve biriktirmeye dönük bir kültür olma ihtiyacı duymamaktadır. Aksine *bağlantısızlığın, süreksizliğin ve unutmanın kültürü* gibidir.

Bu son deyiş kendisiyle çelişmiyor mu? İşte büyük mesele budur. Belki de mevzu kültür olduğu sürece bir ölüm kalım meselesidir. Yüzyıllar boyunca kültür idareyle tekinsiz bir ortak yaşam içindeydi. İdarecilerin kollarında huzursuzca debelenmekte, kimi zamansa boğulmaktaydı. Ama aynı zamanda barınmak için idarenin kollarına koşmakta, bu birliktelikten yeniden canlanmış ve güçlenmiş hâlde çıkmaktaydı. Kültür idarenin değişiminden sağ çıkacak mı? Yoksa sadece kelebekler gibi, geçici bir varoluş mu biçilecek kendisine? Yeni idare tam da yeni idareye yakışır tarzla, yöneticiliğini varlıkların elden çıkarılmasıyla mı sınırlayacak? Ölü ve başarısızlığa uğramış "kültürel etkinliklerin" mezarlığı, kültürü tanımlayan metafor olarak yükselen eğilimin yerini mi alacak?

Willem de Kooning yaşadığımız şu dünyada "içeriğin anlık bir bakış", gelip geçici bir tahayyül, uçucu bir görüntü olduğunu söylemişti.[12] Diğer yandaysa postmodern ve post-postmodern kültürün geçtiği dolambaçlı yolların en isabetli analizcisi Yves Michaud, kültürün ezelden beri inatla kovalayıp elinden sürekli kaçırdığı hedefin yani estetiğin, bugünlerde içi boşalan ve (dünyaya bahşedilmiş kalıcı eklemeler olarak farz edilmiş) sanat eserlerinden yoksunlaşan bir dünyada tüketilip göklere çıkarıldığını iddia etmektedir...[13]

Çağdaş sanatın içinde bulunduğu durum ve olası geleceği üzerine düşünen Tom Wolfe, temsili nesnelerden, üçüncü boyuttan, boyalardan, teknikten, çerçeveden ve tuvallerden kurtulduğumuzu söylemiş fakat ardından şu soruyu sormuştu: Peki duvarın kendisi? Duvara konmuş bir şey olarak sanat eserinin imgesi premodern değil miydi?[14]

Pratisyen bir sanatçı, hevesli bir fotoğrafçı olan ve Paris'in tüm prestijli sanat salonlarında duvarları süsleyen devasa tuvallerin ressamı Jacques Villegle'in aklında farklı bir duvar türü vardır: Bu tümüyle postmodern bir yapıdır. Aksiyonun gerçekleştiği sokaklara bakan bir duvardır. Modernist hâkimiyet altında sanatın "içi" ve "dışı" arasındaki farkın tanımlanması için kullanılan bir kafesin/barınağın parçası olmak yerine bir penceredir. Villegle'in *galeri* duvarlarına iliştirdiği tuvallerden dışarıya açılan duvarlar, *kentin* duvarlarıdır. Fevkalade modern bir sanatın, yani modern yaşama ait sanatın canlı, sürekli bitmekten uzak ve hep güncellenen kayıtlarıdır bu duvarlar. Bunlar zaman zaman açık, zaman zaman kapalı ama her zaman amansız canlı emeğin bulunabileceği yerlerdir. Sonrasında *objets d'art* olarak yeniden diriltilmek üzere müze duvarlarını aktarılmak üzere kayda geçirilip ifşa edilirler. Villegle'nin nesneleri insanların duyurularını ve ilanlarını, posterlerini ve reklamlarını taşıya-

12. W. de Kooning, *Ecrits et propos* (Editions de l'Ensb-a, 1992), s. 90.
13. Yves Michaud, *L'Art a l'etat gazeux* (Stock, 2003), s. 9.
14. Alıntılandığı yer: Patrick Barrer, *(Tout) l'art contemporain est-il mal?* (Fauvre, 2000), s. 67.

cak şekilde ayarlanmış birer pano gibidir. Yahut özel konutları ve birbirini takip eden ticari yapıları birbirinden ayırıp onları saklayan uzun duvarlardan ibarettirler. Tuğladan örülmüş bu panolardaki bakir uysallık afişleri basanlar, dağıtanlar ve yapıştıranlar için hem bir zorluk kaynağı hem de baştan çıkarıcı bir unsurdur. İnsanların ilgisini çekmek için birbiriyle çekişen sesler ve görüntülerle tıka basa dolmuş postmodern kentte bu ayartıcı kuvvete direnmek imkânsızdır. (Posterler hiçbir kökün olmadığı her karış toprağı işgal eden enformasyon toplumunun yabani otları değil midir? İletişim bahçesinin otları değil midir? Boş duvarlar ve üzerinde hiçbir mesajın olmadığı boş yüzeyler, tüm doğanın ve söz konusu örnekte enformasyon toplumunun doğasının tiksindiği "boşluğun" güncellenmiş, akışkan ve modern versiyonu değil mi?)

Özel amaçlı reklam panoları ve enformasyon imparatorluğuna ait kuvvetlerin işgal, ilhak ve zaptettiği duvarlar: Aslında hiçbiri önemli değildir. Villegle'nin tuvalleri içine konduğu anda, ayrıksı geçmişlerini güçbela açığa vururlar. Hepsi şoke edici bir biçimde birbirini andırmaktadır. İster Boulevard de la Chapelle'e, ister Haussmann'a, ister Malesherbes'e veya rue Littre'ye, yahut Boulevard Marne'e ve rue des Ecoles'e, ister Saint Lazare'e, ister Faubourg St-Martin'e veya Sevres'le Montparnasse'ın kesiştiği yere yapıştırılsın hepsi aynıdır. Her biri mezarlıklarla inşaat alanlarının tuhaf birer karışımıdır. Ölmek üzere olan şeylerle bir süre sonra ölsün diye doğmak üzere olan şeylerin buluşma noktasıdır. Taze zamkın rayihası burada çürüyen cesetlerin kokusuyla mücadele içindedir. *Affiches lacerees*... yırtılmış yığınlarca kâğıt daha yırtılmamış yığınların üzerinde uçuşup durmaktadır. Yarısı yırtık suratlarda yarım kalmış gülücükler, diğeri olmayan yalnız gözler ve kulaklar, hiçbir şeyle birleşmeyen ve hiçbir şeyi birleştirmeyen dizler ve dirsekler. Henüz anlaşılmadan sessizliğe gömülen çığlıklar, bir cümlenin ufak bir parçası içinde dağılıp kaybolmuş mesajlar, anlam çıkarılamayacak kadar güdük kalmış yazılar, başlangıcı olmayan yarım kalmış çağrılar yahut cümleler.

Ancak her şeye rağmen bu çerçöp yaşamla doludur. Burada hiçbir şey durağan kalmaz. Oradaki her şey bir yerlerden geçici bir izin almış veya bir yerlere yolculuk yapar hâldedir. Bütün evler sadece yolun ortasındaki hanlardan ibarettir. Katmanları geçmişte yazılmış, yazılmakta olan ve yazılması muhtemel anlamlarla dolmuş o panolar ve duvarlar, yazılmakta olan tarihin, kendi izlerini yok ederek yolunda ilerleyen tarihin yani ıskartaya ayrılmış ve atılmış ürünlerin fabrikası olan tarihin anlık birer fotoğrafıdır. Ne yaratma ne yıkma, ne öğrenme ne de gerçekten unutma. Sadece bu tür ayrımların ne kadar beyhude olduğunu, hatta düpedüz budalaca olduğunu gösteren birer gri kanıt. Burada hiçbir şey uzun yaşamak üzere doğmaz ve hiçbir şey tam olarak ölmez.

Manolo Valdes'in tuvalleri de devasadır. Ayrıca yine kayda değer derecede birbirlerine benzer. Hangi mesajı iletirse iletsin, tekrar tekrar ve tuval tuval yaltakçı ama tutkulu bir kararlılıkla tekrar eder kendisini. Valdes *yüzleri* birlikte boyar, yan yana koyar, bir araya getirir ve iç içe sokar. Veya tek bir yüz, bir kadın yüzü yaratır. Her tuval başka bir başlangıcın, başka bir yolculuğun ve portreyi bitirmeye dönük başka bir girişimin maddi delilini oluşturur. Yahut kısa süre önce tamamlanmış fakat kısa süre sonra hükümlü ve metruk bir şey olarak kınanmış bir uğraşa şahitlik mi etmektedir? Kuşku yok ki galerilerin duvarlarına konar konmaz tuval donuvermiştir. Ama yukarıya mı yoksa aşağıya mı asılmıştır bilinmez. *Aller* mi yoksa *retour* mu? Siz söyleyin... Bana da kalsa size de kalsa, "ileriyle" "geri" arasındaki farkı anlatamazsınız. Yaratma ve yıkma arasındaki karşıtlıkta olduğu gibi, bu ayrımda anlamını kaybetmiştir. Belki de hiçbir zaman anlamı olmamıştır. Eskiden anlamın orada saklı olduğuna inanılan fakat şimdi açığa vurulmuş o boşluk yönlerini ileriye çevirmiş kişiler olarak, aradıkları yere isim koyarken onu inatla "ileri" diye adlandırmış insanların sıkı sıkıya koruduğu bir sırdı. Yaratıcı insanların yol açtığı yıkıma verilecek doğru ismin "yaratma" olduğunu iddia edenler işte onlardı. En azından Valdes'in tuvallerinin tek ağızdan ve monoton bir şekilde tekrarladığı mesaj budur. Belki bu onların verdiği tek mesajdır.

Valdes'in kolajları büyük zahmetle ve kendir bezinden çeşitli parçaların katman katman bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur. Bu parçaların bir kısmı boyalı, bir kısmı vaktiyle hintkenevirinin veya haşhaşın yumuşaklığını pişkince taşıyan parçalardır. Kimisindeyse üzerlerine önceden sürülmüş fakat şimdi kurumuş olan boyalar parça parça dökülür vaziyettedir. Yoksa halihazırda bütün, eksiksiz, kusursuz ve yekpare bir tuvalden mi koparılıp alınmışlardır? Parçalar gevşek bir şekilde yapıştırılmıştır. Uçları rüzgârla sallanır fakat altlarındaki diğer kesik parçalara mı yapışmak üzere olduğu, yoksa kopup düşmek üzere mi olduğu tamamen netlikten uzaktır. Bu kolajlar yaratma süreci içinde mi yakalanıyor yoksa azıya almış bir çürümenin içindeler mi? Kendir bezinden kesilmiş bu parçalar hâlâ sabitlenmemiş durumda mı yoksa halihazırda gevşek mi bırakılmış hâlde? Taze ve hamlar mı, yoksa kullanılmış ve bozulmuş durumdalar mı? Mesaj şu: Bunların hiçbir önemi yok ve önemi olsa bile ne olduğunu bilmeniz imkânsız.

Louvre Carousel'in içinde yer alan 5. Art-Paris Salonu'nda eserlerini sergileyen Braun-Vega, tabiri caizse imkânsız karşılaşmaları ve buluşmaları resmetmektedir. Velazquez'in çizdiği çıplak bedene Picasso'nun hamamda yıkanan Avignon'lu güzelleri eşlik etmekte, onları 21. yüzyıla özgü teçhizatıyla bir Paris polisi izlemektedir. Papa IX. Pius gazetesini açmış, II. John Paul'un son açıklamalarını okumaktadır. Bruegel'in şen şakrak köylüleri son moda bir nouvelle cuisine [yeni aşçılık] restoranında hoplayıp zıplamaktadırlar. *İmkânsız* karşılaşmalar mı gerçekten? Yaşamın can çekiştiği ölülerin hortladığı bir dünyada, ihtimal dışı şeyler kaçınılmaz hâle gelmiş, sıradışı olan rutinin parçası olmuştur. Yaşam ve ölüm onlara anlam bahşeden ayrımları yitirdiğinde ve her ikisi de benzer ölçüde iptal edilebilir ve ikinci emre kadar geçerli kılınacak hâle getirildiğinde her şey mümkündür ve dahası kaçınılmazdır. Nitekim zamana doğrusallığı bahşeden, faniliği süreklilikten ayıran ve ilerleme, çürüme ve geri dönüşü olmayan noktalara anlam aşılayan şey bu ayrımın kendisiydi. Bu ayrımın kalkmasıyla modern düzenin yarattığı bu karşıtlıkların hiçbiri gerçekliğini ve anlamını sürdüremez.

Villegle, Valdes ve Braun-Vega akışkan modern çağın temsili sanatçılarıdırlar. Özgüvenini ve onunla birlikte mükemmel modeller tahayyül edip çizme (takip etmeyi bir kenara bırakalım) cesaretini yitirmiş bir çağda, koşullar ne ilerleme talebinde bulunur ne de ilerlemeye izin verir. Çünkü bu noktada yaşanacak her yeni değişim ancak kötü bir değişim getirebilir. "Sonsuzluğu" (yani kalıcı, tekdüze ve değişmesi imkânsız bir aynılık hâlini) hedefleyen fakat artık geride kalmış "katı" modernliğin aksine, akışkan modernlik kendisine hiçbir hedef koymaz ve hiçbir bitiş çizgisi çizmez. Daha doğrusu kalıcılığı sadece geçiciliğin kendisine yükler. Zaman *akıp gitmekte* artık "ileriye yürümemektedir". Değişim mutlaktır, her zaman yeni değişimler yaşanır fakat hiçbir yön, hiçbir bitiş noktası yoktur. Yerine getirilecek bir misyon da yoktur. Yaşanan her an yeni başlangıçlara *ve* yeni sonlara gebedir. Eskiden birbirinin azılı düşmanı olan iki şey şimdi Siyam ikizi gibi olmuşlardır.

Burada adını andığımız sanatçılar, eserlerinde akışkan modern deneyimin belirleyici özelliklerini kopyalamaktadırlar. Yaratıcı ve yıkıcı edimler, öğrenmek ve unutmak, ileriye ve geriye atılan adımlar arasındaki karşıtlıkların iptal edilmesi ve ayrıca zamanın okundan imlecin koparılıp atılması: İşte bunlar, Villegle, Valdes ve Braun-Vega'nın galeri duvarlarına asılmaya layık görülen tuvallere aktardıkları canlı gerçekliğin damgalarıdırlar. Sadece onlardan ibaret de değildir. *Lebenswelt*'in bu yeni niteliklerini özümseyip deneyimlerini aktarmak, "canlı modellerin" olmadığı, artık sanatçılar resme aktarsın, diye belirgin bir süre boyunca sabit kalmasını bekleyemediğimiz bir dünya içinde, sanatın belki temel meşguliyeti olmuştur. Bu sanat eserlerinin ömrünü birer performansa, olaya, en iyi ihtimalle "aralığı belli" sergilere indirgeyen eğilimde, sanat eserleri üretilirken narin, kolay ufalanan, bozulması ve parçalanması kolay malzemelerin tercih edilmesinde, iklimin sert ve değişken yapısından dolayı çok fazla insanın ziyaret edemeyeceği veya uzun süre varlığını sürdüremeyecek, topraktan yapılmış eserlerde, hepsinden öte yaklaşan çürüme ve yok oluşun sanatsal yaratıcılığın mad-

di mevcudiyetiyle birleştirilmesinde kendisini tekrar tekrar açığa vurmaktadır. De Kooning'in önerdiği gibi, "içerik anlık bir bakıştır" sadece. Ve Yves Michaud'un her şeyi özetleyen yorumuyla, estetiğin nihai zaferini kutladığı uzam "sanat eserlerinden" arındırılmıştır. Yani "bildiğimiz şekliyle", kıymetli ve nadir, "aurası" olan, eşsiz anlarda ve mekânlarda eşsiz, yüce ve saf deneyimler tetikleyen ve bunu uzun süre, belki sonsuza dek tekrarlayan nesnelerden arındırılmış hâldedir.[15]

Sanatçı Gediminas Urbonas, Norveç'in en kuzeyinde yer alan Norland ilinin küçük kentlerinden Saltdal'ın karşısındaki tepelerden birinin yokuşuna, içlerine birer sanat eseri konmuş dört kutu koydu. Kuzey Kutbu'nun donmuş topraklarına yakın o alabildiğine tekdüze ve sıkıcı arazide alışılmadık bir görüntü oluşturmuşlardı. Dolayısıyla oradan geçen şoförlerin nerdeyse hepsi arabalarını durdurup, kutuların içine konmuş şeyleri görmek için yokuşu tırmanmaktadırlar. Kutulardan üçünde, fabrika ürünü tuhaf birer nesnenin yanında alışıldık türde *objet d'art*'lar vardır. Dördüncü kutuysa boştur. Daha doğrusu içi anlamla dolu olmasına rağmen (veya bu sebepten ötürü) hiçbir maddi nesne bulunmamaktadır. Oraya giden ziyaretçilerin tümü, yokuşta geçirdiği zamanın büyük kısmını o boşluk üzerine düşünerek geçirmektedir...

Rauschenberg bir keresinde dostu de Kooning'in çizimlerinden birkaçını silmiş ve boş ama lekeli kâğıtları, silmediği diğer çizimlerle aynı yere asmıştı...

Burada ele aldığımız şey temsili sanat. Villegle, Valdes, Braun-Vega, Urbonas ve Rauschenberg ise temsilî sanatçılar. Belki temsil ettikleri dünyayı en iyi temsil eden sanatçılar onlar. Temsil ettikleriyse akışkan modern dünya.

15. Michaud, *L'Art a l'etat gazeux*.

4
Pandora'nın Kutusuna Sığınmak yahut Korku, Güvenlik ve Kent

Hedgehog Review'ın editörleri korkuya adadıkları özel sayılarının girişinde şunları söylüyorlardı: "Varoluşsal konforun yokluğunda, hepimiz güvenliğe veya güvenlik iddiasına razı olmuş durumdayız."[1]

Yaşamdan duyduğumuz beklentilerin üzerinde temellendiğini varsaydığımız zemin, aynı o beklentileri bize sunan mesleklerimiz ve şirketler, partnerlerimiz ve arkadaşlarımız, toplum içinde sahip olduğumuz konum ve onunla birlikte gelen özgüvenle özsaygı kuşkusuz sallantılı bir zemindir. Bir zamanlar radikal

1. *Hedgehog Review,* 5:3 (Güz 2003), s. 5-7.

iyimserliğin en aşırı tezahürü olan, herkesin paylaştığı ve kalıcı bir mutluluk vaadiyle özdeşleşmiş "ilerleme" geldiği son noktada beklentilerin zıt, distopyacı ve yazgıcı kutbuna varmıştır. Şimdi barış ve huzurdan ziyade bitmek bilmez gerilimlere ve krizlerin işareti olan amansız ve kaçınılmaz değişimlerin getirdiği tehditle aynı anlamdadır. Bir saniyelik dalgınlığın, telafi edilmez bir mağlubiyetle ve kesin bir dışlanmayla sonuçlandığı sandalye kapmaca oyunu gibidir. Büyük beklentiler ve tatlı hayaller yerine, "ilerleme" akla; "arkada bırakılma", hızla ilerleyen bir taşıttan düşme veya treni kaçırma korkusuyla uykusuz kaldığımız geceleri getirmektedir.

Değişimin akıllara durgunluk veren hızını tahmin etmek ve yönünü kontrol etmek şöyle dursun yavaşlatmayı dahi beceremeyen bizler, etkileyebildiğimiz, etkileyebileceğimize inandığımız ve emin olduğumuz şeylere odaklanmaktayız. Şahsen bizim veya o an bize yakın olan, sevdiğimiz kişilerin, bu muğlak dünyayla belirsiz geleceğin sakladığı hesaplanmaz ve tarif edilmez tehlikelere kurban düşme riskini hesaplayıp asgariye indirmeye çalışırız. "Kanserin yedi işaretini" veya "depresyonun beş belirtisini" gözlemekle yahut yüksek kan basıncı, yüksek kolesterol, stres ve obezite dediğimiz kötü ruhları kovmakla meşgulüzdür. Bir başka deyişle içimizde biriken ve doğal çıkış kaynaklarına akıtamadığımız fazla korkuyu boşaltacak yedek hedefler aramakta, bu tür geçici tedbirleri sigaraya, obeziteye, hazır gıdalara, korunmasız cinsel ilişkiye ve güneşe maruz kalmaya karşı titiz önlemler almada bulmaktayız. İçimizde bunu yapma imkânına sahip olanlar, kendilerini duvarların arkasına kapatarak, yaşadığımız mahallelere giren yolları kameralarla doldurarak, silahlı bekçiler tutarak, zırhlı taşıtlar (meşhur SUV'ler gibi) kullanarak, zırhlı giysiler ("kalın tabanlı ayakkabılar" gibi) giyerek veya dövüş sanatları kurslarına giderek görünen ve görünmeyen, mevcut ve beklenen, bilinen ve hâlâ bilinmeyen, dağınık ama her yere yayılmış tehlikelere karşı duvarlar inşa etmektedirler. David L. Altheide'ın belirttiği gibi "sorun bu faaliyetlerin, zeminini eylemlerimizin kendisinden alan düzensizlik hissini yeniden

onaylaması ve onun üretilmesine katkı sunmasıdır".[2] Yabancı tipli suçluların ortalığı kasıp kavurduğuyla ilgili her söylentide giriş kapılarına takılan her fazladan kilit, yeni bir "gıda paniği" çıktığında diyetlerimizde yapılan her değişiklik dünyayı *daha* korkunç ve tehditkâr bir hâle getirmekte, *daha* savunmacı (ne yazık ki aynı şeylere yol açacak) davranışları tetiklemektedir. Korkularımız kendi kendisini besleyen ve pekiştiren şeylere dönüşmüştür. Ayrıca kendi ivmelerini de kazanmışlardır.

Ticari sermayenin büyük kısmını güvensizlik ve korkudan elde etmek mümkündür. Nitekim öyle de olmaktadır. Stephen Graham'ın yorumuyla "reklamcılar kârlılığı yüksek SUV'lerin satışlarını daha da artırmak için, yıkıcı terör eylemlerinin geniş kesimlerde yol açtığı korkuyu kasıtlı olarak sömürmektedirler".[3] "Sportif arazi aracı" gibi korkunç derecede yanlış bir isimle adlandırılmış olan bu benzin canavarları, ABD'de tüm araba satışları içinde şimdiden %45'lik bir paya ulaşmıştır ve kentin gündelik yaşamına "koruyucu kapsüller" olarak sokulmaktadırlar. SUV'lar,

> Aynı bu taşıtların büyük kısmına ev sahipliği yapan kapalı topluluklar gibi, reklamlarda dışardaki kent yaşamının riskli ve öngörülmez unsurlarından uzak olmak şeklinde resmedilmiş bir güvenlik algısının unsurlarıdır... Bu taşıtlar görünüşe göre, "doğdukları" kentte yolculuk yaparken veya trafikte sıkışmışken, kentli orta sınıfların hissettiği korkuyu biraz olsun yatıştırmaktadır.

Nasıl nakit para her türlü yatırıma hemen dönüşebiliyorsa, korkunun sermayesi de ister ticari ister politik olsun mutlaka kâra dönüştürülebilmektedir. Kişisel güvenlik bütün pazarlama stratejileri arasında temel, belki de *esas* satış noktası olmuştur. Gitgide kişisel güvenlik vaadine indirgenmiş "yasa ve düzen", politik manifestolar ve seçim kampanyalarının temel, belki de

---

2. David L. Altheide, "Mass media, crime, and the discourse of fear", *Hedgehog Review,* 5: 3 (Güz 2003), s. 9-25.
3. Stephen Graham, "Postmodern city: towards an urban geopolitics", *City,* 2 (2004), s. 165-96.

esas satış noktası hâline gelmiştir. Kişisel güvenliği riske atan tehditlerin sergilenmesi, kitle iletişim araçlarının reyting uğruna verdiği savaşların temel, belki de *esas* cephanesi olmuştur (nitekim bu da korku sermayesinin hem pazarlanmasına, hem de politik kullanımlarına katkıda bulunmaktadır). Ray Surette'in aktardığı gibi, televizyonlarda görüldüğü şekliyle dünya, "yurttaş koyunların" "polis çoban köpekleri" tarafından "suçlu kurtlara" karşı korunduğu bir düzeni andırmaktadır.[4]

Bunların hepsinin kentte sürdürdüğümüz yaşamı, kent yaşamına ilişkin algılarımızı ve kent ortamıyla ilişkilendirmeye meyilli olduğumuz umutlarla kaygıları etkilememesi, hatta devrimci kılmaması imkânsızdır. Nitekim kent yaşamının koşullarından bahsettiğimizde, aslında insanlığın koşullarından bahsetmiş oluruz. Güncel tahminlere göre yirmi-otuz yıl içinde her üç insandan ikisi kentlerde yaşayacak ve ismini nadiren duyduğumuz Chongking, Shenyan, Pune, Ahmadabad, Surat veya Yangon gibi yerlerin her biri çarpık yapıların içine 5 milyon insanı sıkıştırmış olacak. Kinshasa, Abidjan yahut Belo Horizonte gibi yerlerse bugün çağdaş modernleşme savaşının cepheleri olmaktan çok, egzotik tatillerle daha fazla ilişkilendirilmiş hâldedirler. Kent yığınlarının birinci ligine yeni katılan, nerdeyse hepsi iflas etmiş veya iflas etmekte olan yerler en azından "yirmi yıl içinde Londra veya New York'un 150 yılda güçbela çözmeyi başardığı sorunlarla yüzleşmek" zorunda kalacaklar.[5] Bugün eski büyük kentlere bela olmuş o meşhur kaygılar ve korkular hakkında bildiklerimiz, belki yeni dev kentlerin yüzleşmek zorunda kalacağı güçlükler karşısında devede kulak kalabilir.

Marshall McLuhan'ın "küresel köyüne" dönüşmesi için gezegenimizin önünde daha uzun yollar vardır fakat gezegenin köyleri hızla küreselleşmektedir. Uzun yıllar önce premodern kırsal dünyadan nelerin varlığını koruduğuna bakan Robert Redfield, bütünlükten uzak ve kendi kendine yetmeyen "köylü

4. Ray Surette, *Media, Crime and Criminal Justice* (Brooks/Cole, 1992), s. 43.
5. Bkz. John Vidal'in "Kentin sınırlarının ötesinde" adlı rapora bakınız, *Guardian*'ın *Online* ekinde, 9 Eylül 2004, s. 4-6.

kültürünü", köylülerin bağımlılık ve karşılıklı hizmet ilişkisi içinde hapsoldukları kasabalar da dahil olmak üzere yaşadıkları ortamın çerçevesi dikkate alınmadığı takdirde, bırakın anlamayı düzgün bir şekilde tarif etmenin dahi imkânsız olduğuna hükmetmişti. Tam yüz yıl sonra, tüm kırsal yapıların yeterli derecede tarif edilip açıklanması amacıyla kullanmak zorunda olduğumuz çerçevenin sadece *gezegeninki* olduğunu söyleyebiliriz. Ne kadar büyük olsa da yakın bir kentin resmi de yeterli olmayacaktır. Hem köyler hem de kentler, onların erişemeyeceği kadar büyük güçlerin oyun sahalarıdırlar. Ayrıca sadece ve sadece bu güçlerin açığa çıkarabildiği süreçlerin etkisinde şekillenmektedirler. Sadece köylüler ve kentliler değil öncüler bile bu süreçlerden etkilenmektedirler. Ayrıca denetlemek şöyle dursun bunları idrak etmek dahi mümkün değildir. Ateş eden insandır fakat mermiyi taşıyan Tanrı'dır şeklinde ifade edilen eski atasözün yenilenmesi gereklidir: Füzeleri ateşleyenler köylüler ve kentliler olabilir ama onları taşıyan küresel piyasalardır.

Corner Post 24 Mayıs 2002 tarihinde, düzenli köşesi "Kırdan Yorumlar"da Elbert von Donkersgoed'un (kendisi Kanada Ontario Hıristiyan Çiftçiler Federasyonu'nun stratejik politika danışmanıdır) yazdığı ve "küreselleşmenin tali hasarları" şeklinde açıklayıcı bir başlığa sahip makaleyi yayınladı.[6] Van Donkersgoed şu gözlemlerde bulunmaktadır: "Her yıl daha az insanla ve kaynakları daha ihtiyatlıca kullanarak daha fazla gıda üretiyoruz. Çiftçiler daha akıllı bir biçimde çalışmakta, emekten tasarruf yapan teknolojilere yatırım yapmakta ve kaliteli üretim için yönetime ince ayarlar çekmektedirler." Aynı işi yapmak için giderek daha az insana ihtiyaç duyulmaktadır. Şubat 2002'den önceki dört yıllık sürede, 35.000'i Ontario'nun istatistiklerini terk etti. "Teknolojideki ilerlemeler" onları gereksiz hâle getirmiş, yerlerine yeni ve gelişmiş (yani emekten daha fazla tasarruf eden) teknolojiler konmuştu. Ancak mesele ekonomi alanındaki standart ders kitaplarına ve alışıldık mantığa göre,

6. Arşivlendiği yer: www.christianfarmers.org.

verimlilikte görülen bu muazzam artışın, Ontario kırsalını daha fazla zenginleştirmesi ve Ontario işçilerinin kârlarını yukarıya taşıması gerektiğiydi. Oysa servetin arttığını gösteren hiçbir emare yoktu. Van Donkersgoed akla gelen tek sonucu şöyle ifade etmekteydi: "Kırsal kesimde elde edilen verimlilik artışının getirisi, ekonominin başka alanlarında birikmektedir. Neden mi? Küreselleşmeden ötürü." Küreselleşme yaptığı gözleme göre, "tarıma girdi sağlayan firmalar tarafından bir satın alma ve birleşme örüntüsü" doğurmuştu... "Uluslararası ölçekte rekabetçi olabilmek için bunun gerekli" olduğunu söyleyen mantık doğru olabilir fakat bu birleşmeler "tarımdaki verimlilik artışının getirisini alan" tekelci bir darbe de yaratmıştı. Dolayısıyla "büyük şirketler etobur devlere dönüşüp piyasaları ele geçirmiştir. Kırsal kesimden istedikleri şeyleri almak için ekonomik güçlerini kullanabilecek durumdadırlar. Nitekim kullanmaktadırlar da. Gönüllü mübadeleler, eşit taraflar arasında gerçekleşen ticari ilişkiler yerini kırda güdümlü bir ekonomiye terk etmektedir."

Şimdi Ontario'nun binlerce kilometre güneydoğusuna, istatistiksel olarak Afrika'nın daha müreffeh ülkelerinden birine, Namibya'ya gidelim. Keen Shore'un aktardığı gibi, bugüne dek esas olarak köylülerin ülkesi olmuş Namibya'nın kır nüfusun toplamdaki oranı, son on yıl içinde keskin bir şekilde düşerken, başkent Windhoek'in nüfusu iki katına çıkmıştır.[7] Kırsal kesimlerin artık ve fazla nüfusu, görece müreffeh kentlerin etrafında mantar gibi çoğalmış gecekondu mahallelerine taşınmıştır. Onları çeken şey "gerçeklik değil, umuttur" çünkü "girilecek işlerin sayısı başvuranlardan kıttır artık". "Windhoek'te kent ekonomisinin genişlemesine kıyasla, kente akan insanların sayısı aslında hiç geliri olmayan çok ama çok insanın olduğuna işaret etmektedir." Namibya'da kentsel bölge planlamacısı olarak çalışan ve Kanada Queens Üniversitesi'nin ödüllü araştırmacısı Bruce Frayne'in tespiti işte bu şekildeydi. Namibya'nın kırsalı emek fazlasını kovmayı sürdürürken, Namibya'nın kentlerindeki

---

7. Bkz. http://web.idrc.ca/en/ev-5376-201-1-DO_TOPIC.html.

sermaye birikimi fazla nüfusu besleyemeyecek kadar cılızdır. Bir şekilde tarımsal verimlilikteki artışın vaat ettiği ekstra kârlar, ne kırda kalmış ne de kentlere ulaşmıştır. Van Donkersgoed gibi biz de nedenini sorabiliriz. Yine yanıtı onunkiyle aynıdır: Küreselleşme.

Gezegenin küreselleşme baskısına maruz kalan bölgelerinde, Jeremy Seabrook'un gözlemiyle "kentler kırsal yaşamdan tahliye edilenlerin sığınma kamplarına dönüşmüştür". Ardından kır yaşamını geride bırakmış kişilerin karşılaşması muhtemel kent yaşamını tarif etmeye geçmektedir:

> Kimse iş vermez. İnsanlar ya rikşov sürücüşüne ya da hizmetçilere dönüşürler. Bir avuç muz alıp satmak için kaldırımlara sererler. Ya da hamallık veya amelelik yaparlar. Bu enformel sektördür. Hindistan'da çalışanların %10'undan altı formel ekonomiye dahildir ve bu oran devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesiyle sürekli azalmaktadır.[8]

Günümüz kentlerinde görülen eğilimlerin en keskin araştırmacılarından ve en ferasetli analizcilerinden Nan Ellin, tehlikeden korunma arzusunun "Mezopotamya'daki antik köylerden ortaçağın kentlerine ve Amerikan Yerlilerinin yerleşkelerine varıncaya dek, sınırları daha çok çitler ve duvarlarla çevrelenen kentlerin kurulmasına yön vermiş temel dürtüdür".[9] Duvarlar, hendekler ve kazıktan çitler "bizleri" ve "ötekileri", düzeni ve yabaniliği, barışı ve savaşı birbirinden ayırmıştır. Çitlerin diğer tarafında bırakılanlar ve geçmesine izin verilmeyen kimseler düşman olmuştur. Ancak kent son yüzyıl içinde "görece güvenli bir yer olmaktan" çıkıp "güvenlikten ziyade tehlikeyle daha özdeş" bir yer olmuştur. Bugün tarihsel rollerini tuhaf bir şekilde tersyüz eden ve özgün niyetlerle beklentilere meydan okuyan kentlerimiz, hızla tehlikelere karşı bizi koruyan bir sığınaktan tehlikenin temel kaynağına dönüşmektedir. Diken ve Laustsen daha da ileriye gidip geçmişi binyıllar öncesine dayanan "mede-

---

8. Seabrook, "Powder keg in the slums".
9. Nan Ellin, "Fear and city building", *Hedgehog Review*, 5:3 (Güz 2003), s. 43-61.

niyet ve barbarlık arasındaki ilişkinin tersine döndüğünü" söylemektedirler. "Kent yaşamı her yere nüfus etmiş bir korkunun eşlik ettiği terör hâkimiyetiyle tanımlanan bir doğa durumuna dönüşmektedir."[10]

Dememiz odur ki, tehlikenin kaynakları kentin kalbine taşınmıştır. Dostlar, düşmanlar ve tehditkâr bir şekilde bu iki uç nokta arasında gidip gelen anlaşılması zor, gizemli yabancılar kent sokaklarında iç içe geçmiş hâlde birlikte yürümektedirler. Güvensizlik, tehlikeler ve risklere açtığımız savaş artık kentlerin *içinde* verilmektedir ve cephelerle savaş alanları kentlerin içinde belirlenip çizilmektedir. Yabancıları ayırmak, uzak tutmak ve girmelerini engellemek adına inşa edilmiş ağır zırhlı sığınaklar ve hendekler, hızla günümüz kentlerinin en belirgin özelliklerinden biri olmaktadır. Biçimleri farklı farklı olsa da, tasarımcıları yarattıkları şeylerin kent manzarasıyla örtüşmesi için büyük gayretler gösterse de, yaptıklarıyla güvenliğe bağımlı kent sakinlerinin içinde bulunduğu acil durum hâlini "normalleştirmektedirler".

Kenti koruması için dikilen surların en yaygın formu, girişlerine dikilmiş zorunlu bekçileri ve kurulu video monitörleriyle gittikçe popülerleşen "kapalı topluluklardır" (emlakçıların broşürlerinde ve ikamet edenlerin pratiklerinde vurgu, "topluluk" kısmına değil "kapalılığa" yapılmaktadır). ABD'de "kapalı toplulukların" sayısı şimdiden 20.000'i geçmiş, nüfusları 8 milyonun üzerine çıkmıştır. "Kapalılığın" anlamı her geçen yıl daha derin detaylar kazanmaktadır. Kaliforniya'da "Çöl Adası" isimli, ortak yönetimli bir topluluk örnek olarak 25 akrelik bir hendekle çevrelenmiştir. Brian Murphy Kaliforniya, Venedik'te Dennis Hopper için, sığınağı andıran, penceresiz, ön cephesi kıvrımlı ve metal bir ev inşa etmişti. Aynı mimar yine Venedik'te, eski metruk bir yapının duvarları içine başka bir lüks ev inşa etmişti. Duvarlar baştan aşağı harap olmuş mahalleyle uyumlu olması için önce grafitilerle kaplanmıştı.

10. B. Diken ve C. Laustsen, "Security, terror and bare life", *Space and Culture*, 2 (2002), s. 290-307.

Rehberi korku olan kent mimarisinde, yayılmakta olan eğilimlerden biri *göze çarpmama* özelliğinin tasarlanmış ve zoraki bir hâle gelmesidir. Diğeriyse ya ıskalanması imkânsız kontrol noktalarının ve üniformalı bekçilerin artmasıyla kaleleri andıran dış görünüşleri alabildiğine itici ve rahatsız edici girişler ya da kışkırtıcı boyutlara varan zenginliğin, şatafatın, şık kıyafetlerin cüretli ve küstah bir şekilde gözlere serilmesinin getirdiği *göz korkutmadır*.

Korku ve gözdağı mimarisi tüm kamusal alanlara sirayet etmekte, bu alanları bıkmadan fakat el altından saat başı denetlenen ve sıkı sıkı korunan alanlara dönüştürmektedirler. Bu alanda buluşçuluk hiç sınır tanımaz. Nan Ellin çoğu Amerikan menşeli olan ama diğer ülkelerin sıkça taklit ettiği birkaç aygıttan bahseder. Bunlardan biri Los Angeles'in kent parklarında sulama sistemiyle birleştirilmiş, "evsizlerin ve aylakların yatamayacağı" kovan biçimli banklardır (Kopenhag daha da ileriye gidip Ana İstasyon'daki tüm halka açık bankları kaldırmış ve aktarma için yerde oturup bekleyen yolculara ceza kesmektedir). Bir diğeriyse, serserileri ve aylakları marketlerin etrafından kaçırmak için kulak tırmalayıcı, mekanik bir müzik çalan sulama sistemleridir.

Yakın zamana dek kentteki kamusal alanların esas tedarikçilerinden olmuş, içlerindeki kamusal alanları öne çıkaran şirket merkezleri ve alışveriş merkezlerine baktığımızdaysa, artık kent merkezlerinden çekilir ve sıfırdan tasarlanmış yapay ortamlara gider olmuşlardır. Kentlerin bütünlüğünden çıkarılıp atılmış olan, kentin esas albenili unsurlarını (kendiliğindenliği, esnekliği, şaşırtma yetisi ve maceralar sunması; ki bundan ötürü *Stadtluft frei machen* sayılmıştı) saklamak için bu ortamlar, dükkânlar, restoranlar ve birkaç canlı mekânla doldurulup kentmiş gibi takdim edilmektedir. Böylesine sembollerle yüklü bir eğilime örnek olması açısından, Kopenhag'ın deniz kıyısında, heybetli ancak kesinlikle dışlayıcı bir görünümü olan, özenle etrafı çitlerle sarılmış ve ağır şekilde korunan, aynı Paris'teki La Defense'in kör duvarları gibi insanlar uzaktan hayranlıkla baksın ama hiç oraya gitmesin, diye yapılmış sıra sıra ticari ofise bakabilirsiniz.

Verdikleri mesaj hataya yer bırakmayacak derecede açık ve nettir: O binaların içindeki şirketlere hizmet edenler aslında *küresel* siber-alanda ikamet etmektedirler. *Kentle* aralarındaki fiziksel bağ üstünkörü, tesadüfi ve kırılgandır. Nitekim az sayıda giriş kapısı özenle saklanmış o yekpare cephelerinin azametli ve mağrur görkemi tam da bunu ilan etmektedir. İçerdekiler, ofislerinin dikildiği mekânın *içindedirler, oralı* değil. Çıkarları artık, geçici süreliğine çadırlarını diktikleri kentlerde yatmamaktadır. Kentin önde gelenlerinden istedikleri tek hizmet, onları kendi hâllerine bırakmalarıdır. Çok az şey istediklerinden, karşılığında bir şey verme zorunluluğu da hissetmezler.

Geniş kesimlerce tanınan ve takdir toplayan İngiliz mimarlarından Richard Rogers, 1990 yılında Berlin'de düzenlenen bir kentsel planlama sempozyumunda katılımcılarını şöyle uyarıyordu:

> Yatırımcılardan birine bir proje sunacak olsak bize hemen şunu soracaktır: "Ağaçları neden istiyorsunuz, kemerlere ne gerek var?" İmarcılar sadece ofislere tahsis edilecek mekânlarla ilgilenmektedirler. Eğer yapılan binaların kendilerini taş çatlasa on yılda amorti edeceğini garanti edemiyorsanız, kapılarını çalmanın hiç anlamı yok.[11]

Robert bu acı dersi kendisine öğretmiş Londra'yı, "nerdeyse bütünüyle imarcıların eline geçmiş, politik açıdan felce uğramış bir kent" olarak tarif etmektedir. İş Londra Tersanelerinin yeniden geliştirilmesi gibi, kentsel mekânların gerçekten ufuk açıcı bir biçimde yenilenmesine geldiğinde planlar, "Doğu Hindistan Limanı Sokağı'nda bulunan, balık ve patates servisi yapan bir restoranın parlak tabelası için yapılan başvuruya" kıyasla daha az ince elenip sık dokunarak kabul edilmiştir. Kamusal alan kentin, ezici küresel güçlerin amansız ilerleyişini durdurmak yahut en azından yavaşlatmak için verdiği zorlu mücadelede uğradığı ilk tali kayıptı. Dolayısıyla Rogers'ın vardığı sonuçla, "aslında ihtiyaç duyduğunuz şey kamusal alanı koruyacak bir kurumdur."

11. Alıntılandığı yer: John Reader, *Cities* [Şehirler], (Heinemann, 2004), s. 282.

Elbette bunu söylemesi yapmaktan kolay... Böyle bir kurumu nerede arayacağız? Ve bulunacak olsa, bu görevi omuzlayacak yetkinliğe nasıl ulaşacak?

Gerek geçmişte gerekse bugün, kent planlamasının tarihine baktığımızda genel itibariyle teşvik edici olmaktan uzaktır. Örneğin Londra kent plancılığının kaderi hakkında, konu üzerine isabetli tespitler yapmış John Reader'ın söyledikleri şöyledir:

> Londra nüfusunun toplumsal düzeni ve dağılımı değişiyordu. Ancak bu değişimin planlamacıların tahayyül ettikleriyle veya ideal aldıkları şeylerle yakından uzaktan alakası yoktu. Yaşanan şey ekonominin akışı, toplum ve kültürün, planlamacılar tarafından savunulan fikir ve teorilerle nasıl çatışabildiğinin (hatta onları geçersiz kılabildiğinin) klasik bir örneğiydi.[12]

Savaşın bitişini takip eden ilk otuz yılda, Stockholm (insanların işgal ettiği alanın yeniden biçimlendirilmesiyle, o toplumun biçimi ve doğasını geliştirebileceklerine inanmış büyük, modern ve modern zihniyetli vizyonerlerin söylediklerini kabul etmiş ve samimiyetle benimsemiş bir kenttir), diğer büyük kentlere kıyasla "sosyal demokrat bir ütopyaya" belki en çok yaklaşan yerdi. Stockholm belediyesinin yetkilileri ve yerel yöneticiler sakinlerinin her birine sadece yeterli barınma imkânları sunmakla kalmadılar. Onlara yaşam kalitesini artıran her tür imkânı sunmanın yanı sıra tamamen güvenli bir hayat verdiler. Ancak sadece otuz yıl içinde, insanların haletiruhiyesi planlamacıların beklemediği bir şekilde değişmeye başladı. Planlamanın ve nizamın nimetlerine şüpheyle bakılır oldu. İroniye bakın ki şüpheyle bakanlar, yaşayanlar için mutlu bir yaşam kurma hayaliyle yeniden biçimlendirilmiş o kentlerde doğmuş (genç) insanlardı. Vatandaşlar, özellikle de Stockholm'un genç yurttaşları, her şeyin öngörüldüğü, hesaplandığı ve temin edildiği komünal bir yerleşimden vazgeçip, özel konut piyasasının çalkantılı sularına balıklama daldılar. Peter Hall'ın gösterdiği gibi,

12. A.g.e., s. 267.

bu kitlesel kaçışın sonucu "Amerika'nın en kötü banliyölerini hatırlatan, hayal gücünden yoksun ve birbirinin aynısı binaların iç içe geçmiş daireleriyle" genel anlamda albeniden yoksundu. "Fakat devasa bir talep vardı ve evler hemen satılıyordu."[13]

Güvensizlik korkuyu besler. Nitekim kent planlamacılarının öncelik sıralamasında, güvensizliğe açılan savaşın yükseklerde olmasında veya en azından planlamacıların ısrarla böyle olması gerektiğini düşünmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Ancak sorun güvensizlik gittiğinde, kent yaşamını cazip kılan kendiliğindenlik, esneklik, şaşırtma yetisi, maceralar ve diğer her şeyin kent sokaklarından kaybolmaya yazgılı olmasıdır. Güvensizliğin alternatifi huzurun getirdiği dingin mutluluktan ziyade sıkıcılığın lanetidir. Can sıkıntısından kaçarken korkuyu defetmek mümkün müdür? Bu bilmecenin, kent planlamacılarıyla mimarların karşısına çıkmış temel mesele olduğunu düşünmek mümkündür. Bu henüz ikna edici, tatminkâr ve su götürmez bir çözümün bulunamadığı bir meseledir. Belki bu soruya tamamen tatmin edici bir yanıt asla bulunamayacak. Fakat (yine aynı sebepten ötürü) mimarları ve planlamacıları daha öfkeli bir biçimde deneme-yanılma yapmaya, daha cüretkâr buluşlar üretmeye itecek bir sorudur.

Başlangıçtan beri kentler, insanların birbirine yabancı olduğu ama aynı zamanda yabancıların birbirine yakın yaşadıkları yerler olmuştur. Yabancıların varlığı her zaman (her zaman korkutmasa da) tedirgin edicidir çünkü dostlarımızdan ve düşmanlarımızdan farklı olarak yabancılar doğaları gereği, niyetleri, düşünme tarzları ve aynı şeylere gösterdikleri tepkilerini bilemeyeceğimiz veya nasıl davranacaklarını kestirecek kadar tanımadığımız kişilerdir. Yabancıların toplanması sık karşılaştığımız ve çözümü olmayan bir *belirsizlik* hâlidir. Şu şekilde söylemek de mümkün: Yabancılar *riskin* vücut bulmuş hâlidirler. En azından zarar görme veya yenilme korkusu olmadan risk olmaz ve risk olmadan kazanç elde etme veya zafere ulaşma ihtimali de olmaz. Bu sebeple risklerle

13. Peter Hall, *Cities in Civilization: Culture, Innovation and Urban Order* (Weidenfeld ve Nicolson, 1998), s. 875-6.

dolu ortamlar ancak ve ancak ciddi ölçüde muğlak yerler olarak görülebilir. Bu yerler de insanlarda sadece değişken tutumlar ve tepkiler doğurabilir. Risklerle dolu ortamlar aynı anda hem insanları çekme hem de kendisinden uzaklaştırma eğilimindedir. Bir tepkinin yerini tam tersine bıraktığı nokta öyle değişken ve kaygandır ki, onu önceden kestirmek şöyle dursun parmakla göstermek bile nerdeyse imkânsızdır.

Mekân, erkek ve kadınların girmesine izin verildiği, girme ihtimali önceden *belirlenmediği* sürece "kamusaldır". Pasolara gerek yoktur ve gelenlerle gidenlerin kaydı hiç tutulmaz. Bu sebeple kamusal alanda mevcudiyetin ismi olmaz ve dolayısıyla kaçınılmaz olarak kamusal alanda bulunan kişiler hem birbirleri hem de mekânı yöneten insanlar için birer yabancıdır. Kamusal alanlar yabancıların buluştukları alanlardır ve bu anlamda kent yaşamına ait belirleyici unsurların yoğunlaştığı ve kuşatıldığı yerlerdir. Onu insanların beraber olduğu diğer yaşam biçimlerinden ayıran tüm özellikleriyle kent yaşamının kendisini en iyi ifade ettiği, en karakteristik hazlar ve acılarla, umutlar ve önsezilerle eksiksiz olduğu yer kamusal alanlardır.

Kamusal alanlar bu sebeplerden ötürü, albeniyle iticiliğin sürekli birbiriyle çekiştiği ve orantısal olarak hızla değişim geçirdiği alanlardır. Bundan dolayı manikdepresif veya şizofrenik krizlere maruz kalan kırılgan yerlerdir. Fakat aynı zamanda, albeninin iticiliği bastırma veya etkisiz hâle getirme şansının olduğu tek alandır. Bir diğer deyişle tatmin edici bir kent yaşamının yollarıyla araçlarının keşfedildiği, öğrenildiği ve ilk kez uygulamaya konduğu yerlerdir. Kamusal mekânlar, tam da bu an içinde kent yaşamının geleceğine (dünya nüfusunun büyük çoğunluğu gittikçe kent sakinlerinden oluştuğu için gezegendeki ortak yaşamın geleceğine de) karar verilen noktaların ta kendisidir.

Şu noktada açık ve net olalım: Bu durum öyle alelade kamusal alanlar için geçerli değildir. Aksine içlerinde modernizmin yıkma ve farklılıkları kaldırma tutkusuna teslim olmuş alanlarla, karşılıklı kopmalar ve soğukluklarla, farklılıkların kemikleşmesi-

ni amaçlayan postmodern akıma kapılmış yerler için geçerlidir. Çeşitliliğin yaratıcı, yaşamı ileriye taşıyan değerini kabul ederken anlamlı bir diyalog kurmak adına farklılıkları teşvik eden kamusal alanlar için geçerlidir. Yine Nan Ellin'den alıntı yaparsak, "(insanların, faaliyetlerin, inançların, vb) serpilip büyümesi için çeşitliliğe imkân tanıyan" kamusal alan böylece "farklılıkları yok etmeden" eklemlenmeyi (veya yeniden eklemlenmeyi) mümkün kılar. "Aslında farklılıkları yüceltir. Korku ve güvensizlik, kentte serbestçe hareket etme yetisiyle ve farklılıkların korunmasıyla yatışmış olur." Zamanla farklılıklarımızla yaşamanın önünde engele dönüşen şey, kamusal alanlardan çekilip her şeyin aynı olduğu adacıklara kaçma eğilimidir. Bu eğilim diyalog kurma ve pazarlık yürütme becerilerinin körelip zayıflamasına sebep olur. Kentte korkulara kaynaklık eden unsurların körelip zayıflamasını sağlayarak, insanların birlikte mutlu mesut yaşamasını sağlayan temel etmense *farklılıklara maruz kalmaktır.*

Şimdi her şey kendi ivmesiyle hareket ettiğinden, büyüyen şu tehlikenin ayırdına varmamız mümkündür: Güney Afrikalı İkemeleng mimarlarından Jonathan Manning'in tablolarla gözler önüne serdiği gibi, kamusal alanın "minik minik özel mekânlar arasında kalmış kullanışsız yerlere" indirgenmesi:

> İnsanların bu steril ve artık mekânda kurduğu etkileşim, sürücülerle yayalar, ister dilenme ister trafik ışıklarında mal satma biçiminde olsun, bir şeyler sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki çatışmalarla, yola atlayan yayalar ve taşıtların çarpışmalarıyla, kapkaççılarla ve kaçırılan arabalarla sınırlıdır. Kamusal alanla özel mekânlar arasındaki arayüzü... ya türlü eşyaların satıldığı mağaza önleri, ya da insanları uzak tutmak için titizlikle inşa edilmiş koruma mekanizmaları (kontrol noktaları, duvarlar, dikenli teller, elektrikli çitler) meydana getirir.[14]

Manning analizini, "odak noktasını, özel mekânlardan ziyade hem kullanışlı hem de ufuk açıcı geniş kamusal alanların

14. Jonathan Manning, "Racism in three dimensions: South African architecture and the ideology of White superiority", *Social Identities*, 4 (2004), s. 527-36.

tasarımına çevirme" çağrısıyla sonlandırır. "Kamusal alanın çeşitli alternatif kullanımlara olanak tanıması ve insanların etkileşimini güçleştirmek yerine katalizörü olacak şekilde hareket etmesi gerekir." Nan Ellin'e dönersek, o da araştırmasını "ilişkiye, iletişime ve kutlamaya" vurgu yapan "Bütünleyici Kentleşme" yaklaşımına ihtiyaç duyduğumuzu belirterek özetlemektedir. Ardından şunları ekler: "Şimdi karşımızdaki görev, nihayetinde varlığımızı sürdürecek topluluklarla çevreyi besleyecek tarza kentler inşa etmektir. Bu kesinlikle kolay bir iş değildir. Ama esas görev budur."

Bu çağrıların aciliyetine ve bilgeliğine şüpheyle bakmak kesinlikle mümkün değildir. Dolayısıyla yapılacak şey bu görünüş itibariyle hiç "kolay olmayan" fakat elzem olan görevle yüzleşmektir. Hızla küreselleşen gezegenimizde kolay olmaktan en uzak görevlerden biridir fakat doğrudan ve acilen yüzleşmemizi zorunlu kılan bir görevdir. Ve söz konusu olan şey sadece kent sakinlerinin huzur ve konforu değildir. Lewis H. Morgan'ın yıllar önce gördüğü gibi, mimari bize "yabanilikten medeniyete giden yolun eksiksiz bir haritasını temin eder".[15]

Şunu eklemem gerekir ki "medeniye doğru ilerlemek" bugün tek taraflı bir başarı olarak değil, her gün sürdürülen bir mücadele olarak anlaşılır olmuştur. Asla zaferle sonuçlanmayacak, bitiş çizgisine belki hiç varılmayacak ama hep kazanma umuduyla verilecek bir mücadele.

15. Lewis H. Morgan, *Ancient Society* (H. Holt, 1878) [*Eski Toplum*, Çev. Ünsal Oskay, İnkılap Yay., 2015], s. 1.

5
Akışkan Modern Toplumda Tüketiciler

Tüketim toplumu insanların arzusunu tarihte hiçbir toplumun yapamayacağı ve hayal dahi edemeyeceği bir tarzla tatmin etme vaadi üzerinde kendisini inşa eder. Ancak arzu doyurulmadığı sürece, daha doğrusu arzunun tam olarak doyurulamayacağıyla ilgili bir şüphe olduğu müddetçe, tatmin etme vaadi baştan çıkarıcılığını korur. Hedefleri düşük tutmak, bizi hedeflerimizle buluşturan şeylere kolayca erişmek, "hakiki" ve "gerçekçi" arzulara nesnel sınırlar koyabileceğimize inanmak, tüketim toplumunun, tüketim endüstrisinin ve tüketici piyasaların ölüm çanlarıdır. Tüketime endeksli ekonominin esas çarkları, arzuların tatmin *edilmemesi*, onları tatmin etmeye dönük her girişimin daha fazla arzu yaratacağına ve daha iyisinin yapılabileceğine kararlı ve kalıcı bir şekilde inanılmasıdır.

Tüketim toplumu tatminsizliği kalıcılaştırmayı başarmaktadır. Bunu başarmanın yollarından biri, tüketicilerin arzularını kuşatan evrene büyük bir heyecanla pompalandıktan sonra, çok geçmeden tüketim ürünlerini karalamak ve değersizleştirmektir. Fakat daha etkili olan diğer yol kendisini gözlerden hep uzak tutmaktadır: Her ihtiyacı/arzuyu/gereksinimi, yeni ihtiyaçlar/arzular/gereksinimler yaratacak şekilde tatmin etmek. Bir ihtiyaç olarak başlayan şey, saplantıya veya bağımlılığa dönüşmek zorundadır. Nitekim böyle de olmaktadır. Çünkü sorunlarımızın çözümlerini, kaygı ve acılardan kurtuluşu sadece ama sadece mağazalarda arama dürtüsü, sadece alışkanlık hâline gelmekle kalmaz. Büyük bir hevesle böyle olması teşvik edilir. Ancak bunu başka bir sebepten ötürü yapar. Müteveffa Ivan Illich'in gösterdiği gibi bugün tıbbi olarak tedavi edilmesi gereken rahatsızlıkların çoğu, "iatrojenik" hastalıklardır yani geçmiş tedavilerin yol açtığı patolojik koşullardır. Tabiri caizse bunlara tıp endüstrisinin "kalıntıları" da denebilir. Ancak aynı eğilim bir bütün olarak tüketim endüstrisinde de kolaylıkla tespit edilebilir. Hazel Curry yakın geçmişte evrensel bir eğilimin mükemmel bir örneğini sunmuştu: Tıp mesleği "irritabl cilt" salgınının şimşek hızıyla yayıldığını ve şimdiye dek Batılıların %53'ünü etkilediğini aktarmıştır. Bu vakaların sadece belli bir kısmını, irsi "hassas cilt" olgusuyla değerlendirebiliriz. Çoğu *hassaslaştırılmış* ciltlere örnektir. Yani deri "düzenli ve sert bir cilt bakımının etkisiyle" *hassas* hâle gelmiştir. Tüketicilerden meydana gelen bir toplumda, yetişkin nüfus içinde sivilcelerin yaygınlaşması ancak tüketici talebinin artması ve tüketim ürünlerine yönelik bir pazarın oluşması demektir. Chatecaille, Liz Earle ve Dr Hauschka gibi cildi yatıştıran markalar, son yıllarda muazzam başarılar elde etmişlerdir. Bunun sonucunda içlerinde Dermalogica, Jurlique ve yakın dönemde aralarına katılmış Carita gibi büyük, köklü markalar da benzer ürünler çıkarır olmuşlardır.[1] Bu alanın önde gelen uzmanlarından olan ve kendisi böyle bir markanın kuruculuğunu yapmış

1. Bkz. "Irritable skin syndrome", *Guardian Weekend*, 9 Ekim 2004, s. 57.

Susan Harmsforth, şimdi bu salgınlara yakalanmış insanlara "bir ay boyunca bir veya iki ürünü hafif miktarda kullanmalarını", sonra "bir terapistin rehberliğiyle her ay yeni bir ürün veya tedavi uygulamalarını" tavsiye etmektedir. Geçmiş tedavilerin bizde bıraktığı kalıntılar için bugün aldığımız tedavilerin etkileri görünür hâle geldiğinde ve tıp mesleği yeni bir salgının kapıya dayandığını ilan ettiğinde, benzer olsa da yeni tavsiyelerle yeni tarzda ürünlerin gelmesinden başka bir şey beklenemez.

Bir şeyleri gerçekleştirme arayışı sürecekse ve yeni vaatler çekici veya cazip olacaksa, halihazırda verilmiş sözlerin tümü bozulmalı, bu arayışa yön veren umutlar hüsrana uğramalıdır. Yaygın inanışlarla tüketicilerin yaşamlarına ait gerçekliklerin arasında uzanan ikiyüzlülük, işlevini düzgünce yerine getiren tüketiciler toplumunun *conditio sine qua non*'udur. Eğer arayış sürecekse, her vaat aldatıcı, en azından abartılı *olmak zorundadır*. Arzular devamlı hüsranla sonuçlanmadığında, tüketici talebi hızla azalabilir ve tüketicileri hedef almış ekonomi sıfırı tüketir. Vaatlerin toplamındaki *aşırılık*, tek tek aşırı vaatlerin yarattığı hüsranı etkisiz kılan ve bu hüsranla dolu deneyimlerin birikip, arayışın nihai etkisine duyulan güveni azaltmasına engel olan şeydir.

Bu sebeple tüketimcilik yalanların, aşırılığın ve israfın ekonomisidir. Yalanlar, aşırılık ve israf onun kötü işlediğini göstermez aksine sağlıklı olduğunun garantileridir. Kısaca tüketim toplumunun bekasını garanti altına aldığı tek düzen budur. Altüst olmuş beklentilerin üst üste yığılması, arzularını tatmin etme umuduyla (vaadiyle) tüketicilere sunulmuş ıskarta tekliflerin dağ gibi artmasıyla paraleldir. Beklentilerin ölüm oranı çok yüksektir ve işlevlerin düzgünce yerine getiren bir tüketim toplumunda ısrarla artmaya devam etmelidir. Umutların ömür süresiyle çok sınırlıdır ve iyice azalıp yok olmaktan onları kurtarabilecek tek şey fevkalade yüksek bir doğum oranıdır. Beklentilerin canlı tutulabilmesi ve yeni umutların şimdiden kenara atılıp gözden düşmüş umutların bıraktığı boşluğu düzgünce doldurması için, mağazalardan çöplere giden yolun kısalması, geçişin hızlı olması gerekir.

Yaşamı Tüketmek veya Tüketimci Yaşam

İnsanların hepsi birer tüketicidir ve bu her zaman böyleydi. İnsanların tüketim kaygıları yeni bir şey değildir. Kuşkusuz, modernliğin "akışkan" biçimi yükselmeden önce de bizimleydi. Öncüllerinin izi, çağımıza özgü tüketimciliğin doğumundan çok uzak zamanlarda dahi kolaylıkla tespit edilebilir. Bu sebeple günümüzün tüketici fenomenini idrak etmek için tüketim mantığına (her zaman bütünüyle bireysel, başkalarıyla birlikte yapılsa dahi tek başına girişilen bir faaliyettir) bakmak feci hâlde yetersiz olup nihayetinde insanı yanıltmaktadır. Bunun yerine temel açıdan toplumsal, tali açıdansa psikolojik yahut davranışsal bir doğası olan tek gerçek özgünlüğe odaklanılması zorunludur: Tüketicilerin *toplumuna* ait bir düzende gerçekleştirilen bireysel tüketim.

"Tüketici toplumu" sadece tüketicilerin toplamından ibaret değildir. Emile Durkheim'ın da söyleyeceği gibi "parçalarının toplamından daha büyük" bir bütündür. Üyelerini en başta, hatta belki de bütünüyle tüketici olarak görüp (zamanında Althusser'in etkisiyle popülerleşmiş eski bir kavramdan yararlanırsak) o şekilde "sorgulayan" bir toplumdur. Dahası fertlerini büyük oranda tüketimle bağlantılı yetkinlikleri ve davranışları üzerinden değerlendirip yargılayan bir toplumdur.

"Tüketici toplumundan" bahsedildiğinde, zamanlarının ve emeklerinin çoğunu hazlarını artırma uğraşıyla harcayan fertler için tüketimin keyifli bir şey olduğunu söyleyen değersiz gözlemi söze dökmekten çok daha fazlası yapılmış olur. İlaveten toplumsal düzene ait parçaların nerdeyse tamamına ve bu düzenin açığa çıkarıp çerçeve içine aldığı eylemlere ilişkin algıların ve yaklaşımların genelde, bilişsel ve değerlendirmeye dönük eğilimlerin "tüketimci sendromuyla" şekillendiğini söylemektir. Kişiler arasındaki ilişkilerin doğası kadar büyük "P" ile Politikanın kendisini de kapsayan "yaşam politikası", çoğunlukla tüketim araçları ve nesnelerinin suretinde biçimlenir. *Tüketimci sendromun* dayattığı çizgiler doğrultusunda şekil alır.

Tekrar belirtecek olursak bu sendrom, bir şeyleri yiyip sindirmenin hazzına kapılmaktan, zevkli duyumların, "eğlenmenin" ve "iyi zaman geçirmenin" cazibesinden çok daha fazlasını ifade eder. Gerçek anlamıyla bir *sendromdur*. Yani çeşitli olsa da iç içe geçmiş tutumlar ve stratejilerin, bilişsel eğilimlerin, değer yargılarının ve peşin hükümlerin, dünyanın işleyişine ve bu işleyişin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili açık ve örtük varsayımların, mutluluk tahayyülleriyle onların peşinden koşma yollarının, değer tercihlerinin ve (Alfred Schütz'ün terimini hatırlatırsak) "konuyla bağlantılı" sayılan şeylerin yığınıdır.

Tüketimci sendromu üretimci selefinden (birbirinden farklı sayısız dürtüyü, niyeti ve içindeki eğilimleri tek bir parça hâlinde tutan ve bunların tamamını tutarlı bir yaşam programı hâline getiren sendrom) keskin bir şekilde ayıran çığır açıcı kopuş, görünüşe göre *sırasıyla kalıcılığa ve geçiciliğe atfedilen değerlerin tersyüz olmasıdır*. Tüketimci sendrom her şeyden öte, hazzın ertelenmesinde saklı olan erdemin ve bu gecikmenin yerindeliğiyle albenisinin sert bir şekilde inkâr edilmesinden oluşur. Oysa bu iki aksiyom, üretimci sendromun hâkim olduğu üretim toplumunun temel sacayaklarıydı.

Kabul gören değerlerin kalıtsal hiyerarşisi içinde, tüketimci sendrom sürekliliği değersizleştirip geçiciliği yüceltmiştir. Özgünlüğün değerini, kalıcılığın üzerine çıkarmıştır. Sadece bir şeyleri istemekle elde etmeyi birbirinden ayıran zaman aralığını değil isteğin doğduğu ve öldüğü an arasındaki zamanı da sert bir şekilde kısaltmıştır (kredi ajanslarının ilham verdiği veya kandırdığı birçok gözlemcinin söylediği gibi). Ayrıca sahip olduğumuz şeylerin faydası ve albenisini, kullanışlılıkları ve reddedilmelerinden ayıran uçurumu da kapatmıştır. İnsanın arzu duyduğu nesneler arasında, el koymayı ve hemen onu takiben atıkları imha etmeyi kalıcı zevklerle varlıkların yerine koymuştur.

İnsanların meşguliyetlerine baktığımızda tüketimci sendrom, (canlı-cansız) nesnelerin gereğinden fazla yer ve zaman işgal etmelerini, onları kalıcı hâle getirecek tekniklerin yerleşmesini

ve (asla ortadan kaldırılmayacak türde olanlar bir kenara) uzun vadeli ilişkilerle taahhütleri önlemeye dönük tedbirler dayatır. *"Tüketimci sendrom" tamamen hız, aşırılık ve israftan ibarettir.*

Olgun müşteriler bir şeyleri ıskartaya çıkarıp çöpe atmada kılı kırk yarmazlar. *Ils (et elles, bien sur) ne regrettent rien*. Şeylerin kısa ömürlü olduğunu ve önceden belirlenmiş sonlarını ağırbaşlılıkla, kimi zaman güçbela sakladıkları bir hoşnutlukla kabul ederler. Tüketme zanaatının en yetenekli ve zeki üstatları, kullanma (yani keyif alma) tarihleri geçmiş şeylerden kurtulurken *sevinç duymayı* iyi bilirler. Tüketim zanaatının ustaları için, her nesnenin değeri, aynı oranda hem değerinde hem de sınırlarında/kısıtlılıklarında saklıdır. Halihazırda bilinen ve (kaçınılmaz surette) açığa çıkacak olan eksiklikler, yaklaşan yeniliklerin ve canlanmanın, yeni maceraların, yeni duyumların ve yeni hazların vaadinde bulunur. Tüketicilerin oluşturduğu bir toplumda, mükemmellik (eğer bu kavramın hâlâ tutulacak yanı varsa) arzulanan nesnelerin tümüne veya çoğunluğuna atfedilecek tek kolektif nitelik olabilir. Mükemmelliğe yönelik kalıcı dürtüler, şeylerin geliştirilmesinden çok sayıca artmasını ister.

Dolayısıyla şunu tekrarlamam gerekiyor: Tüketim toplumu ancak aşırılığın ve abartının, bolluğun ve müsrifliğin hâkim olduğu bir toplumdur. Yaşam ortamları akıcılaştıkça, tüketmeleri muhtemel nesnelerden, aldıkları riski hafifletmelerini ve tersliklere (sosyolojik jargonla "beklenmedik sonuçlara") karşı eylemlerinin sonuçlarını garanti etmelerini isteyen aktörlerin sayısı artmaktadır. Ancak aşırılık, yaptığımız tercihlerde ortadan kaldırmasını veya en azından hafifletmesini ve etkisiz hâle getirmesini umduğumuz belirsizliklere yenilerini ekler. Dolayısıyla aşırılık hiçbir zaman yeterince aşırı değildir. Tüketicilerin yaşamı birbirini sonsuza dek takip eden deneme-yanılmalarla doludur. Onlarınkisi bitmek bilmez deneylerle geçen bir yaşamdır. Ancak onları kesinliğin güvenle haritası çıkarılabilecek ve yön tabelalarıyla işaretlenebilecek topraklarına sokabilecek hiçbir *experimentum crucis* yoktur.

Bahsinizi güvenli tercihlerden yana yapın. İşte tüketim mantığının altın kuralı budur. Bu yaşam denklemlerinde bol sayıda değişken, olsa bile az sayıda sabit değer vardır. Dahası değişkenlerin değeri, gelecekte alacağı yönelimleri tahmin etmek şöyle dursun takip edilemeyecek kadar sık ve hızlı bir şekilde değişmektedir.

Tüketimci yaşam bir yılan-merdiven oyunudur. Aşağıdan yukarıya giden, hele yukarıdan aşağıya inen yollar korkunç derecede kısadır. Yükselişler ve düşüşler yaydan fırlamış bir ok gibi hızlıdır. Dahası nerdeyse hiç uyarı olmadan yaşanır. Şöhret hemen kaynama noktasına ulaşır ve hemen buharlaşmaya başlar. Keskin gözlü yıldız avcıları, herhangi bir köprünün altında uyuklayan evsiz bir güzeli hemen tespit edebilirler. Onlar güzel deyinceye kadar ne kadar güzel olduklarını söylemenin hiçbir yolu yoktur. Giyilmesi veya giyilirken görülmesi "zorunlu" şeyler, halının yerine parke yerleştirmek için gereken zaman şöyle dursun, bir gardırobun içindekileri elden geçirmek için harcanan vakitten bile daha hızlı bir şekilde "yasaklı" şeylere dönüşürler. Modanın yönünü belirleyen yaşam tarzı [lifestyle] dergilerinde, "yeni" olan veya "yeni moda olmuş" (yani sahip olmanızın, yapmanızın veya onları taşırken veya yaparken görülmeniz gereken) şeylere adanmış köşeler, "demode olmuş" (sahip olmamanız, yapmamanız veya onları taşırken veya yaparken görülmemeniz gereken) şeylere ayrılmış köşelerin yanına konur. Son moda şeylerin bilgisi, çöpe yollanan son şeylerin aktarıldığı haberlerle aynı pakette gelir. Derginin her yeni sayısında, paketin ikinci kısmı boyut olarak büyür. Yakın zamanda Andy Fisher'ın belirttiği gibi, yaklaşan "tüketimci dönüşümün" mantığı, savaşı takip eden toparlanma yıllarında yazan ve perakende dünyasını analiz etmiş Victor Leblow tarafından kusursuz bir biçimde öngörülmüştü: "Hep daha hızlı tüketilen, yok edilen, yıpranan, yerine yenisi konacak ve ıskartaya atılacak şeylere ihtiyacımız var."[2]

---

2. Andy Fisher, *Radical Ecopsychology: Psychology in the Service of Life* (SUNY Press, 2003), s. 167.

Şimdi söz konusu mantığı gözler önüne seren birkaç doğaçlama örnek verelim.

Guardian'ın köşe yazarlarından Charlotte Abrahams yakın zamanda oluşturulmuş bir "uzay kılavuzunda" takipçilerine şunu tavsiye ediyordu: "Elinizde bir top ağaç dallı duvar kâğıdı mı var? Yere bırakın."[3] "Goncalar ve papatyaların" artık modası geçmiş ve tükenmiş hâlde. Bakılmayacak kadar çirkin ve tiksindirici. "Hareketli tarz çarkı" yeniden döndü. Dolayısıyla okurların da tahmin edeceği gibi eski (yani geçtiğimiz yıl çıkmış) kâğıtları duvardan çıkarmanın tam zamanı. "Bir sonraki adım" şimdi bütünüyle farklı "çiçekli" kâğıtlardır. İşin uzmanı durumu özetlemektedir: "Bana güvenin, ben değiştirdim ve harikulade görünüyor."

Vücudunuza *koyduğunuz veya taktığınız* şeyler, kuşkusuz bedeninize yaptıklarınıza kıyasla hızla akan çağa ayak uydurmanın en avantajlı ve rahat yoludur. Giydiğiniz veya taktığınız (ve elbette kısa süre sonra çıkarıp attığınız) şeyler birbirini dudak uçuklatıcı bir hızla takip edebilir, birbirlerinin yerini alabilir. Sözgelimi göğüs silikonları, liposakşın, estetik cerrahi, hatta saç rengini değiştirmekle kıyaslandığında erişilemeyecek bir hıza ve sıklığa sahiptirler. Potansiyelinden tam olarak yararlanabilmek için sağlam bir banka hesabı ve kredi kartlarının dışında sürekli güncellenen bilgilere ve sürekli çalışır vaziyette olan alıcılara ihtiyaç vardır.

Sadece rekabete tutunmak için gereken bilginin hacmi bile parmak ısırtan boyuttadır. İnsanın yeni şöhret idolleri, sektörün gurusu tasarımcılar ve modacılar yok yerden çıktıkça, büyük bir şöhret elde edip kayboldukça insanın ezberlemesi ve hemen unutması gereken isimler, markalar ve logoların sayısı baş döndürücü rakamlara ulaşmaktadır. "Galalarda ve benzer etkinliklerde ünlülerin palto giymediğini muhtemelen fark etmiş olmasınız" diye uyarıyor Jess Cartner-Morley.[4] "Bunun sebebi Leicester Mey-

3. "Sunflower sermon: how to do florals", *Guardian Weekend,* 25 Ekim 2003, s. 60.
4. Jess Cartner-Morley, "How to wear clothes", *Guardian Weekend,* 17 Ocak 2004, s. 47.

danı'nda gizli bir sıcak su akımının olması değil, paltoların çok göz kamaştırıcı olmamasıdır." Bu uyarıyı ne giyileceğiyle ilgili teselli edici tavsiyeler takip eder: "Sonbahar-kış ayları koyu mavi ve hardal renkleriyle iç içe geçmişti (Marni'nin renk paletine bakılabilir). Şimdi moda Raf Simons'u takiben şeftali turuncusuna ve nane yeşiline doğru değişiyor." 2004'te özel bir Yeni Yıl ilanında, Tamsin Blanchard, Dee O'Connell ve Polly Vernon okurlarını şöyle alarma geçiriyorlardı: "Kuaförlüğün zirve isimlerinden James Brown, 2004'ün 'Pop İdolü Saçı' diye tarif ettiği tektip, düzleştirilmiş saç stilini sona erdireceğini umuyor"... Brown'un ve ünlü takipçilerinin 2004'te benimsedikleri esas tarzsa şöyle: "*Öldüren Cazibe*'deki [*Fatal Attraction*] Glenn Close vahşiliği seviyorum. Aslan yelesi saçların dönüşüne selam olsun."[5] Erkeklere rahat yüzü de bırakılmamaktadır. "Beckham tarzına veda ediyoruz... O tutamları kesin ve iki numara bırakın veya Darkness'tan Justin Hawkins gibi sarkacak şekilde bırakın hepsini." "Ellili yılların şık tarzının modern bir tarzla dönüşüne hazır olun. *Yetenekli Bay Ripley*'deki [*Talented Mr Ripley*] Jude Law'u o ütülü beyaz pantolonuyla düşünün... Savaşlara ve 2003'ün askerî tarzlarına veda edin. Kaftanlara, nakışlı ceketlere, bol pantolonlara ve o tuhaf Paisley tarzına merhaba deyin." Son mesajsa kısaydı: "Son olarak daha geniş bir palet keşfetmek için denizci mavisi."

Yani başka yerde olma zamanı geldiği anda neyin ne olduğunu, nerede duracağınızı ve yapmanız gerekenleri bilmeniz gerekir. Hafta hafta tazelemeniz gereken bilgi işte budur. Aksi takdirde, siz ve gözlerini size çevirmiş başkaları artık "kim olduğunuza" karar veremez ve dış görünümünü uygun bir şekilde belirlemek için hangi unsurlardan yararlanacağıyla ilgili ipuçlarından yoksun kalır. Kimliğiniz nedir sorusuna verilen yanıtlar artık "Fiat (veya Pirelli) mühendisi", "memur", "madenci" veya "Benetton mağazası müdürü" değil son reklamlardan birinde reklamı yapılan meşhur logoyu kıyafetinde taşıyan kişinin söylediği gibi, "korku filmlerini seven, Tekila içen, İskoç

5. Bkz. "21 ways to be better in 2004", *Observer Magazine*, 4 Ocak 2004, s. 22.

eteği giyen, Dundee United'ı destekleyen, '80'lerin müziklerini dinleyen, '70'lerin dekorlarını seven, Simpsonslara bağımlı, ayçiçeği yetiştiren, sevdiği renk koyu gri olan, bitkilerle konuşan" kişilerdir. Derginin sonraki sayısında aynı logoyu giyen başka bir kişinin resmi vardır: Bu seferki "gayda çalan, evcil yılan besleyen, Hitchcock filmlerini seven, on beş çift kotu olan, hâlâ daktilo kullanan ve bilimkurgu okuyan" biridir. Her iki "kimlik sertifikası" da aynı sonuca varmaktadır: "Her şey *ayrıntılarda* saklıdır." İsmi geçen tüm detayların ve adlandırılabilecek her şeyin mağazalarda bulunabileceğini söylemeye gerek bile yoktur.

Kimliği inşa eden ve yeniden biçimlendiren topraklar, tüketimci sendromun kendi caddelerinden ve alışveriş mağazalarından oluşmuş krallığıyla fethettiği tek yer değildir. Aşama aşama ama amansızca, insanların arasındaki ilişkilere ve bağlara da sirayet etmektedir. Neden ortaklıklar, yaşamın geri kalan kurallarına istisna teşkil etsin ki? Ortaklıkların düzgünce işlemesi ve beklenen veya vaat edilen tatminin gerçekleşmesi için, sürekli ilgi gösterilmesi hep üzerine eğilmek gerekir. Nitekim ne kadar uzun soluklu olursa, ilgiyi odaklanmış hâlde tutmak ve her gün gerekli ihtimamı göstermek o kadar güç olur. Hızla eskiyen ve yerini hemen başkalarının aldığı tüketim eşyalarına alışmış müşteriler, bu ortaklıkları külfetli ve zaman kaybı uğraşlar olarak göreceklerdir. Her şeye rağmen sürdürmeye karar verseler bile, gerekli becerilerden ve alışkanlıklardan yoksun olacaklardır. Phil Hogan'ın kalemiyle evlilikler, küçük de olsa büyük de olsa kaba yamalarla ve kritik anlarla doludur. Şimdi fark "evlilikten ne çabuklukta sıkıldığımızla ilişkilidir. Yedi yıllık kaşıntı maziye karışmıştır. Son bulgulara göre evliliğin fişini çekmek için en optimum zaman aralığı on sekiz ayla iki yıl arasında bir süredir".[6] Ardından şöyle devam eder: "Bu haberler karşısında şaşkınlığa kapılmak güçtür. Sadece modern bağlılık ve tahammül kavramlarıyla iyi örtüşmekle kalmamakta (esnek iş piyasalarının sürekli yenilenen doğasından, bir ilişkiyi sürdürecek kadar uzun ömürlü

6. Bkz. *Observer Magazine*, 4 Temmuz 2004, s. 59.

bir kavram çıkmasını bekleyemezsiniz), sabırlı olmaktan neyi anladığımızla ilgili olarak çok şey anlatmaktadır."

Bu radikal ölçüde kısaltılmış tahammül eşikleri, itici ilişkilerin hızlı ve köklü bir şekilde sona erdirilmesine yol açmaktadır. Fakat bu da ek sorunlara yol açabilmektedir: Çoğumuz için bir ortağa veya hayat arkadaşına artık iyi şeyler sunmadığı veya sunduğu iyi şeyler artık heyecan vermediği için gitmesini söylemek, eski marka bir arabadan veya eskimiş bir bilgisayardan kurtulmaya kıyasla çok asap bozucudur. Renkli saçları, ceketleri ve pantolonlarıyla ortalığı kasıp kavurarak ışıltılar saçma zanaatında ustalaşmış müşterilerin çoğu, yorucu ve asap bozucu bağları koparma konusunda danışmanların vermesi muhtemel talimatlara, yana yakıla aradıkları emniyet kemerleri gibi yapışacaklardır. Mesele ilişkiler konusunda insanlara gönüllü rehberlik yapanlar, "ilişkinizde yanlış giden şeylere değinen ve aynı hatalardan nasıl uzak duracağınızı aktaran" bir günlük bir ders açsın... "Meselenin özü esasen, olumsuz bir deneyimi olumlu ve yeni bir başlangıca çevirmektir." Önde gelen süpermarket zincirlerinden birinin artık müşterilerine 7,49 pound gibi indirimli bir fiyatla kendi başına kurabilecekleri "boşanma paketleri" satmasında şaşılacak bir şey yoktur...

Tüketicilere ait davranış kalıplarının, yaşamın tüm yönlerini ve faaliyetlerini kapsayacak şekilde yaygınlaşması belki, yaşamsal süreçlerin yaygın ve rahatsız edici "piyasalaşmasının" kasıtsız ve plansız bir yan etkisi olabilir. Piyasa, yakın zamana dek yaşamın parasal mübadele ilişkilerinden uzak kalmış ve GSYH istatistiklerine dahil olmamış yönlerine nüfus etmektedir. O güne dek bakir kalmış alanlara ulaşır ulaşmaz, "meta piyasasının ruhuna yabancı" tüm dürtüleri ve tercih kriterlerini kovmaktadır. Naomi Klein'ın belirttiği gibi piyasa "büyümeye duyduğu yatıştırılmaz açlığı", "önceden 'ortak/kamusal alan' olarak sayılan ve satışa çıkarılmayan her şeyi birer 'ürün' şeklinde tanımlayarak" doyurmaktadır.[7]

7. Naomi Klein, *Fences and Windows* (Flamingo, 2002) [*Tel Örgüler ve Pencereler*, Çev. Nalan Uysal, Bilgi Yay., 2004], s. xx.

Piyasalar bugün kişiler arası ilişkilere ön ayak olup bunları koparmak, insanları bir araya getirip ayırmak, onları birbirine bağlamak ve uzaklaştırmak, randevulaştırmak ve mesajlaşma yönünden çıkarmak gibi yorucu faaliyetlere aracılık etmektedirler. Gerek işyerinde gerekse evde, hem kamusal hem de özel alanların samimiyeti içinde insanların arasındaki ilişkilere renk katarlar. Yaşam gayelerinin izlediği güzergâhları ve yolları, alışveriş mağazalarını aşamayacak şekilde yeniden kurgulayıp biçimlendirirler. Hayatı, sadece mağazaların raflarında bulunabilecek araçlarla çözülmesi gereken ve bu şekilde çözülmesi mümkün olan "halledilebilir" sorunların birbirini takip etmesi şeklinde aktarır. Eskiden ağırlıkla kişisel becerilerin ve algıların, dostane işbirliklerinin ve yoldaşça pazarlıkların sayesinde elde edilebilen hedeflere, mağazalarda bulabileceğiniz teknolojik kestirmeler sunar. Toplumsal becerilerin, toplumda, başkalarıyla sürdürülen yaşamın olmadığı yerde, ötekilerle "ilişki kurmak" ve sağlıklı bir *modus co-vivendi* yaratabilmek, çok sayıda insan için akıl almaz, belki bütünüyle imkânsız, ürkütücü bir görevdir. Tüketimciliğin dev gölgesiyle, *Lebenswelt*'in tamamını kuşatır. Acımasızca ve durmadan şu mesajı vurgular: Her şey metadır veya metaya dönüşebilir; eğer henüz hâlâ meta olmadıysa bir metaymış *gibi* değerlendirmelidir. İma ettiği şey her şeyin "meta gibi" olmasının *daha iyi* olduğu, tüketilecek nesneler gibi hareket etmeyi reddettiklerinde şüpheyle yaklaşılması hatta en başta reddetmenin daha iyi olduğudur.

Tüketim malları bugün davetsiz misafir olmama veya kabak tadı vermeme sözü verirler. Onlara hiçbir şey borçlu olmadığımız, onların bize borçlu olduğu konusunda bizi temin ederler. Hemen kullanıma hazır olduklarını vaat ederler. Uzun eğitimlere veya uzun süre eldekileri biriktirmeye gerek duymaksızın ânında tatmin etme fırsatı sunarlar. Verdikleri hazda gecikmelere yer yoktur. Ayrıca gözden düşmelerinin kaçınılmaz olduğunu, zamanları sona erdiğinde serzenişte bulunmadan, huysuzluk yapmadan veya kin gütmeden sessizce terk edip gideceklerine ant içerler.

Buradan da anlaşıldığı gibi, "tüketim nesnesinin" bir başka özelliği doğum sertifikasına küçük fakat net ve okunaklı bir

şekilde yazılmış şu vasiyete sahip olma zorunluluğudur: "Son güzergâh: Çöp kovası." Çöplük tüketicilere ait tüm eylemlerin nihai ürünüdür. Günümüzün tüketim toplumunda olan bitenin algılanış şekli, artık mazide kalmış üretim toplumuna özgü algının tam tersidir. Geçmişte düzgünce işlenmiş hammaddelerden elde edilen kullanışlı parçaların katı ve kalıcı olması gerekirken, çöpe atılıp unutmaya mahkûm olan şeyler gereksiz fazlalıklar veya ıskartaya çıkarılanlardı. Bugün kullanışlı ürünlerden oluşan sonraki dalgaya yer açmak için, kısa ömürlü, geçici ve değişken olma sırası kullanışlı kısımların. Sadece (ve ne yazık ki) çöpler kalıcılığa ve sürekliliğe sahip. "Katılık" şimdi "atıkla" eşanlamda.

Tüketim piyasası adeta, Kral Midas'ın hayalinin 21. yüzyılda gerçekleşmiş (ve kuşkusuz mutantlaşmış) versiyonu. Piyasanın dokunduğu her şey bir tüketim malına dönüşmektedir. Onun dokunuşundan kaçmaya çalışan, hatta bu girişimlerde kullanılan yollar ve araçlar dahi elinden kurtulamamaktadır.

Bedeni Tüketmek veya Tüketimci Beden

Letter from America'nın [*Amerika'dan Mektuplar*] meşhur yayınlarından birinde, müteveffa Alistair Cooke, ABD'nin çoksatan kitaplar listesi her hafta değişse de, iki tür kitabın sürekli listelerde yer bulduğuna işaret etmişti: Bunlardan ilki daha ince, lezzetli ve ayartıcı yemeklerin tariflerini veren aşçılık kitapları, ikincisiyse yağsız, ince ve zarif vücutlara kavuşmayı garanti eden güvenli rejim önerileriyle dolu diyet tarifleriydi.

Bu bölümün geri kalanı, geniş kesimler arasında birbiriyle iç içe geçen bu iki talebin net bir şekilde gözler önüne serdiği kişilik bölünmesi hakkında geniş bir yorumlamadan oluşmaktadır.

Bryan Turner,[8] Oliver Sachs'ın[9] görüşlerini geliştirerek şunları yazıyordu: "Bedenimizi, kültürün detaylandırdığı ve toplumsal

8. Bryan S. Turner, *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology* (Routledge, 1992), s. 16.
9. Oliver Sachs, *Migraine, Evolution of a Common Disorder* (Pan Books, 1981) [*Migren*, Çev. Devrim Toksöz, Erhun Yücesoy, Yapı Kredi Yay., 2010].

ilişkiler içinde gelişen bir olanaklar toplamı olarak düşünebiliriz." Bu evrensel geçerliliğe sahip bir ifadedir. Yani tüm kültürlere ve tüm toplumlar için söylenmiş olup hepsine uygulanabilir.

Ne var ki akışkan modern kültürümüzde ve akışkan modern toplumumuzda "olanaklar toplamı olarak bedenin" "detaylandırılması" ve "gelişmesi" özgün bir şekil almıştır. Chris Shilling'in sözleriyle, görünüşte birbiriyle çelişen iki eğilimin yakınsamasından kaynaklanmaktadır: "Bugün elimizde, bedenlerimiz üzerinde eşi görülmedik bir denetim kurmamızı sağlayacak araçlar var fakat aynı anda bedenin ne olduğu ve onları nasıl kontrol etmemiz gerektiğiyle ilgili derin şüphelere düştüğümüz bir çağda yaşıyoruz."[10] Bu kendi başına, alabildiğine bariz, izah gerektirmeyen bir hakikatin ifadesidir. Dahası gündelik, yaygın, göze batan hatta pişkin unsurların sürekli başımıza kakmasıyla her gün inandırıcılığı artan bir gerçektir.

Bu ifadenin gerçekliğine duyulan ortak güvenin dayandığı fikir birliği yahut fikir birliğine yakın durum, bizi teyakkuza geçirmeli, uyanık tutmalı ve mevzuyu daha yakından incelemeye sevk etmelidir. Genelde inançların fikir birliğine yakın bir kabul alması, bu kabul hakikat testinden ayrı tutulup, onu testin sonuçlarından özerk kılacak bir söyleme aktarmadığı takdirde çok zordur.

O hâlde soralım: Bedenlerimizi hiç olmadığı kadar kapsamlı bir şekilde kontrol edebiliyor muyuz gerçekten? Yoksa bize zorunlu, üzerimizden atması ve kurtulması imkânsız bir görev olarak yüklendiğinde, meşguliyetlerimiz arasında eskisinden daha büyük bir yer işgal edip, enerjimizi her zamankinden daha fazla mı tüketiyor? Gerçekten de "bedenlerimizin ne olduğu" ve "onları nasıl kontrol edeceğimiz" konusunda, bedenlerimizin hangi koşullarla değerlendirilmesi gerektiğini, "olması gereken" duruma sokmak için hangi atımların atılacağını söyleyen kriterlerden emin olmadığımız gibi, geçmişe kıyasla daha mı kararsızız?

10. Chris Shilling, *The Body and Social Theory* (Sage, 1993), s. 3.

Meseleyi biraz daha keskinleştirmek adına şunları soralım: Yeni koşullar, "bizim" ve "her birimizin" önüne geniş bir tercih yelpazesi sunarak ve toplumsal düzenin bedenlerimizi içine hapsettiği ilişki ağlarını zayıflatarak bireysel özgürlüğün kapsamını gerçekten de genişletmiş midir? Yoksa eski bağların yerine, aynı ölçüde baskıcı yepyeni bağlar konulurken, genişlemiş *gibi mi görünmektedir*? Belki özgürlüklerin genişlediğini söyleyen izlenim, aslında değişikliğe uğramış zorunlulukların üzerine atılmış bir kılıftan mı ibarettir? Birbirini takip eden, kesinlikten hep uzak olan ve asla geri alınamayacak tercihlerin (aynı zamanda halihazırda yapılmış tercihlerin sürekli gözden geçirilip reddedilmesi ve etkilerini başka tercihlerle etkisiz hâle getirme ihtiyacı) zorunlu ve kaçınılmaz tercihlere dönüştüğü, dolayısıyla artık inkâr edilmek şöyle dursun ihmal bile edilemeyeceğini söyleyemez miyiz?

Kısaca özgürlük ve kısıtlılıklar, bireylerin bedenleri üzerinde bireysel denetim kurma hakkı/görevinde nasıl dengeleniyor?

Üretim toplumunun üreticilerin bedeninde değerli gördüğü şeylerin nerdeyse hepsi, tüketim toplumu tarafından bütünüyle zararlı şeyler olarak görülecektir. Bu sebeple tüketicilerin bedeninden yani tüketen bedenlerden atılması gerekir. İkinci beden türü, araçsal bir önem taşımaktan ziyade kendi başına bir amaç veya güzergâh olma değerini ifade etmesiyle ilkinden taban tabana farklıdır. Tüketicilerin/tüketenlerin bedeni "ototeliktir". Kendi başına amacı ve değeri olan bir şeydir. Dahası tüketicilerin toplumunda nihai değere sahiptir. Sağlığı tüm yaşamsal gayelerin en öncelikli hedefidir. Ayrıca beşeri dünyanın geri kalanı ve her bir unsuru açısından yararlılığın, uygunluk ve arzu edilebilirliğin nihai testi ve esas kriteridir.

Çoğalan bedensel hazlar (bedensel mutluluklar, zevkler ve keyifler) nihai birer gaye olarak yaşam politikalarının odak noktasına girdikçe, bedene *Lebenswelt'e* dahil diğer varlıklara atfedilen rolle kıyaslanması imkânsız eşsiz bir konum atfedilmektedir. Nadiren yan yana görülen, çoğu kez birbirinden ayrı duran, uyuşma testiyle ve karşılıklı uzlaşma sağlama gibi

karmaşık görevlerle nadiren yüzleşen kesimleri/suretleri birleştirir. Bu sebeple tüketicilerin bedeni genelde bitmek bilmez kaygıların alabildiğine bereketli bir kaynağı olur. Bu kaygıları yok etmek veya bertaraf etmek şöyle dursun, yatıştıracak sağlam ve güvenilir araçların yokluğu onları iyice kızıştırır.

Pazarlama uzmanlarının beden bakımıyla ilgili kaygıları, potansiyel açıdan tükenmesi imkânsız bir kâr kaynağı olarak görmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Bu kaygıyı azaltma veya ortadan kaldırma vaadi, tüketim piyasalarının sunduğu en ayartıcı, en aranılan ve memnuniyetle karşılanan tekliftir. Tüketim mallarına yönelik talebin en kalıcı ve güvenilir kaynağına yanıt veren türden tekliflerdir. Ancak tüketim toplumu tüketici sayısı konusunda hiç kıtlık yaşamadığı için, bu kaygının (piyasanın açık ve örtük vaatleriyle tuhaf derecede zıt bir şekilde) sürekli yeniden canlandırılması, ara ara harlanması, beslenmesi ve alevlendirilmesi gereklidir. Tüketim piyasaları, tüketicilerin kendi başlarına üretip şiddetlendirmek için ellerinden geleni yaptığı kaygılardan beslenirler.

Halihazırda önceden söylendiği gibi, ticari reklamlarda duyurdukları (ve geniş kesimlerin inandığı) vaatlere rağmen tüketimcilik, arzuların *tatmin edilmesiyle* değil, çok daha fazla sayıda arzunun, tercihen doyurulması imkânsız türden arzuların *uyandırılmasıyla* ilgilidir. Tüketiciler açısından tatmin edilmiş bir arzu, ancak solmuş bir çiçek veya boş bir plastik şişe kadar zevkli ve heyecan verici bir şey olarak görülebilir. Tüketim piyasaları içinse, tatmin edilmiş bir arzu yaklaşan felaket habercisinden farksızdır. Tüketim piyasalarının peşinde koştuğu "ideal tüketici" tipinin en iyi örneği, durmaksızın birbirini takip eden, kısa ömürlü, tek seferlik ve tek kullanımlık arzular için yedi yirmi dört tam kapasite çalışan bir fabrika işçisidir. Piyasanın sunduğu teknik becerilerle bunları hayata geçirmek amacıyla tasarlanmış alet edevatın sürekli büyüyen hacmi, "arzu çarkını" daha hızlı bir şekilde döndürmektedir. Londra'nın en meşhur sağlık ve spor merkezlerinden birinde çalışan saygıdeğer danışmanlardan Chris St George'un, iyi yemeğe düşkün

olduğundan fakat belini belli bir sınırda tutmakla bu zevkinin uyuşmadığından yakınan bir adama verdiği yanıtta olduğu gibi: Daha fazla egzersiz yapmak ve metabolizmanızı hızlandırmak için spor salonuna daha sık gelin.

Kendinizi kendi müziğinizi dinleyen, enstrümandan çıkan tatlı ve yatıştırıcı, heyecan verici veya sarhoş edici seslerin tek dinleyicisi olmanın mahrem ve kimseyle paylaşılmayan zevkiyle dolan bir müzisyen olarak hayal ederseniz, beden odaklı ve bedene hayranlık duyan tüketicileri tahayyül etmeniz daha kolay olur. Herkesçe deneyimlenen veya izlenen bir deneyim olduğu için bunu tahayyül etmek kolaydır. Ancak buradaki çapanoğlu, gerekli eğitimi almış tüketicilerin karşısına çıkan zorlukların burada kalmamasıdır. Bu tür tüketicilere zevk alacaklarını vaat ettikleri hoş nağmeleri çıkarmaları için çalmaları tembihlenen enstrümanlar, aslında kendileridir. Bedenlerinin ortaya çıkarmasını umdukları o zevkli duyumları ifade edip tüketmek için, aynı anda üç farklı rolü üstlenme çabasına girerler: Çalan kişi, dinleyen kişi *ve* enstrümanın kendisi. Bu üç rolü aynı anda yapma, bir araya getirme ve örtüştürmeleri istenir veya beklenir. Ancak çabalarına konu olan nesneler inatla, birbiri arasında kurulacak tatmin edici ve kusursuz bir dengeye sokulmaya veya bu dengede uzun süre tutulmaya direnç gösterirler.

Çıkan onca zorluk arasında en kafa karıştırıcı ve ürkütücü olan, zevk veren duyumları yaratmada kullanılacak bir araç olarak bedeninizin, üretimi sürdürmek amacıyla maruz kalması gereken ve zevk almaktan tamamen uzak koşullardır. Bu koşullar haz üreten bir aracın yetkinliğine sahip bedeninize sağlam dozda uygulandıktan sonra, bedenin (bu sefer duyumların erbabı olma yetkinliğiyle) yaşanacak zevklerin yumuşak başlı, maharetli, etkin ve minnettar alıcısı gibi hareket etmeye hazır olup olmayacağı konusunda, dua ve umut etmekten başka çareniz yoktur. Ortak konuşma dilinde, bedenin tatması mümkün zevkleri üretme kapasitesi, "fitnes" başlığı altında toplanmaktadır. Ancak sorun, çoğu kez bedeni "fit" hâle getirme çabasının, bu hâlin hizmet etmesi gereken amaçla çelişmesidir...

"Sağlık" üretim toplumunda üreticiler için ne anlama geldiyse, "fitnes" da tüketici toplumunda tüketiciler için o anlama gelmektedir. "İçerde olmanın", ait olmanın, dahil olmanın ve ikamet etme hakkının sertifikasıdır. "Fitnes", "sağlık" gibi bedensel bir koşula gönderme yapmaktadır fakat bu iki kavram aynı koşulun alabildiğine farklı yönlerini işaret ederler.

"Fitnes" ideal olarak, bedenin işlevlerini en başta duyumların alıcısı/aktarıcısı olarak sarmalamaya çalışır. Onun soğurucu/emici kapasitesine gönderme yapar. Sunulan veya sunulması mümkün tatlara, bilinen, bilinmeyen ve henüz keşfedilmemiş zevklere, hayal dahi edilememiş ve edilmesi imkânsız ancak er ya da geç karşımıza çıkacak zevklere ne kadar uyumlu olduğuna odaklanır. Bu hâliyle "fitnes"ın hiçbir üst sınırı yoktur. Hatta sınırların yokluğuyla, daha doğrusu sınırları kabul etmeyişiyle tanımlanır. Bedeniniz ne kadar fit ve formda olursa olsun, *daha fit hâle getirmeniz mümkündür*. O an ne kadar fit olursa olsun, içinde her zaman "fit olmayan" rahatsız edici bir parça vardır. Yaşadığınız hazlarla, o güne dek tatmadığınız, sadece hayal edebildiğiniz, kafanızda canlandırdığınız ve başkalarının yaşadığı zevklerin söylentilerini ve görüntülerini kıyasladığınızda, bu unsurlar hemen gün yüzüne çıkmış veya sezilmiş olur. Fitnes arayışında, sağlık örneğinden farklı olarak şunu söyleyebileceğiniz bir nokta kesinlikle yoktur: Nihayet ona ulaştım, dolayısıyla burada durabilir, bu durumu koruyup elimdekinin zevkini çıkarabilirim. Hedefleyebileceğiniz ve neticede ulaşabileceğiniz hiçbir fitnes "normu" yoktur. Fit olma mücadelesi kısa sürede bağımlılığa dönüşen bir saplantıdır. Bu hâliyle *asla sona ermez*. Her doz daha büyük bir dozla takip edilir. Her hedef, halihazırda kat edilmiş ve henüz katedilmemiş o uzun mesafe içinde bir adımdan ibarettir.

Bu açmazı çok daha muazzam bir boyuta taşıyalım: Bu yalnızca fit olmaya duyulan aşırı iştahın ve/veya "düzgün bir form düzeyinin" ne olması gerektiğini bilmemenin yarattığı bir sorun değildir. Eğer böyle olsaydı, her iştahta olduğu gibi belli bir zamanla ve gayretle evcilleştirilip törpülenebilir, eksik bilgiler

tamamlanabilirdi. Ancak "fitnes" fikri bedenin *duyumlarına* (*Erlebnisse, Erfahrungen* değil), öznel deneyimlere ve *görüp geçirilmiş* başarılara gönderme yapıyorsa, bedenin geldiği form düzeyinin gerçekten tatmin edici olup olmadığını söylemenin hiçbir yolu yoktur. Çünkü dışarıdan değerlendirilen ve bu derecenin ölçülmesini sağlayan, kişilerin birbirine aktarabileceği hiçbir "nesnel" standart yoktur (olamaz da). Fit olma mücadelesi, görünürde nihai çatışmanın olmadığı, ateşkes, terhis ve "barış temettülerinin" takip ettiği bir zafer umudunun olmadığı bir savaşa girmekten farksızdır. Hedef belli olmadığında, hedeften ne kadar uzakta olduğunuzu ve ona ulaşmak için daha ne kadar savaşmanız gerektiğini bilmek açıkça imkânsızdır. Bu belirsizlik ortadan kaldırılamaz. Havlu atmadıkça, kazanma umudunu terk etmedikçe ve çabalamayı sonlandırmadıkça gitmez. Belki İsimsiz Fitnes Bağımlılarına katılmak tek kurtuluş yoludur...

Fit olma ideali neyin yapılacağı ve neyden uzak durulacağına ilişkin olarak sadece belirsiz, muğlak, göz kararı talimatlar sunduğu için, bu talimatları tamamen hayata geçirmeden onların hiçbir şeyi değiştirmediğinden veya hükümsüz olduklarından asla emin olunamayacağı için, fit olma mücadelesi asla sona erecek bir mücadele değildir. Her halükârda vicdan rahatlığıyla ve tasasız bir şekilde *rahat nefes almanız* hiç mümkün değildir. Kendisini bedenini forma sokma davasına adamış kişi, sürekli hareket hâlindedir. Her zaman değişmek ve değişmeye hazır olmak zorundadır. Çağımızın parolası "esnekliktir". Tüm formlar yumuşak, tüm koşullar geçici, tüm şekiller biçimlenmeye uygun olmalıdır. Saplantılı ve bağımlı bir şekilde yeniden şekillenmek, hem görev hem de zorunluluktur.

Tüketim toplumu için (ve tüketim piyasaları, kuruluşu, yükselişi için) bunlar çok avantajlı koşullardır. Hatta devamlılığını sağlayan unsurlardır.

Bedensel form uğruna, ömür boyu verilen, kazanması imkânsız *cihat* bedenin dışında kalan dünyayı, muazzam, korkutucu, ağza alınmaz ve özünde bilinmez tehlikelerin diyarı olarak baştan tanımlar. Doğrudan zarar veren bir şey olmasa bile,

yuttuğunuz veya içinize çektiğiniz her şey, davetsizce derinizden giren veya vücudunuza nüfus etmeyi başarmış her şey, formda kalması uğruna bedeninize dayattığınız perhize müdahale edebilir. Kendi kendinizi zorladığınız ve fedakârlıklarla katettiğiniz mesafede sizi haftalarca, aylarca hatta yıllarca geriye atabilir. Yerine koyacak başka bir şey olmadığı için bedenin keşfetmeye ve gezinmeye mahkûm olduğu, üzerinde duyumların arandığı vazgeçilmez bir otlak olmasaydı, dünya en katıksız hâliyle düşmanca bir yer olurdu.

Beden ve dünyanın geri kalanı arasındaki arayüzü belirleyen aralıklar belki sıkıca gözetlenebilir, sağlamlaştırılabilir ve korunabilir. Fakat hiçbir şeyi geçirmeyecek şekilde mühürlenmek şöyle dursun, kilitlenmesi dahi mümkün değildir. Mesele sadece sınırlar arasındaki trafiğin kaçınılmaz olması değildir. Aksine etkin bir şekilde desteklenmesi gerekir. Çünkü durmak şöyle dursun, gücünü kaybedip zayıfladığı takdirde yaşatacağı risk, aşırı düzeyde büyüyüp kontrolden çıkmasının getireceği tehlikelerden daha az olmaz. Hangi seçeneğe öncelik verilirse verilsin, riskler eşit derecede büyüktür. Nitekim tüketici/tüketen bedenin, Chris St George'un reçetesini takip edip, sınırın öte yakasında kalan dünyayla yoğun bir metabolik etkileşim kurmaktan başka şansı yoktur. Her çaba tatlı umutların yanı sıra dehşetli risklerle doludur.

Bedenin yüzeyi ve aralıkları, onu dış dünyadan ayıran sınırların veya dış dünyayla ilişkilendiren bağların tüm hassas noktaları, bu sebeple şiddetli ve köklü bir müphemliğin alanı olmaktan kurtulamaz. Hiçbir tedaviye yanıt vermeyen bu muğlaklık hâlâ, tüketim toplumunda yaşayan herkese musallat olan en sıkıntılı ve dehşetli psikolojik travmaların, herkesin bildiği paranoyakça ve şizofrenik eğilimlerin üretken kaynağıdır. Örneğin, tüketim toplumunun alameti farikası olmuş ikiz yeme bozukluğunu, anoreksiyi ve blumiayı akla getirin. Fransızların, onları en çok korkutan üç korkunç suçtan (hız yapmak ve cinsel saldırıların yanında) biri olarak isimlendirdiği *tabagisme*'yi, yanan tütünün dumanına maruz kalmayı düşünün. Gitgide

kişisel bütünlüğe karşı işlenmiş iğrenç bir suç gibi algılanması kolay, erotik ilişkileri cinsel taciz şüphesiyle zehirlemesi olası sevgi dolu okşayışları düşünün.

Alistair Cooke'un birkaç yıl önce, çoksatan kitaplar listesi hakkında yaptığı gözlemin hâlâ geçerli olup olmadığını merak ettim ve gördüm ki her geçen yıl daha da doğruluk kazanıyor. 20 Temmuz 2004'te internette Google araması, yemek kitapları ve satın alma yollarıyla ilgili bilgiler içeren 109.000 web sitesi çıkarıyordu. Diyet kitapları için 308.000 web sitesi, incelme sanatına adanmış 719.000 web sitesi vardı. Dahası yağ sorununu ele alan 32 milyon site vardı (obeziteye ayrılmış sitelerse 3.690.000 adetti)... Aşırı kilo sorununa odaklanan 1.830.000 siteden birinde, Amerika'yla ilgili şu istatistiklere rastladım:

20 yaş ve üstü yetişkin nüfus içinde aşırı kiloluların veya obezlerin oranı: 64
20 yaş ve üstü yetişkin nüfus içinde obezlerin oranı: 30
12-19 yaş aralığındaki ergenlik çağında aşırı kiloluların oranı: 15
6-11 yaş arası çocuklar içinde aşırı kiloluların oranı: 15

Yağ tüketicilerin bedeni ve dış dünya arasında uzanan ve iyi haritalandırılmamış, bir yanda karşı konulmaz ayartıcılıkta şeylerle doluyken felç edici tehlikelere de ev sahipliği yapan "sınır boylarından" yayılan korkuları diğer tüm fenomenlerden daha iyi kapsamakta, yoğunlaştırmakta ve harmanlamaktadır. Kendine özgü statüsünden ötürü, "yağ fenomenine" eğilen fenomonolojik bir inceleme kısa ve üstünkörü olsa bile, tüketicilerin koşullarında saklı muğlaklığa dair faydalı bir kavrayış sunabilir.

Gerçekten de vücut yağı, bir kâbusun gerçek olmasıyla aynı kapıya çıkmaktadır. Kilo kilo artan ağırlığınız ve santim santim büyüyen beliniz, dünyayla bedeniniz arasındaki sınırları/arayüzü tahkim etmek için verilen onca emeğin boşuna olduğunu, düşman güçlerin savunma hatlarını yarıp korunan alanı işgal ettiğini söyleyip sizi alarma geçiren şeylerdir. Daha

da fenası, işgalci güçler fethettikleri topraklara yerleşmiş, bedeninize karakollar kurmuş ve o toprakların yönetimini devralmıştır. "Bedensel yağın" karşılığı yabancı işgali veya "beşinci koldur". Veya beşinci kolun en yakın örneklerinden terörist hücrelerdir.

Bedendeki yağ, ülke içine sızmayı başarmış, tehlikenin en az beklendiği yer ve zamanda içerden saldırmaya hazır düşman ajanları gibidir. Çünkü kendilerini masum, neşeli, dost canlısı birer komşu gibi takdim etmiş o "uyuyan hücreler" sadece uygun zamanı beklemekte, yediğiniz yemeklerin atıklarıyla "kirli bombalar" yapmaktadırlar. Maskelerini çıkaracakları, kilerleri ve tavan aralarındaki bombaları alıp saldırıya geçecekleri uygun ânı beklemektedirler. Saldırıp size zarar vereceklerini bilirsiniz fakat bunun ne zaman, nerede olduğunu bilemezsiniz. Her şeyi bilen yetkililer de size bunu anlatmaz. Bildikleri kesin bir şey yoktur ve bildikleri şeyler diğer yetkililerin bildiklerini söylediklerinden farklıdır...

Yağ ve teröristler yahut iyi görünümlü sıradan insanlardan ayıramadığımız için çok daha tehlikeli olan gizli ajanlar arasındaki paralellik, sunulan onca gıdanın "faydalı" ve "zararlı" etkileri üzerine alabildiğine kafa karıştırıcı ve çoğu kez birbiriyle çelişen sinyallerden ötürü çok daha çarpıcıdır. İnsan "doymuş" yağı "doymamış" olandan, "doğal" olanı "hidrojene" olandan, bedenin olağan seyrinde işlev göstermesi için gereken yağlardan bu işlevlere engel olan yağlardan nasıl ayırt edeceğiz? Yağ hakkında ne varsa her şey, bedenimizin dışında, süpermarket raflarında sergilenen gıdalarda, barlar ve restoranlarda olan yağla dokularımızın içindeki yağla ilgili her şey muğlak ve rahatsız edicidir. Uzmanlar aşırı yemenin tehlikeleriyle aşırı diyetin yaratacağı tehditler hakkında uyarılarda bulunmaktadır fakat normal ve aşırı arasındaki çizgi nereden çekilecek? Dahası bu çizgiyi çekmesi için kime güveneceğiz? ABD'de teröristlerin yarattığı alarm had safhadayken, ABD Sağlık ve İnsani Hizmetler Bakanı Tommy Thompson, bir Senato komitesine "obezite ülkemizde milyonlarca Amerikalının lüzumsuz sağlık sorunlarıyla

acı çekmesine ve vaktinden önce ölmesine sebep olan kritik bir halk sağlığı sorunudur" diye konuşmuştu. Kurduğu cümledeki kelimeler bile, terör karşıtı savaşın ön cephesinde mücadele veren ve Thompson'un meslektaşları olan diğer hükümet yetkililerinin sözlerini takip etmektedir.

Yağ birçok Amerikalıya musallat olmuş belirsizliğin kalbinde yatmaktadır (*New York Times* obeziteye açılan savaşı "yeni yüzyılın kültür savaşı" olarak adlandırmıştı). Dahası Amerikalıların bu tür muğlak durumların yarattığı güvensizlikten kaynaklı korkuları yatıştırma arzusundan faydalanmaya istekli güçler hiç az sayıda değildir. Bir tarafta tütün devlerine karşı muzaffer savaşlar vermiş, dolayısıyla başka mücadelelere istekli, her yerde komplo kokusu alan avukatlar bulunmaktadır. Diğer taraftaysa eskiden tütün şirketlerinin yaptığı gibi yurttaşların dokunulmaz anayasa haklarının ve tüketicilerin seçme özgürlüklerinin arkasına saklanan, hazır gıda üreten dev firmalarla, hazır gıda zincirleri vardır.

Duruşma avukatları şimdiden McDonalds'a, Wendys'e, Kentucky Fried Chicken'a, Burger King'e ve diğer hazır gıda zincirlerine davalar açmışlardır. On beş yaşında 1,70 boyunda ama 181 kg ağırlığındaki Gregory Rhymes gibi "kurbanları" temsil etmektedirler. Rhymes günde birkaç kez McDonalds'ta yemek yediğini, çoğunlukla "süper boyutta" Big Mac hamburgerler, patates ve çikolatalı süt tükettiğini söylüyordu. Avukatı Samuel Hirsch, gıda şirketlerinin kasıtlı bir biçimde Rhymes'ı ve diğer müvekkillerini aldattığını, "onlar için neyin iyi olduğunu" bilmeyen bu insanların cehaletini kötüye kullandığını açıklamıştı. Gıda şirketlerinin aynı ölçüde gözü pek ve etkili figürlerin dili ve kalemiyle verdiği yanıtsa, "yemek yeme özgürlüğünü" bireysel özgürlüklerin sınandığı bir ölçüte dönüştürmekteydi. Thomas J. DiLorenzo'nun çok satan kitabı *How Capitalism Saved America*'da [Kapitalizm Amerika'yı Nasıl Kurtardı] (Ludwig von Mises'in liberter klasiği *Human Action*'dan alıntı yaparak) ileri sürdüğü gibi:

> Bir kere devletin vatandaşlarını kendi budalalıklarından koruma sorumluluğu ilkesel anlamda kabul edildiğinde, daha ileri hak tecavüzlerine ciddi bir itiraz getirilmesi imkânsız olur. En iyi örneği, alkol ve nikotinin yasaklanmasına dönük tartışmalardır. Peki, neden devletin o iyiliksever lütfunu sadece bireyin bedeninin korunmasıyla sınırlıyoruz ki? İnsanın zihnine ve ruhuna verdiği hasar, bedensel kötülüklerden çok daha korkunç sonuçlar üretmez mi? Neden kötü kitaplar okuyup kötü oyunlar izlemesini, kötü resimlere ve heykellere bakıp kötü müzikler dinlemesini engellemiyoruz? Kötü ideolojilerin yarattığı zararlı etki, gerek bireylerin gerekse toplumun uyuşturucu kullanarak yarattığı riskten çok daha tehlikelidir.[11]

Yağ güçlü bir savaş narasına dönüştüğü gibi "yeni yüzyılın kültür savaşında" *casus belli* olmuştur. Bu savaş basitçe, insanın katlanabileceği veya arzulayacağı bir hayat içinde, birbiriyle uzlaşmasalar da eşit derecede istenen ve vazgeçilmez iki niteliğin, yani özgürlükle güvenliğin arasındaki bitmek bilmez çekişmenin güncellenmiş bir biçiminden ibarettir. "Yağ meselesinin" önem kazanmasını, tahmin edileceği gibi hemen tüketen bedenin pazarlamanın asıl hedefine yerleştirilmesi, bedensel bakımın tüketici malların esas satış noktasına dönüşmesi izler. "Yeni yüzyılın kültür savaşı" gayesini ve ivmesini, ortaya çıkan tüketiciler toplumunun içinde, beşeri koşulları tanımlayan o muazzam muğlaklıktan alır.

Bu muğlaklığın çözümü hiçbir yerde görünmemektedir. En aklı başında ve deneyimli danışmanlar, kendilerine rehber arayanlara kaçınılmaz olan şeylere kendilerini alıştırmalarını salık vermektedirler. Muğlaklığın hep burada kalacağını söylerler. Dünyanın bize yutturduğu ve baştan çıkarıp sindirmeye ittiği hazlar ve korkular birbirinden ayrılamaz. Zevkler ve dehşetler sıkıca sarılmış tek bir paketle karşımıza çıkmaktadırlar. Ve içinde dehşetin olmadığı saf hazlar, gittikçe boş hayallere dönüşmektedir. Kılavuz arayanların sadece tek bir yolu vardır ve bu da

---

11. Thomas J. DiLorenzo, *How Capitalism Saved America: The Untold History of our Country, from the Pilgrims to the Present* (Crown Forum, 2004); Ludwig von Mises, *Human Action*, Scholar's Edition [*İnsan Eylemi*, Çev. İsmail Aktar, Liberte Yay., 2008], s. 728-9.

belalardan yüzde yüz muaf bir yol değildir. Metabolizmanın imkânsızı başaracak, yani tek seferde hem pastam dursun hem karnım doysun diyebilecek şekilde süratli bir biçimde çalışması. Örnek olarak kendilerine rehber arayanlar, www.fatlosstips.com sitesinden şöyle şeyler öğrenme imkânına sahiptirler:

> Yağları eritmek için yemek zorundasınız! SAKIN kendinizi aç bırakmayın. Bedeniniz sağ kalmak için tasarlanmış. Bu mekanizmanın bir unsuru da, gıda kıtlığı olduğunda kullanılmak üzere vücut yağını saklayıp depolamasıdır. Eğer yemek yemezseniz veya her gün sadece çok az kaloriyle beslenirseniz, vücudunuz kıtlık içinde olduğunu düşünecek ve metabolizmanızı yavaşlatacaktır. Bedeniniz aslında fazla besin alamadığından enerjiyi (kalorileri) saklama gayretindedir. Metabolizmanız bedeninizin kaloriyi yakma hızını belirler. Dolayısıyla hızlı bir metabolizmanız varsa çok çaba sarf etmeden epey kalori yakabilirsiniz. Metabolizmanız yavaşsa kalorileri, özellikle de yağ kalorilerini yakmanız çok zor olur. Bedeniniz düşük kaloriyle beslendiğinizde her zaman metabolizmanızı yavaşlatacaktır.
> Bundan kaçınmak için yemek yemelisiniz. Maalesef günde üç öğün yemek yeterli değil! Bedeninize metabolizmayı hızlandırıp yap yakmak için gerekli olan, düzenli besin ve enerji akışını sağlamaz. İdeal olarak günün geneline eşit derecede yayılmış 5-6 öğün yemeye gayret etmelisiniz.

Uzun lafın kısası, yemenin yan etkilerini, diğer rahatsız edici ve beklenmedik sonuçlarını kovmak için daha fazla yemek yemelisiniz. İngiliz atasözünün dediği gibi, yenemiyorsan safına katıl [bükemediğin eli öpeceksin]. Eğer o lanet muğlaklığı yenemiyorsan, onu kucakla ve alınyazını yaşam stratejisine çevir. Herkesçe kabul edildiğinde bu tavsiyeler, metaların üretim, yenilenme ve imha edilme çarklarını, o malların tedarikçileriyle yeminli yasal düşmanlarını mutlu edecek şekilde hızlandırırlar.

Peki, bunların tümü bedeni nereye bırakmaktadır? Beden yine eskisi gibi "toplumsal olarak düzenlenen" bir yapıdır. Fakat bu düzene yön veren failler değişmiştir. Beraberinde, bedenlerinde olan bitenlerin sorumluluğunu yüklenmiş olan somut bireyler açısından uzun erimli sonuçlar doğurmuştur.

Egemen ulus-devletlerin "katı" modern çağ boyunca uygulaya geldiği o eski imtiyaz verme ve dışlama yetkisi bütünüyle kaybolmuş değildir. Fakat şimdi genellikle, "piyasa güçlerinin" erişemeyeceği yahut erişmek dahi istemediği o marjinal kategorilerden uzak durmak için kullanılmaktadır. Nitekim piyasa güçleri onları tek ve kesin bir şekilde, bilançonun borç tarafına ümitsiz bir acizlik hâli olarak kaydederler. Fakat daha önemli bir şey var ki o da, *homo sacer*'i (hem örfi hem de ilahi yasalardan muaf tutulmuş kişi) seçme, ayırma ve kovma yetkisinin artık devlet otoritesinin tekelinden çıkmış olmasıdır.

Çoğunlukla devletin rolü bugün, politik süreçlerden farklı gelişmeler sonunda zaten "yaşamın gerçeklerine" dönüşmüş şeylerin otoriter bir tarzla benimsenmesiyle ve muafiyetlerin kalıcı, etkili hâle getirilmesiyle sınırlıdır. Panoptik aşamayı geride bırakmış devlet gücü, yerli unsurları *içerde* tutma gayretiyle kendini yormak yerine, istenmeyen kişileri (yabancıları veya yabancı sayılmış yerlileri) *dışarıda* tutma becerilerini geliştirmektedir.

"Yabancılara" veya "yabancılaşmış olanlara" açılan savaştan toplanmaya hazır büyük bir politik sermaye vardır. Fransız İçişleri Bakanı Nicolas Sarkozy geçenlerde, üyeleri için haftalık "zayıflama hedefleri" koyan popüler "rejim" kulüplerini örnek alarak, politikacıların popülerlik oranlarına üst hedefler koydu. Her belediye için "işten çıkarma hedefleri" koydu ve yerel yöneticilere "işten çıkarma rehberleri" yolladı.[12] Sarkozy'in ifadesiyle seçmenler, devletin vaat ettiği politikaları uygularken katı ve disiplinli olduğunu "görmek ve ölçmek zorundaydılar". Bu politikanın, musallat olmuş muafiyet hayaletinin temsilen yakılmasından, akışkan modern düzenin her köşesine sirayet etmiş kaygılardan politik bir sermaye devşirme gayretinde olan bir gösteriden farksız olduğunu söyleyebiliriz.

Tüketicilerin akışkan modern topluluğuna özgü, yeni ve hızla büyüyen *homini sacri* kategorisi, tahmin edileceği üzere "kusurlu" veya başarısız tüketicilerden oluşmaktadır. Üretim

12. Bkz. John Henley, "France sets targets for expelling migrants", *Guardian*, 28 Ekim 2003.

toplumundaki tembel insanların aksine, *bios*'un (yani salt hayvanlara ait yaşamdan, *zoe*'den farklı bir yaşamın) mevcut standartlarına uymayan insanlar tedavi görmeleri ve ıslah edilmeleri gereken, talihsizlikleri geçici olan, er ya da geç topluluğa tekrar kabul edilip parçası hâline getirilecek "tıbbi vakalar" değildir. Gerçek anlamda tamamen faydasız kimselerdir. Kendisini tüketim toplumu şeklinde yeniden inşa eden bir toplumsal yapının lüzumsuz fazlalıklarıdır. Tüketici odaklı ekonomiye ne şimdi ne de öngörülebilir gelecekte önerebilecekleri bir şeyler vardır. Tüketicilerin harikalar havuzuna bir şey eklemezler. Sahip olmadıkları kredi kartlarına ellerini uzatarak ve olmayan mevduatlarını sonuna kadar harcayarak "ülkeyi depresyondan çıkarmazlar". Dolayısıyla "topluluk", onların yok olup gitmesi durumunda çok daha iyi durumlara gelecektir...

Sarkozy'nin sınır dışı ettiği insanlar, hükmen toplumdan istisna kılınmıştır. Ancak bu insanların seçimine yine devletin denetleyemediği politik olmayan güçler yön vermiştir (oturma izinlerinin verilmesi ve sınır dışı etme kararları son derece seçici olup "yabancıların" arasında tüketim ekonomisinin çarklarını yağlaması muhtemel olanlar ilkesel anlamda istisnai hâlden muaftırlar). Yeni akışkan modern dünyanın dışlanmışlarına, onları mahkeme salonlarına çağıran, adlarına hüküm veren ve karara bağlanan hiçbir suçlama yapılmamıştır. Aslında tam olarak denize atılmış dahi değildirler. Gemiden kendileri düşmüş veya hızına yetişememişlerdir. Sınıfsal ayrımları kaldırması ve sınıfların anısını sadece tüketim oyununda kaybedip masayı terk edenler ile kazananlar ve usta kumarcılarla birlikte onları itibarlı kişiler hâline getirecek hatırı sayılır nakitle kumarhanelerden zıplayarak çıkan kişiler arasındaki ayrımla korumasıyla övünen bir toplumun "altsınıfıdırlar".

Artık günümüzün devletleri mükemmel toplumsal düzenin şablonlarını çizmediğinden, kimin kurtarılıp kimin mahkûm edileceğini, kimin istisnai duruma sokulacağını karar verme konusunda ilgisini ve sebeplerini de yitirmiştir. Onlara düşen tek görev, normalde başka yollarla, planlı yollarla değil de ken-

diliğinden tüketim oyunundan çıkartılacak insanları kovmaktır. Artık atığın deniz aşırı mekânlara atılma imkânının kalmadığı, ağzına kadar dolu bir gezegende "insan atığının defedilmesi" gibi muazzam zorlu bir görevle karşı karşıyadırlar. Tüketicilerin toplumunda, reddedilmiş insanlar için kurulan "atık imha endüstrisi" ekonomik çevrimlerin yükseliş ve düşüşlerine bağışık birkaç üretim kolundan birisidir.

Akışkan modern çağın tutunamayanlarını geçmişin *homini sacri*'siyle birleştiren şey bedenlerinin "toplumsal çıplaklığı", normatif çerçeve içinde düzenlenen insanlıktan ve *bios*'un parçası olmaktan dışlanmanın silinmez damgasıdır. Ancak bu içler acısı duruma düşme biçimleri, kaderlerini bu denli amansız ve onarılmaz hâle getiren sebepler gibi çeşitlilik gösterir.

Eğer ortodoks *homini sacri* devletlerin "düzen inşa etme" arzularının "tali zayiatı" olmuşsa (ve olmayı da sürdürüyorsa), bu yeni "reddedilmiş insan grubunun" çıkarıldığı şey tüketim oyunudur. Kurallara göre yaşama imkânı onlara tanınmamaktadır. İlki zorla üzerindeki "toplumsal elbiselerden" arındırılır ve Yasanın çekilmesiyle çıplak kalmaya zorlanırdı. İkincisiyse Normun çekilmesiyle, artık bireysel bir görev olarak görülen bir görevi, yani "toplumsal elbiselerini" örme olanağından mahrum kaldıkları için "toplum karşısında çıplaktır". Tüketim toplumunda insanların örerken kullanacağı ve toplumun kabul ettiği yünlere erişim onlara daha en baştan kapatılmıştır.

Çocukluğu Tüketmek veya Tüketimci Çocukluk

"Çocuklar harika" diye itirafta bulunur Barbara Ellen fakat sonra aceleyle şunları ekler: "Fakat onlara bakmanın aşırı derecede sıkıcı hâle geldiği zamanlar vardır ve böyle değilmiş gibi davranmak budalaca, hatta tehlikelidir."[13] Ellen uzun süre kendisinin böyle bir durumda olduğunu hissetmişti ve bunun sadece ona özgü bir kusur veya suç olmadığını görünce yüre-

13. Barbara Ellen, "Bored, dirty, exhausted: who ever said there was anything yummy about being Mummy?", *Observer Magazine*, 7 Mart 2004, s. 7.

ğine su serpilmişti. Diğer insanlar bu duyguları gizli tutmaya çalışıyorlardı çünkü bunları ifade etmenin çağa hâkim olan ruh yapısıyla çatışacağından korkuyorlardı (en azından onun resmî, toplumu bağlayan, "politik anlamda doğrucu" versiyonuyla).

> İçimi, dikkatleri anneliğin "yüküne" çekmek gibi yeni bir dürtü kapladı. Yeni kitaplardan *The Mommy Myth* [*Annelik Miti*] ABD'de büyük heyecan yarattı ve baktığınız her yerde anneliğin övünülecek kadar hoş bir şey olmadığından yakındıklarını ve (fısıldayarak) bazen neden bu zahmete girdiklerini söyleyen kadınlar var.

İnsanların yaşanan her olayda kötü adamı tespit etme ve yaşanan her huzursuzluk için günah keçisi bulma alışkanlığını takip eden Ellen şöyle düşünmektedir: "Dünya genelinde Annelik Mitinin dibi boylamasının arkasında kimlerin olduğunu düşünmekten insan kendisini alamıyor." Kolay bir yanıtta karar kılıp sorumluluğu "kariyer yapan kadınlara" atmaktadır. Suçlular evlerinden uzaktaki ofislerinin "gül pembesi su soğutucularının mutsuzluğuna" kendilerini alıştıracak kadar anneliği ertelemiş kadınlardır. Nihayet anne olmaya karar verdiklerinde "eski kuştüyü yorganlara sarılmış argümanlarla" o hayatı değiştirmek zorunda kalacak kadınlardır. Kariyere karşı çocuk; dünyanın bitmek bilmez maceralarına karşı eve kapanmak; ucu bucağı olmayan, asla tam olarak keşfedilmeyen ve bu yüzden hep cazibesini koruyacak "dışarıdaki" yerlere karşı çocukların getirdiği bezginlik. Kulağa hepsi doğru gelmektedir ve tercih gerçekten de itici, sert bir tercihtir. Çoğu kadın açısından böyle bir tercih yapma ihtimali bile iyi bir somurtma ve şikâyet sebebidir. Ancak, gerçeğin tamamı bundan mı ibarettir?

Ellen'ın editör meslektaşı Amelia Hill, aslında başlığıyla her şeyi anlatan "Çocukların sizi mutsuz edeceğini mi düşünüyorsunuz? Hayır, mutsuz değil daha fakir hâle getirecekler" adlı makalesinde Londra'da otuz bir yaşında şirket yöneticiliği yapan Emma Flack'in sözlerini alıntılamaktadır: "Bir çocuğun bu denli muazzam büyüklükte maddi masraflara yol açacağını

hiç düşünmemiştim."[14] Emma ve kocasının önünde çetin ve alışıldık olmayan bir görev var: "Harcadığımız her kuruşu saymak zorunda kaldığımız bu yeni hayat tarzını nasıl sürdüreceğiz?" Aniden sinekten yağ çıkarma zorunluluğu ve biri şımarıkça dilediği şeyi yapmak istediğinde iki kez düşünme ihtiyacı, Emma ve eşi için tamamen tanımadıkları bir deneyimdi. "Çocuksuz, sosyalleşip seyahat edecek zamanları ve paraları olan arkadaşlarının yaşam tarzlarına ve maddi refahlarına kırgınlıkla" bakar olmuşlardı. Rasyonel varlıklar ve keskin gözlemciler oldukları için, arkadaşlar bu kırgınlığı bir tür uyarı olarak alırlar. Kentteki firmalardan birinin müdürlüğünü yapan otuz dört yaşındaki Caroline Harding'in "çocuğunuz olduğunda bağımsızca yaşamak diye bir şey kalmadığından çocuktan önce yapmak istediğim her şeyi yapmaya kararlı" olduğunu ilan etmesinde şaşılacak hiçbir şey yoktur. Son Dünya Değerler Araştırmasına göre çok sayıda insanın kendi mutlulukları için çocukları görmezden gelmesinde de şaşılacak bir şey yoktur. Britanya'da, "bir kadının kendisini mutlu ve eksiksiz hissetmesi için çocuk yapması gerekir mi" sorusuna, kadınların %12'sinden azı ve erkeklerin %20'si "evet" yanıtını vermiştir.

Çocuk sahibi olmak çok ama çok maliyetlidir. Çocuk (en azından anne için) hatırı sayılır bir gelir kaybı yaşatırken aynı anda ailenin masraflarını önemli ölçüde artırır (geçmiştekinin aksine, bir çocuk en katıksız, saf hâliyle bir tüketicidir; aile gelirine bir katkısı olmaz). Daycare Trust adlı hayır kurumunun hesaplamalarına göre, iki yaş altı çocuklar için hizmet veren bakımevlerinin ortalama fiyatları 2002 sonunda haftalık 134 pounda çıkmışken, ortalama aile geliriyse haftada 562 pound olmuştur.[15] Gündüzleri dadı tutmanın ortalama maliyeti, taşralı aileler için yıllık 18.546 pound, Londralı aileler içinse 27.320 pound şeklindedir. İşçi Sendikası Kongresi Genel Sekreteri Brendan Bernard'ın vardığı sonuçla, "maliyetli çocuk bakımı aile bütçesini alabildiğine aştığı için çalışamamak, yüz binlerce geniş

14. Bkz. *Observer,* 16 Kasım 2003, s. 19.
15. Bkz. "Childcare rises to 25 per cent of income", *Guardian,* 26 Ocak 2004.

aileyi yoksul bir yaşama mahkûm etmektedir." Yüz binlerce aile zaten yoksulluğa mahkûm olmuş hâldedir. Diğer yüz binlerse onların sefaletini izleyip notlar almaktadır.

Piyasanın hâkim olduğu toplumumuzda, her ihtiyacın, arzunun ve isteğin üzerinde fiyat etiketi vardır. Satın alıncaya dek hiçbir şeye sahip olunamaz ve onları satın almak başka ihtiyaçlarla arzuların beklemesi demektir. Çocuklar (neden olmasın diye soracaksınız belki ama) bunun istisnası değildir. Aksine satın alınan diğer şeylere kıyasla çok sayıda ihtiyacın ve arzunun bekletilmesine yol açacaktır. Ve kimse ne kadar şeyin ne kadar çok bekleyeceğini de bilemez. Çocuk yapmak, kumarhaneye kafa üstü atlamaya benzer. Geleceğinizi kredi ödemesinin ne kadar olacağı ve ne kadar sürede ödeyeceğiniz konusunda hiçbir fikriniz olmadan ipotek altına aldırmak veya rehin bırakmak gibidir. İnsan boş bir senede imza atar ve bilemeyeceği veya beklemediği görevlerin sorumluluğunu alır. Toplam maliyet sabit değildir, yükümlülükler açıklanmaz ve çıkan üründen tatmin olmadığınızda "parayı geri alma garantisi" de yoktur.

Alıcılardan ve satıcılardan oluşan toplumumuzda bu mantık kulağa, çekimserliğe verilecek inandırıcı bir yanıtmış gibi gelmektedir. Ama tekrar belirtirsek, eğer bu gerçekse gerçeğin tamamı mıdır? Ve yine söylersek hiç de öyleymiş gibi görünmemektedir. Resmin bütününü ne kadar tararsak, öyle olmadığından şüphe duymamıza neden olacak sebepler o kadar fazla olur.

Bağımlılık davranışı konusunda uzmanlaşmış Dr. John Marsden hepimizin, yani bilimden haberi olmayan sıradan insanların "âşık olmak" veya "aşka kapılmak" dediği şeyin aslında oksitoksin yani "seksten hoşlanmamızı sağlayan" bir kimyasalın salgılanmasından ibaret olduğunu söyleyen son tıbbi keşfi yorumlamaktadır.[16] Mevzuyu şöyle açıklar: "Beynin kendi içinde uyuşturucu üreten tesisler vardır. Fiziksel cazibe dopamini etkin hâle getiren kimyasal salgılanmalara yol açar ve bu da" sevdiğimiz kişinin yanındayken "bizi kendimizden geçmiş hâlde

16. Bkz. Kate Spicer, "Love is the drug", *Observer Magazine*, 9 Mayıs 2004.

mutlu kılar". Ancak sorun söz konusu uyuşturucunun sadece sınırlı süreliğine üretiliyor olmasıdır. Sanki doğa onu "insanları defalarca cinsel ilişkiye girmesi, bebek yapması ve onu güvenilir bir aşamaya kadar yetiştirmesi için gereken zaman zarfı boyunca yan yana tutmak" üzere tasarlamıştır. Peki, ne kadar süreliğine tedarik edilir? "Yaklaşık iki sene" boyunca... En yeni bilimsel bulguları ve çağa yön veren uzman görüşlerini aktaran bu köşe yazarı, "tüm ciddi ilişkilerim yaklaşık bu kadar sürdü diyerek" bu süre zarfını yorumlamaktadır.

Okurlar bu uyarıyı dikkate alıp hoşnut olabilirler. Yani endişelenmeye gerek yoktur. Eşime bağlı kalmakta ve ilişkimizi sürdürmekte yaşadığım acizlik, naifliğim veya budalalığımla yaptığım varsayımın aksine, kişiliğimdeki kusurlardan kaynaklanmıyor. Nihayet suçluluk hissinden kurtulabilir ve kendimi suçlamaktan vazgeçebilirim. Her şey kimyadan ibaret seni budala. Aşk bir uyuşturucu. Umarım eczacılık (ve bir süre sonra Ulusal Sağlık Hizmetlerinin yazdığı reçeteler) beyindeki mekanik arızaları telafi edecek yahut partnerimden sıkıldığımda onu etkisiz hâle getirip, ilişkinin sonunu acısız, anlık, travmalardan uzak hâle getirecek bir ilaç sunar...

Bugünlerde kuşe kâğıtlı dergilerin sayfalarını karıştırırken, her yerde "Cambridge filozofu" olarak tanıtılan Simon Blackburn'ün yazdığı çok satan *Lust: The Seven Deadly Sins*'e [Şehvet: Yedi Ölümcül Günah] gönderme yapmamış bir satır bulmak çok güç. Örneğin Mark Honigsbaum şu yorumda bulunmaktadır: "Gitgide büyük kısmımız", Cambridge felsefesinin yüksek otoritesiyle "bedeni kendi amaçları doğrultusunda cinsel aktivitelere ve onun zevklerine yönlendiren arzu" şeklinde tanımlanmış şeye "daha güçlü bir şekilde sarılıyoruz".[17] Olay budur: "*Kendi amaçları* doğrultusunda." Yani sevişme ihtiyacı duyduğunuzda başka şeyleri kafanıza takmayın. Âşık olmadan, bağlılık veya yakınlık hissetmeden, sonuçlarını düşünmeden (örneğin dünyaya yepyeni bir insan getirmek) cinsel ilişkiye girmek, bir

17. Bkz. "Don't you want me baby?", *Observer Magazine,* 8 Şubat 2004.

günah olarak görülemez. Hatta insanın rahatsızlık duyacağı bir şey dahi olamaz. Sözümona ölümcül diğer günahların aksine, şehvet sizin için ne kötü, ne utanç verici ne de kınanacak bir şey. Bir günah olarak görülmesi bile yersiz.

Cambridge filozofunun haklı olup olmadığını söylemek güç, hatta imkânsızdır. Neticede bu bir değerlendirme meselesidir ve değer tercihlerinizle ilgilidir. Ne kadar ince ve zekice olursa olsun hiçbir tez, bir değerin "gerçekliğini" kanıtlayamaz veya çürütemez. Değerler ne doğru ne de yanlıştırlar. Sadece benimsenir veya reddedilirler. Oksitoksin serbestçe aktığında âşık olmanız ve akmaz hâle geldiğinde aşkın bitmesi başka bir meseledir: Gerçekliği kanıtlanabilir yahut aksi ispatlanmadıkça en azından inandırıcılığını koruyabilir. Burada şüpheye yer yoktur. Mesele hakikat olunca son söz bilimindir. Dolayısıyla onun beyanlarına itiraz etmenin hiçbir manası yoktur. Simon Blackburn'den bahsederken, basitçe zamanın ruhunu takip ettiğini ve yüksek eğitimiyle bugün geniş kesimlere ait isteklere onay mührü vurduğunu söylemek mümkündür. Ama John Marsden hakkında aynısını söylemek imkânsızdır. Söylense bile Marsden'ın verdiği hükmü olduğundan daha az hakiki kılmayacaktır. Yine de farklı zeminlerden hareket etmelerine rağmen iki cümleyi birleştiren bir unsur vardır: Halkın okuyarak ikisine birden gösterdiği büyük ilgi ve istekli, hevesli bir coşkuyla söylediklerinin kabul görüp benimsenmesi (bilimsel keşifler ve akademik fikirlerle hiç de uyuşmayan bir şeydir bu).

Bir sosyolog açısından, insanların bu denli olağanüstü bir hararetle gösterdiği yaygın bir tepki, belki de tüm öykünün en ilgi çekici fenomenidir. Üzerinde düşünülmesi ve açıklanması gereken bulmacanın kendisidir. Nitekim sadece tek bir açıklama vardır: İlkesel anlamda insanlar genelde en çok duymak istedikleri mesajları dört kulaklarıyla dinlediklerinden, Blackburn veya Marsden gibi insanlara ait cümlelerin bugünlerde büyük bir albeniye sahip olması, ancak onları işitmeye hazır insanların belli açık veya yarı bilinçli dilekleriyle bu cümleler uygun düştüklerinde bir anlam taşıyabilir. İnsanların zihninin seçici

ve hedef gözeten bir tarzla "açılmasını" anlayabilmek için, ne tür dileklerin ortak olabileceği ve derinden duyumsanabileceği üzerine düşünmeye çalışabiliriz.

Bana göre yukarıda ele aldığımız mesajlar ve bol sayıda benzer mesaj, bugün birçok insanın çektiği, kurtulmaya çalıştığı veya boş yere bastırdığı ruhsal ıstırapları hafifletme ve yatıştırma vaadinde bulundukları için, memnuniyetle dinlenmekte ve onlara şart gözetmeksizin inanılmaktadır. Bastırma çabası beyhudedir, çünkü ıstırap gerçektir ve çoğu insanın girişemeyeceği kadar aciz olduğu veya girişmeye çekindiği bir çaba olmadan gitmeyecektir.

Istırabın bir türü tüketim toplumunda yaşamanın yan etkisidir. Böyle bir toplumda yollar birden fazla ve dağınık olsa da hepsinin sonu mağazalara çıkmaktadır. Yaşamın tüm gayeleri, özellikle de onur, özgüven ve mutluluk arayışı piyasanın aracılığını şart koşar. Ayrıca bu arayışların üzerinde gerçekleştiği dünya metalardan oluşmaktadır. Nesneler dünyanın müşterilerine getirdiği tatmin duygusuna göre değerlendirilir, takdir edilir veya reddedilir. Ayrıca kullanımlarının kolay olması, hemen memnun etmesi, tüketicilerden herhangi bir fedakârlık istemeyişiyle veya onu pek zahmete sokmayışıyla kullanıcı dostu olması beklenir. Eğer vaatlerini yerine getiremezlerse, eğer tatmin etmezler veya beklendiği kadar iyi olmazsa, tüketiciler mağazalara dönüp paralarını geri almak isteyeceklerdir. Eğer bu mümkün değilse, yerine uygun bir şey bulmak için tıka basa dolu rafları tarayacaklardır.

Öyle veya böyle sorun yaratan nesneler (sözünü yerine getirmeyen, sorunsuzca kullanılamayacak kadar tuhaf veya eskiden verebildiği hazları artık sağlamayacak kadar eskimiş şeyler) atılır. İnsan, tek amacı bir ihtiyacı, arzuyu veya isteği karşılamak olan şeylere bağlılık yemini etmez. Risklerden kaçınmak mümkün değildir fakat bağlılık olmadığında tehlikeler daha az tehditkârdır. Bu rahatlatıcı bir düşüncedir fakat tüketicinin tükettiği "şey" başka insanlar olduğunda büyük ıstıraplara gebedir.

Mesele insanlar olduğunda, yazılı olmasa ve resmî olarak onaylanmasa bile bağlanmaktan ve taahhütlerden kaçınmak zordur. Tüketim faaliyetlerinin nerede sona erdiği bellidir. Ancak belli bir süre boyunca sürerler ve o süreyi bir saniye olsun aşmazlar. Fakat aynısı insanların etkileşimleri için söylenemez çünkü her karşılaşma arkasında insani bağların tortusunu bırakır. Nitekim bu tortu, birlikte geçen anılarla zenginleştikçe, zamanla kalınlaşır. Her karşılaşma, bir dağılma ve yeniden başlama ânıdır. Etkileşimlerin "doğal sonu" olmaz. Son ancak yapay yollarla getirilebilir ve sonun ne zaman geldiğini kimin belirlediği net olmaktan alabildiğine uzaktır. Çünkü (tüketimci kavramları kullanacak olursak) insani etkileşimlerde, aynı anda iki taraf da hem tüketici hem tüketim nesnesidir. Dolayısıyla iki taraf da "tüketicinin egemenliğini" hak iddia edebilir. Mevcut bağlar kırılabilir, etkileşimin sürdürülmesi engellenebilir. Ama ağızda buruk bir tat bırakmadan ve suçluluk hissi yaratmadan böyle bir şey yapılamaz. Ahlaki vicdanı aldatmak güçtür.

Lawrence Grossberg, yetişkinlerin kendi sorumluluklarından kaçınma ihtiyacından ötürü yakın dönemde "çocukluğun reddedilmesinden" bahsetmektedir (gündelik söylemde çocukluk bir "sorunmuş" gibi yansıtılırken, gençlik tehlikeli, düşüncesiz, toplumsal anlamda sorumsuz ve olgunluktan tamamen uzak kişiler olarak gösterilir).[18] Henry A. Giroux'nun yorumladığı gibi, çocukluğun *soi-disant* [sözde] düş kırıklığının kökü, "gerçekte toplumsal yaşamın bağlarını ve yükümlülüklerini zayıflatırken bireysel özgürlüklerden yanaymış gibi hareket eden, sözde saf piyasa sisteminin mantığıyla hareket eden yetişkinlerde" aranabilir.[19]

Vicdani yaralar belki bu kadar sıklıkla oluşmaz ve bu yüzden bizimkinden daha az "akışkan", daha yavaş değişen, arzu nesnelerinin bu hızda eskimediği, dudak uçuklatıcı hızlarla cazibelerini kaybetmediği, hemen hemen tüm nesnelerden daha uzun ömre sahip insan hayatının kendi içinde kapalı ve

18. Bkz. Lawrence Grossberg, "Why does neo-liberalism hate kids?", *Review of Education/Pedagogy/Cultural Studies* 2 (2001), s. 133.
19. Henry A. Giroux, *The Abandoned Generation* (Palgrave, 2003), s. xv.

yeni başlangıçlardan oluşan bir dizi bölüme ayrılmak zorunda olmadığı bir dünyada kandırmacalara bu kadar sık başvurmaya gerek de kalmaz. Ancak böyle bir dünya yoktur. Ancak insanların arasındaki bağları, tüketim toplumunun hem bilişsel hem de davranışsal kalıplarından muaf tutma olasılığının karşısındaki zorluklar aşılamayacak kadar büyüktür. Sonuçta ilişkiler hızla, duygu ikilemlerinin ve kaygıların en temel, nerdeyse tükenmeyecek kaynağına dönüşmektedir.

Akışkan, hızla akan ve öngörülemeyen bir düzen içinde, kalıcı ve güvenilir dostluklara, karşılıklı güvene her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var. Neticede dostlar, anlayışına güvenebileceğimiz, tökezleyip düştüğümüzde bize yardım eli uzatacak insanlardır. Nitekim içinde yaşadığımız dünyada en hızlı sörfçüler ve en hareketli kaykaycılar bile bu olasılıktan muaf değildirler. Fakat diğer yanda aynı akışkan ve hızla akan düzenler, ışık hızında seyahat edebilen insanlara ayrıcalıklar sunmaktadır. Eğer değişen koşullar hızlı hareket etmeyi ve sıfırdan başlamayı gerektiriyorsa, uzun soluklu taahhütler ve çözülmesi zor bağlar taşıması güç yüklere dönüşebilirler. Atılması gereken birer safra hâline gelebilirler. Yani ortada iyi tercih, diye bir şey yoktur. Hem pastam dursun hem karnım doysun, diyemezsiniz. Ancak hayatınızı biçimlendirmeye çalıştığınız bu düzen içinde, yapmaya zorlandığınız şey tam da budur. Hangi tercihi yaparsanız yapın, başınız belaya girecektir.

Belki bunca insanın can kulağıyla Blackburn'ün ve Marsden'in mesajlarını, her taraftan yükselen benzer vurgulu konuşmaları, gittikçe popülerliği artan sözde "realite şovları" dinlemelerinin, dahası dinledikleri şeylerden memnun kalmalarının sebebi budur. Bazı mesajlar insanların suçlarını bağışlamayı teklif etmektedir: Bu sizin suçunuz, sizin hatanız değil çünkü herkes bunu yaşıyor, herkes aynı tercihlerle karşılaşıyor ve aynı şeyleri yapıyor. Diğer mesajların bir kısmı, vicdanın sesine kulağınızı tıkama imkânı sunar. Eğer "en zayıf halkayı" oyundan eleyemiyorsanız, elenen siz olursunuz. Başka, daha ayık kafalı insanların oyunlarında "en zayıf halka" olması muhtemel kişiler umutsuz

ve talihsiz romantiklerdir. Yaşam sıfır toplamlı bir oyundur ve Tanrı sadece kendisine yardım edenlere yardım eli uzatır.

İşte çocukların doğduğu, büyüdüğü ve büyüdüklerinde oyuna katılmaya çabalamalarının beklendiği dünya böyle bir yerdir. Çocuklar izlerler. Ve öğrenirler. Charles Schwarzbeck'in özetlediği gibi, "Çocuklarımız bizimle kurdukları ilişkilerde gördüklerini ve duyduklarını dikkatle kayda geçirmektedirler. Farz ettiğimiz şeyin aksine, bazen bizimle birlikte olup bazen bizden uzak durmazlar. Her zaman bizimledirler. Bizimle etkileşim hâlindedirler ve şahsi hayatlarımızı nasıl yaşadığımıza tanık olmaktadırlar."[20] Çocuklar biz yetişkinlerin yaptıklarına dikkatle kulak vermektedirler. Neticede *bizler* otoriteyiz. *Dünyayı* biz temsil ediyoruz.

Beşeri dünyaya ilişkin algımızda, postmodern dönüşümün herkesçe kabul gören ruhani babası Jean-François Lyotard, buna rağmen ısrarla çocukların yazgısında (belki ayrıcalığı?) *insanlığı* gerçek anlamda temsil etmenin yattığını belirtmiştir:

> Konuşamayan, ayakları üzerinde durmaktan aciz, ilgisini çeken nesneler konusunda tereddüde kapılan, avantajlarını hesaplayamayan, sağduyu nedir bilmeyen çocuklar, fazlasıyla insandırlar çünkü yaşadıkları sıkıntı mümkün olan şeyleri müjdeler ve vaat eder.[21]

En başta bunu Lyotard'ın keşfetmediğini söylemek gerekir. Basitçe modern zamanların başlangıcından bu yana, çocukların hayal güçleri ve masumiyetleri ile yetişkinlere ait yaşamın hissiz rutini ve yozlaşması arasında açılan derin uçurumun yanı sıra çocukların ruhsal güçleri ile yaratıcı potansiyellerinin "olgunlaşma" adı altında düşüncesizce yok edilmesine kafayı takmış düşünürler ve yazarlar arasında geniş kabul görmüş bir fikri yeniden ifade etmiştir. Kiku Adatto'nun gözlemlediği gibi, bu düşünürler çocukluğu şöyle görmüşlerdir:

---

20. www.simplyfamily.com/display.cfm?articleID=991215Schildsmoral.cfm.
21. Bkz. Jean-François Lyotard, *The Inhuman: Reflections on Time*, İng. Çev. Geoffrey Bennington ve Rachel Bowlby (Polity, 1991), s. 2-7.

Hayatta insanın en çaresiz ve bağımlı olduğu dönem sayılan çocukluk, ilginçtir ki ruhun en güçlü hâli, ahlaki vicdanın en saf hâli, insan yaşamının en doğal ve yaratıcı aşamasıyla ilişkilendirilmiştir. Dostoyevski "çocuklarla olunca ruhun iyileştiğini" ilan etmiştir. *Oliver Twist, Little Dorrit* ve Dickens'in diğer romanlarında, çocuklar toplumun yozlaşması, adaletsizliği ve kibri karşısında erdem ve inayetin simgesi olmuştur.[22]

Lyotard büyük bir üzüntüyle yorumlamaya devam ederek, "topluma" ait tüm gayretlerin, ister tesadüf sonucu ister kasti olsun zihinsel ve bedensel tüm toplumsallaşma baskılarının, "olgunlaşma" sürecini çocukluğun insani, çok insani yönlerinden uzaklaştırmayı hedefler. Sanki insan toplumunun mantığı, tek tek üyelerinin insanlığından kaçar gibidir...

Kuşkusuz toplum "sağduyu nedir bilmeyen" (ortak aklı tanımayan) kişilere karşı dost canlısı ve konuksever değildir. Ayrıca "kendi avantajlarını hesaplayamayanlara" karşı düpedüz düşman kesilir. Toplum olasılıkların sonsuzluğunu hafife almaz. Zaten olasılıkları izin verilen sayıya indirgeyip geri kalan ihtimalleri boğmuyorsa toplumsal bir düzen neye yarar ki? Tüm sosyalleşmenin özü "gerçekçilik" derslerinde yatmaktadır. Toplum, yeni gelenleri ve yeni doğanları ancak şu şartla kabul eder: Seçilmiş olasılıkları yani iktidarın eşlik ettiği ihtimalleri diğer tüm olasılıklardan, otoritenin gayrimeşru, beyhude, utanç verici veya günahkâr ilan ettiği, düpedüz "toplum karşıtı" sayılan ve sadece zaman kaybı olarak değil sorunlara davetiye çıkaran bir şey gibi görülen olasılıklar arasında gerçekliğin sınırlar çizme hakkını tanımalıdırlar.

"Çocukluğun" modern çağın başında, insan yaşamına ait farklı ve birçok açıdan eşsiz bir aşaması olarak keşfedilmesinden bu yana toplum onları "dost canlısı hâlleri" ve "özgürce oynamalarından" ötürü göklere çıkarmıştır. Bu özellikle toplumun yetişkin üyelerince en çok özlenen şeyler olmuştur fakat aynı anda yine aynı sebeplerden ötürü, onlara derin bir kuşkuyla

22. Kiku Adatto, "Selling out childhood", *Hedgehog Review* (Yaz 2003), s. 36.

bakmışlardır. Neticede yetişkinlerin yaşamında serbestçe oynanan oyunlar ya bütünüyle kaldırılmalı ya da "boş zaman" altında düzenlenmelidir. Diğer zamanlarda yerine disiplin ve rutin konulurken, dost canlısı dürtüler güvenli bir şekilde hukuki haklar ve görevlerin deli gömleğiyle sarılmalıdır. Çocuklara güvenilmez ve her an gözetlemeden kendi hâllerine bırakılamaz. "Ham çocukluğun" yeniden işlemden geçmesi ve "zehirden arındırılması" zorunludur. İçindeki doğal unsurlar arıtılmalıdır çünkü toplum onları içine almayı istemez ve alsa bile sindiremez. Teoride olmasa bile pratikte, çocukluk bir liman veya sığınak olarak değil yetişkinlere ait yaşamın taklidi/imgesi olarak ele alınır. Çocukların yeniden işlemden geçirilmesiyle ulaşılmaya çalışılan nihai ürünün türü, toplumun üyelerinin hangi rolle aktif hizmete çağrıldığına göre değişir.

Modern tarihin büyük bölümü boyunca (yani büyük endüstriyel fabrikaların ve zorunlu askerliğe dayanan büyük orduların damga vurduğu çağda) toplum üyelerini endüstride ve orduda çalışacak şekilde şekillendirip yetiştiriyordu. Dolayısıyla itaat ve uyum, angaryalar ve tekdüze bir rutin karşısında dayanıklılık ekilecek ve yetiştirilecek erdemlerdi. Hayaller, tutku, isyankârlık ruhu ve emirlere uymakta isteksizlik yok edilmesi gereken kusurlardı. Önemli olan işçi veya asker olacak kişinin bedeniydi. Susturulması gereken şey ruhtu. Susturulduğu anda önemi olmayan şeylerin arasına atılabilirdi. Üreticilerin ve askerlerin toplumu "çocukluğun yeniden işlenme sürecini" onları gelecekte yaşayacakları doğal habitata, yani fabrikalara ve savaş alanlarına uygun kılacak şekilde bedenlerin yönetilmesine odaklanıyordu.

Üretim toplumunun çağı, en azından dünyanın yaşadığımız bölümü içinde, uygulamalarına tamamen karşıt olan onca kişinin önyargıları içinde anıları hâlâ taze olsa da, tüm pratik amaçları ve niyetleriyle sona ermiştir (Priscilla Anderson'un mevcut "çocuk yetiştirme" kitaplarını ele aldığı kapsamlı araştırmada gösterdiği gibi, "küçük çocukların cahilliği, deneyimsizliği, bilgisizliği, gerçekçi olmayışları ve benmerkezci düşünme tarzlarıyla ilgili eski kanaatler, mesleğe ve insanların çocuklarla ilgili düşüncelerine

hâkim olmayı sürdürmektedir").[23] Şimdi *tüketicilerin* toplumunda yaşıyoruz. Tüketicilerin doğal habitatı ise *pazardır*, yani bir şeyler alıp satabilecekleri alanlardır. Tüketici adaylarında, metaların cazibesine hızlı ve samimi bir şekilde ilgi göstermek, satın almaya duyulan saplantılı, bağımlılığa dönüşmüş bir dürtü, ekilip yetiştirilmesi gereken temel erdemlerdir. Piyasanın baştan çıkarıcılığına kayıtsız kalmak veya buna doğru tepki göstermek için gereken kaynaklardan yoksun olmak, kökünden kazınıp sürgün edilerek cezalandırılacak ölümcül günahlardır.

Buna uygun olarak, üyelerini doğal habitatlarında (bu sefer alışveriş mağazalarında ve marketlerde alından markalı malların reklam panolarında, onlara sahip olanlara meta değeri bahşedecek şekilde sergilendiği sokaklarda) yaşamaya uygun kılmak adına tüketim toplumu "çocukları yeniden işlemden geçirirken" ruhun yönetilmesine odaklanır. Bedenleri boş verin; onlarla uğraşmak artık demode oldu. Dany-Robert Dufour'un söylediği gibi "büyük yenilik", ruhun fethedilip yeniden sahaya sürülmesidir.[24] Veya Illinois Üniversitesi'nden Daniel Thomas Cook'tan alıntı yapalım:

> Çocukların tüketici kültürü üzerine ve bu kültür etrafında verilen kavgalar, ticari ilişkilerin her yere sirayet ettiği bir bağlam içinde insanın doğası ve kişiliğin ölçeği üzerine verilen kavgalardan farksızdır. Çocukların ticari dünyanın açığa çıkardığı, onunla bağlantılı ve iç içe geçmiş malzemelerle, medyayla, görsellerle ve anlamlarla ilişkilenmesi, günümüz yaşamında kişiliğin ve ahlaki tutumların oluşmasında merkezî bir konumdadır.[25]

"Merkezî bir konumdadır" ve bu durum görece küçük yaşlarda başlamaktadır. Çocukların içinde "alışveriş bağımlılığı", okumayı öğrenir öğrenmez, belki de daha öncesinde oluşmaktadır. Her taraftan doğru tipte insan olmak, topluma borçlu

23. Priscilla Anderson, *Young Children's Rights* (Jessica Kingsley, 2000), s. 57.
24. Dufour, *L'Art de reduire les tetes*, s. 10.
25. Daniel Thomas Cook, "Beyond either/or", *Journal of Consumer Culture* 2 (2004), s. 149.

olduğu ödevi gerçekleştirebilmek veya böyle bir görünüm çizebilmek için mağazalardan şu veya öteki ürünü alması gerektiğini söyleyen mesajların bombardımanı altındadırlar. Bu çağrıya düzgünce yanıt veremediklerinde kendilerini yetersiz, zayıf ve eksik hissederler.

Hissettikleri en zorunlu ve acil ihtiyaçsa, insanın albenisini artırmak için bedeninde ve yüzündeki kusurları veya kusur olarak görülen şeyleri tamir etme gereksinimidir. Owen Bowcott, her hafta beraberinde "ücretsiz hediyeler" veya "rimel", "dudak parlatıcı" veya bronzlaştırıcı sprey gibi "özel ürünler" veren, gençleri hedef almış kuşe kâğıtlı ve çoksatan dergilerin listesini yapar.[26] Britanya'da yapılan son anketlere göre, on dört yaşındaki kızların %90'ı düzenli makyaj yaparken yedi-on yaş arasındaki kızların %63,5'i ruj, %44,5'u göz kalemi veya farı sürmektedir. Yine de Bowcott'un da dikkat çektiği üzere, anketi yapan şirket Mintel ("BK'nın önde gelen tüketici araştırma kurumlarından biri") ısrarla "kozmetik firmalarının ürünlerini satın almaları için genç kızları etkileme konusunda daha fazla mesafe katedebileceklerini" söylemektedir. Önerilen önlemlerin arasında okullara ve sinemalara kozmetik ürünler satan otomatların kurulması da vardır.

Çocuklar her zaman "ulusun geleceği" olarak görülmüştür ve onların hem kendi hem de uluslarının geleceği için nasıl hazırlanacaklarına karar veren şey, ulusal refahın nasıl görüldüğüydü. Eğer Daniel Thomas Cook yukarıdaki alıntıyı yüz yıl, hatta elli yıl önce yazmış olsaydı; muhtemelen "tüketim kültürünün" yerine "çalışma etiğini", "ticaretin" yerine "sanayiyi" koyardı. Anlaşılan o ki günümüzün çocukları en başta yarının tüketicileridir. Ulusun gücü el değiştiren para miktarıyla ölçülen GSYH ile belirlendiğinden bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Çocuklar şimdiden, tercihen doğdukları günden itibaren kendilerini istekli ve bilgili birer alıcı/tüketici olmaya hazırlasalar iyi olur. Eğitimlerine harcanmayan para, boşa harcanmış paradır.

26. Owen Bowcott, "Makeup and marketing: welcome to the world of ten-year-old girld", *Guardian* 8 Eylül 2004, s. 3.

Dan Acuff, *What Kids Buy and Why: The Psychology of Marketing to the Kids* [Çocuklar Neyi Neden Alır: Çocuklara Pazarlama Yapmanın Psikolojisi] başlığıyla her şeye açıklık getiren kitabında, öncesinde adeta sınırsız bir kâr potansiyeli olmasına rağmen nadasa bırakılmış, hiç ekim yapılmamış veya baştan savma yapılmış "Çocuk piyasası" denilen toprakların nasıl işgal edilip fethedileceğine, ardından nasıl yönetileceğine dair kapsamlı bir strateji sunmuştur. Geleceğin fatihlerine, "bebeklikten ergenlik yıllarına varıncaya dek günümüzün tüm gençlerini hedefleyen" ürünleri ve programlarını nasıl başarıyla tasarlayacaklarını, geliştireceklerini ve pazarlayacaklarını açıklar.[27] Ardından şu eklemeyi yapar: Bu "ürünler" ("çocuklara satılması hedeflenmiş her şey") ve "programlar" ("çocuklara özel filmler, animasyonlar ve video oyunları" gibi) doğalarından ötürü, "tüm çocukların kalpleri ve zihinlerindeki kutsallıkla kıymete" ithaf edilmektedir.

Acuff ve muhtemelen yazdıklarını okuyanlar, çocukları tüketim ruhuna ve pratiğine kazandırarak ahlaki bir ödevi yerine getirdiklerine inanmaktadırlar. Aynı iki yüz yıl önce kapitalist sanayileşmeye öncülük edenlerin, madenler ve fabrikaları çocuk işçilerle doldururken kendilerini birer ahlak misyoneri olarak gördüğü gibi. Bu öncüler çocukların ücretlerini öyle düşük tutuyorlardı ki, çocukların çalışma saatleri iyice uzuyor, emeklerini satmak yaşadıkları sürece itaat etmeleri gereken bir zorunluluğa dönüşüyordu. O sanayicilerin soyundan gelen pazarlamacılar, bunun yerine (Beryl Langer'in belirttiği gibi) çocuklarda "arzuyu yeni olan şeylere yönlendirerek ve öncekileri kullanışsız birer hurda olarak tanımlayarak, kalıcı bir tatminsizlik hissi" yaratmaya çalışırlar.[28] Nihai amaçları "içinde tüketici ve kapitalist çocukluğun ete kemiğe büründüğü bitmek bilmez arzu döngüsünü yeniden üretmektir". Ancak bu amaç için tavsiye edilen yolu takip etmek, genelde

27. Dan Acuff, *What Kids Buy and Why* (Free Press, 1997).
28. Bkz. Beryl Langer, "The business of branded enchantment", *Journal of Consumer Culture* 2 (2004), s. 255. Ayrıca şu eserime bkz. *Wasted Lives* (Polity, 2004), bölüm 4: "Culture of waste".

(Daniel Thomas Cook'un aktardığı gibi) çocuğun kutsallığını (romantik) masumiyet kavramı üzerinde değil "başka türden bir kutsallık" üzerinde yani "bilmenin, kendi başına seçmenin" değeri üzerinde konumlandırmak gibi bir hayli ahlaki ve etkinleştiren bir fiil olarak takdim edilir. Bununla birlikte, Cook'un kendi itirafıyla "Çocukların metalar, medya karakterleri ve ürün bilgileriyle akranlarını değerlendirdiği dünya... gitgide 'sağlıklı' bir toplumsal yaşam sürdürmek isteyen çocuklarla ebeveynlerin uymak zorunda olduğu norma dönüşmektedir".[29] Kişinin kendisine ait "bilgisi" ve "tercihi", çocukları hedefleyen pazarlamanın etkinleştirici etkisi işte böyle bir şey.

Ancak Juliet B. Schor'un önerdiği gibi, son yirmi yılda "çocuk piyasasının, hem doğrudan harcamalar bakımından hem de ebeveynlerin alımlarına etkisi bakımından çarpıcı boyutlarda büyüdüğüne" hiç şüphe yoktur.[30] Schor "çocukluğun metalaşması" (yani çocukların büyütülmesi, eğitilmesi ve biçimlendirilmesinde meta piyasasının belirleyici konumda olması) denilen fenomene ve pazarlama faaliyetlerinin bizzat çocukları hedef almasına dikkat çekmektedir. Bu iki gelişme birbirini destekler niteliktedir. Çocuklar aileleri tarafından gerçekten de "bilgili tercih sahipleri" olarak görülmektedirler. Yani ebeveynlerinde olmayan bir bilgiye sahiptirler. Bu bilgi o gün neyin cazip, neyin modadan "geçer not" aldığıdır. Bu sebeple anne babalar ne zaman bir şey alacak olsalar, çocuklarına daha fazla danışmaktadırlar. Artık "çocuklar için neyin iyi olduğuyla" ilgili yargılarına güvenmedikleri için alışveriş tercihlerinden de emin olamamaktadırlar. Son derece başarılı pazarlama şirketlerinden Nickelodeon'un yaptırdığı araştırmaya göre, çocukları sekiz ve on dört yaş arasında olan anne babalar, onlara bir şeyler almadan önce çocuklarının fikirlerini sormaktadırlar. James U. McNeal'a göre,

29. Cook, "Beyond either/or", s. 150.
30. Juliet B. Schor, "The commodification of childhood: tales from the advertising front lines", *Hedgehog Review* (yaz 2003), s. 7.

> Dört-on iki yaş arasındaki çocuklar 2002'de yetişkinlerin yaptığı 300 milyarlık alışverişe doğrudan etki etmişlerdir ve "çocukların etkili" olduğu piyasalar her yıl yaklaşık %20 büyürken, 2002'de çocukların kendi harçlıklarıyla aldıkları malların değeri 30 milyar doları bulmuştur (bu tür alımlar daha on üç yıl önce 6,1 milyara kadar yükselmişti).[31]

Yine McNeal'a göre, ilkokul çağına gelmeyen dört çocuktan biri marketlere giderken, bağımsız olarak alışveriş gezilerine çıkma ortalama sekiz yaşında başlamaktadır.

"Çocukların ruhları kuşatma altında" diyor Kiku Adatto. Her yere yayılan ve akın eden tüketim piyasasının mali baskıları, tek maaşla çocuklu ailelerin geçinmesini imkânsız kılmaktadır. Amerikalı çocukların %67'si iki gelirli aileler tarafından büyütülmekte ve okulda olmadığı zamanlarının çoğunu yalnız başına veya akranlarıyla geçiren "kapı eşiği çocuklarına" dönüşmektedirler. Aile bağları "olağan çalışma günlerinde" gevşemektedir. Çocuğun alışverişte uzmanlık kazanması ve alışveriş kararlarına yön verme hakkına sahip olmasıyla, (alışverişin ailenin ve tek tek üyelerin yaşamlarında aracılık eden bir faaliyet olduğunu hatırlayalım) otorite ve yönetim yapısının tersine dönmesi bu bağları iyice koparmış ve zayıflatmıştır.

Joseph E. Davis'in belirttiği gibi, tüketim ve metalaşma süreçleri "kimlik oluşuma etki eden eski kurumları (aile, okul, kilise vd)" istikrarsız hâle getirmiş ve böylece doldurulması acil bir boşluk açmıştır.[32] David "markalaştırma uzmanı" Scott Bedbury'den alıntı yapar. Bedbury "büyük markaları" onları kullananların "kendilerini daha geniş bir deneyimin parçası kılmasını" sağlayacak "duygusal bağlantı noktaları" olarak tanımlıyordu. Buradaki yönetim kurulu ağızlarını kenara atın. Uzmanımızın ima ettiği şey, sözlerindeki o kalın tabakayı parçalayıp attığınızda aslında gayet anlaşılır hâle gelmektedir. Kastedilen

---

31. James U. McNeal, *The Kid's Market: Myths and Realities* (Paramount Market, 1999).
32. Joseph E. Davis, "The commodification of self", *Hedgehog Review* (Yaz 2003), s. 44.

şey hiçbir yere ait olmayan ve serbestçe akan ihtiyaçları "büyük markaların" denetimine sokmak ve geleceğin tüketicilerine ait beklentilerle yaşamsal becerileri biçimlendiren insani bağların yerine marka sadakatini koymaktır.

Tori de Angelis'e göre, "tüketimci tutkuların kalbinde gerek finansal, gerek duygusal anlamda güvensizliğin yattığını" gösteren bol sayıda araştırma vardır.[33] "Bir tüketicinin oluşumunu" anlamak için "psikoloji bilimi bireye yönelttiği odağı" bir çocuğu saplantılı ve bağımlı bir alıcı/tüketici hâline getiren toplumsal düzeni kapsayacak şekilde "genişletmesi gerekir". De Angelis, Berkeley'deki psikoterapistlerden Allen Kanner'dan alıntı yapmaktadır:

> Şirket odaklı tüketimci mantık sadece insanlar üzerinde değil gezegenimizde de muazzam psikolojik etkiler bırakmaktadır... Çoğu kez psikoloji toplumsal sorunları aşırı oranda bireyselleştirir. Bu yolla kurbanları suçlamaya başlarız. Bu örnekteyse bunu, hayatlarımızın büyük kısmını işgal etmiş o büyük ticari kültürü görmezden gelip, maddeciliği başta kişilerin tercihlerinde arayarak yaparız.

Maneviyat ve tinsellik bir çocuğun doğuştan getirdiği özelliklerden olabilir ancak tüketim piyasaları buna el koymuş, ardından tüketim ekonomisinin çarklarını yağlamak için kullanmıştır. Çocukluk Kiku Adatto'nun da söylediği gibi, "benliğin satılması için yapılan bir hazırlık aşamasına" dönüşmektedir, çünkü çocuklar "tüm ilişkileri piyasa terimleriyle görmeleri" ve dostlarıyla aile üyeleri de dahil olmak üzere tüm insanları piyasanın yarattığı algılar ve değerlendirmelerin merceğinden bakmaları için eğitilmektedirler.

33. Tori de Angelis, "Consumerism and its discontents", www.apa.org/monitor/jun04/discontents.html.

6
Bataklarda Yürümeyi Öğrenmek

Eski Yunan âlimlerinin "yaşam boyu eğitim" fikri için buldukları *paidea* kavramının bir oksimorondan (çelişkili ifade) laf kalabalığına ("metalik demir" veya "yağlı tereyağı" gibi) dönüşmesi iki bin yıldan fazla zaman aldı. Bu kayda değer dönüşüm görece yakın zamanda, son yirmi otuz yıl içinde gerçekleşti. Gerçekleşmesi, eğitimin temel aktörlerini (hem öğretmenleri hem de öğrencileri) harekete geçiren toplumsal düzende yaşanan son derece hızlı değişimlerin etkisiyle oldu.

Balistik bir silahtan ateşlendiği an, silahın şekli ve konumuyla kovanlardaki barut miktarı, kurşunun gideceği yönü ve katedeceği mesafeyi çoktan belirlemiştir. Ufak bir hata payıyla nereye düşeceğini hesaplamak, ardından silahın namlusunu

kaydırarak veya barut miktarını değiştirerek gideceği noktayı seçmek mümkündür. Balistik füzelerin bu özelliği, onları mevzi savaşları, yani hedeflerin hendekler veya sığınaklardan çıkmadığı, sadece füzelerin hareket ettiği savaşlar için ideal silahlar hâline getirmiştir.

Ancak füzelerin başındaki insanların göremediği hedefler hareket edince, özellikle füzelerden daha hızlı hareket ettiklerinde, füzenin katedeceği güzergâha ilişkin hesaplamaları allak bullak edecek şekilde öngörülmez ve tuhaf şekillerde hareket ettiklerinde, aynı nitelikler tamamen faydasız hâle gelir. Bu durumda akıllı füzelere ihtiyaç vardır. Yani koşulların değişimine göre havadayken yönünü değiştirebilen, hedefin hareketlerini ânında tespit edebilen, hedefin son hızı ve yönü hakkında öğrenilebilecek ve öğrenilmesi gereken her bilgiyi toplayabilen, bu bilgilerden hareketle kesişecekleri noktayı tespit edebilen füzeler gerekir. Bu akıllı füzeler havada yol aldıkları esnada bilgi toplama ve işleme süreçlerini bitirmek şöyle dursun durduramazlar da. Hedefleri asla durmadığı gibi sürekli yön ve hız değiştirirler. Bu sebeple karşılaşma ânının belirlenmesi, sürekli güncellenmesi ve düzeltilmesi gereken bir süreçtir.

Akıllı füzelerin, akışkan ve tabiri caizse sıvı biçimiyle olsa da bir "araçsal rasyonalite" stratejisi izleyeceğini söyleyebiliriz. Bu mantığa göre amacın belli bir süre boyunca verili, kararlı ve değişmez olduğu varsayımı bir kenara atılır ve bu sebeple sadece araçların hesaplanıp manipüle edilmesi gerekir. Daha da akıllı olacak füzeler önceden belirlenmiş hedeflerle asla sınırlı kalmayacaklar, hareket ettikleri sırada hedeflerini seçeceklerdir. Onlara kılavuzluk edecek şey, teknik kapasiteleri göz önüne alındığında büyük oranda neyi başarabilecekleri ve etraflarında vurulması uygun potansiyel hedeflerle ilgili değerlendirmeler olacaktır. Dememiz o ki, bu "araçsal rasyonelitenin" tersine çevrildiği bir durumdur. Hedefler füze hareket hâlindeyken seçilir ve neticede hangi "amacın" seçileceğini belirleyen şey mevcut araçların kendisidir. Bu durumda füzenin "akıllılığı" ve etkisi, ekipman "genel işlevli" veya "özerk" yapıda olduğunda, belli bir

amaç kategorisine odaklanmadığında, belli türden hedefleri vurmaya endekslenmediğinde yararlı olacaktır.

Akıllı füzeler, o yaşlı balistik kuzenlerinin aksine *hareket ederken öğrenirler*. Dolayısıyla en başta onlara verilmesi gereken şey öğrenme ve hızlı öğrenme *becerisidir*. Burası açıktır. Ancak görülmesi zor olan ve en az hızlı öğrenme becerisi kadar elzem olan şey, önceden öğrendiklerini ânında *unutma* becerisidir. Akıllı füzeler "fikirlerini değiştiremiyor" veya ikirciğe kapılmadan ve pişman olmadan eski "kararlarını" iptal edemiyorlarsa akıllı sayılmazlar... Edindikleri bilgileri çok el üstünde tutmamalılar ve o bilginin önerdiği şekilde davranma alışkanlığını kesinlikle kazanmamalılar. Elde ettikleri bilgilerin tümü hızla eskir ve hemen kenara atılmazsa güvenilir bir kılavuz olmaktan ziyade yanıltıcı olur. Akıllı füzelere ait "beyinlerin" asla unutmaması gereken şeylerden biri kazandıkları bilginin açıkça *kullanılıp atılabilir* olduğu, ikinci emre kadar faydalı ve sadece geçici süreliğine kullanışlı olduğudur. Diğeriyse başarının, edinilen bilgi artık faydasız hâle gelip atılmasını, unutulmasını ve yerine başka bilgilerin konmasını gerektirecek noktaya geldiğinde o ânı ıskalamamaktan geçtiğidir.

Katı modern çağın eğitim felsefecileri, öğretmenleri balistik füzeleri fırlatan kişiler olarak gördü ve onlara attıkları füzelerin, ilk ivmeyle belirlenmiş ve önceden ayarlanmış rotalarında nasıl sabit tutacaklarını anlatmışlardı. Ve modern çağın ilk aşamalarında, balistik füzelerin insanlara ait teknik buluşlar içinde en başarılı noktaya gelmesi hiç şaşırtıcı değildi. O günkü dünyayı fethetmek ve üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen herkese kusursuzca hizmet verdiler. Hilaire Belloc'un Afrikalı yerlileri kastederek güvenle ilan ettiği gibi, "ne olursa olsun bizde varken/ Maksim Silahları ve onlarda yok" (hatırlatacak olursak Maksim Silahı kısa sürede çok sayıda mermi fırlatabilen ve ancak mermi sayısı büyük miktarda olduğunda etkili olabilen bir makineydi). Aslına bakacak olursak, öğretmenin görevi ve öğrencinin alınyazısıyla ilgili bu tahayyül "balistik füze" fikrinden ve onu icat eden modern çağdan çok eskidir. Modernliğin yükselişin-

den iki bin yıl önce söylenmiş olan fakat Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun 21. yüzyılın eşiğinde "Yaşam Boyu Eğitim" programını desteklemek adına hâlâ alıntı yapmayı sürdürdüğü eski bir Çin atasözü vardır: "Bir yıl sonrasını düşünüyorsan mısır ek, on yıl sonrasını düşünüyorsan ağaç dik, bir ömür sonrasını düşünüyorsan insanları eğit ve onlara bir şeyler öğret." Akışkan modern çağlara girmemizle bu kadim bilgelik pragmatik değerini yitirmiştir ve öğretime, "eğitim" adıyla bildiğimiz öğretimin teşvikine kafayı takmış insanlar ilgilerini balistik olanlardan akıllı füzelere kaydırmak zorunda kalmışlardır.

Daha da önemlisi, akışkan modern düzende eğitim ve öğretim eğer faydası olacaksa hiç bitmemeli ve gerçekten de yaşam boyu verilmelidir. Başka hiçbir eğitim ve/veya öğretim biçimi akla getirilemez. Sonu gelmeyen ve hep yarım kalan bir yeniden oluşum süreci dışında, kişiliklerin veya benliklerin "biçimlenmesi" düşünülemez bir şeydir.

Leszek Kolakowski'nin taze ve özlü yorumuyla, atılan her adımı (kadere etki etmesi muhtemel) bir tercihe dönüştüren özgürlük, "bize insanlığımızla birlikte verilmektedir ve bu insanlığın temelidir; varoluşumuzu eşsiz kılmaktadır."[1] Fakat tercih yapma zorunluluğunun bu denli derinden hissedildiği başka hiçbir dönemin olmadığı söylenebilir. Hiçbir zaman seçim yapma edimi bugün olduğu kadar keskin bir özbilince sahip olmadı. Hiçbir zaman sorunlu ama ortadan kaldırılması imkânsız bir belirsizlikle, sürekli "arkada bırakılma" ve yeni talepler konduğundan geri dönemeyecek şekilde oyundan kovulma korkusuyla yapılmadı.

Günümüzün tercih yapma ıstırabını, *homo eligens*'i yani "seçim yapan insanları" hep sıkıntıya sokmuş rahatsızlıklardan ayıran şey, ne olursa olsun kararlılıkla takip edilebilecek, bu sayede seçimleri zararlı sonuçlar doğurduğunda sorumluluktan kurtulmasını sağlayacak, önceden belirlenmiş veya herkesin kabul ettiği evrensel kurallarla hedeflerin olmadığının keşfe-

1. Leszek Kolakowski, *Freedom, Fame, Lying and Betrayal: Essays in Everyday Life* (Penguin, 1999), s. 98.

dilmesi veya bundan şüphelenilmesidir. Bugün göze güvenilir gelen o dayanak noktalarıyla rehberlerin, yarın (geriye dönük bir biçimde!) yanıltıcı ve yozlaştırıcı olarak görülüp değersiz hâle getirilmesi ve kınanmasını hiçbir şey engelleyemez. Sözde kaya gibi sağlam şirketlerin, muhasebecilerin hayal güçlerinin ürünü olduğu ifşa edilir. Bugün "sizin için iyi" olan şeyler yarın sizi zehirleyen şeyler olarak sınıflandırılır. Görünüşte katı taahhütler ve ciddiyetle imzalanmış anlaşmalar bir gecede feshedilebilecek şeylerdir. Ve verilen sözlerin hepsi veya büyük kısmı, halkın hafızası nasıl olsa kısadır, diye inkâr edilmek veya bozulmak üzere verilir. Dalgalar arasında güvenli ve sağlam bir ada kalmamış gibidir.

Peki, bunlar eğitimin geleceğini ve önündeki görevleri nasıl bir konumda bırakıyor?

Polonya'da akademik mesleklere odaklanmış süreli bir yayının editörü olan Jacek Wojciechowski şu gözlemlerde bulunmaktadır: "Bir zamanlar üniversite diploması emekli oluncaya dek bir mesleği icra etmenin en güvenli yolunu sunuyordu. Fakat şimdi bunların hepsi mazide kaldı. Bugünlerde bilginin sürekli tazelenmesi gerekiyor. Hatta mesleklerin bile değişmesi gerekiyor. Aksi takdirde geçinmek için sarf edilen onca çaba boşa gidiyor."[2] Bir başka deyişle yeni bilgi birikiminin hızla büyümesi ve önceki bilgilerin aynı hızla eskimesi bir araya gelince, ortaya büyük çaplı bir cehalet çıkıyor. Ve insanların cahilliği sürekli yeniden üretiliyor, hatta daha da artıyor.

Wojciechowski şu uyarıda bulunur: Nerede insanların çözmeye çalıştığı bir sorun çıksa, piyasalar hemen imdatlarına yetişiyor. Elbette bir bedel karşılığında bunu yapıyorlar. Bu örnekteyse sorun insanların cahilliği. Satıcılar için talih kuşuyken, alıcılar için tam bir şanssızlık örneği. Yetenekli okul müdürleri açısından bu durum, o gün insanların peşinden koştuğu becerileri kazandıracak kursları bir araya getirerek, o dersleri verecek öğretmenler en çok yokluklarıyla dikkat çekse bile fazladan gelir elde etmeye

2. Jacek Wojciechowski, "Studia podyplomowe", *Forum Akademickie,* 5 (2004).

dönük kaçırılmayacak fırsatlar sunmaktadır. Bu tedarikçilere ait bir piyasadır. Potansiyel müşteriler tanımı gereği, sunulan metaların niteliğini yargılayacak, yargılama riskine girseler bile başka tercihler bulacak konumda değillerdir. Kullanışsız veya alt seviye bilgiler, kimi zaman demode olmuş hatta düpedüz yanıltıcı bilgiler kolaylıkla alıcı bulmaktadır. Nitekim ne kadar çok satılırsa, aldatılanların tedarikçilerin blöfünü görme ihtimali o kadar düşük olur. Wojciechowski'ye göre, deneysel anlamda hiçbir düzgün sicili olmayan bir kuruma bırakılabilecek tek "sürekli eğitim" kursu, dişçilik kursudur. Tabii öğretmenlerin mezunlara ait muayenehanelere hasta olarak kaydolması şartıyla.

İnsanların cehaletini ve enayiliğini istismar etmek hızlı ve garanti getiriler vaat eder. Ayrıca bu vaadin cazibesine direnemeyen fırsatçılar her zaman olacaktır. Ancak haksız ticaretin yarattığı gerçek, yaygın ve giderek büyüyen tehlikeyi bir kenara atarsak, edinilen becerilerin hızla değersizleşmesi ve işgücü piyasalarında talep edilen şeylerin sürekli değişmesi sebebiyle, hiçbir günahı olmayan dürüst tüccarların bile (bu sefer kasıtlı değil de dolaylı olarak) yeni ve devasa bilgi bağımlılığının çirkin toplumsal yansımalarına katkı yapacaklardır. Lisa Thomas'ın yakın zamanda bulduğu gibi, artık vazgeçilmez sayılan kariyer ortası eğitimin ticarileşmesi, her yerde yüksek eğitimli ve vasıflı işçi azınlığıyla işgücünün geri kalanı arasındaki toplumsal ayrımları daha da derinleştirmekte, dahası vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki uçurumu artırmakta, toplumsal hareketliliğin önüne aşılması zor yeni engeller dikmekte, işsizlik ve yoksulluğun boyutlarını büyütmektedir. Bu ayrımlar bir kez konduğunda, kendi kendisini sürdüren ve pekiştiren nitelikler de kazanma eğilimindedir.[3] Örneğin ABD'de mesleki eğitime ihtiyaç duyan düşük gelirli insanların %19'u derslerini tamamlama ihtimaline sahipken, yüksek gelir gruplarındaki insanların %76'sı muhtemelen derslerini tamamlayacaklardır. Finlandiya gibi görece küçük bir ülkede, çalışan yarım milyon yetişkinin eği-

3. Bkz. www.staffs.ac.uk.journal/volume6(1)editor.htm.

time ihtiyaç duyduğu ama almaya güçlerinin yetmediği yakın zamanda keşfedilmiştir. Şurası gittikçe netleşmektedir: Kendi mantığına terk edilmiş "öğretim piyasası", eşitsizliği azaltmak yerine daha da büyütecek ve onun toplumda yaratması muhtemel feci sonuçlarla yan etkilerini iyice artıracaktır. Eğer yaşanacak felaketten kaçınılacaksa, politik bir müdahale yapılması şarttır.

Bu mevzu Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun dikkatinden kaçmamış ve 21 Kasım 2001'de çıkarılan "eğitimin yaşam boyu olduğu bir Avrupa'yı gerçek kılma" adlı bildirisinde onaylanmıştı. Ancak bu girişime ön ayak olmuş esas kaygının, eğitimin süregelen ticarileşmesinin *toplumsal* sonuçlar olduğundan hiçbir yerde bahsedilmiyordu. Belgenin geneli boyunca sürekli karşımıza çıkan hâkim motif, piyasanın yönetimiyle sürdürülen eğitimin, "ekonominin" gerçek ihtiyacı olan şeyi karşılamayacağı ve bundan ötürü Avrupa Birliği ile üye devletlerinin etkinliğiyle rekabet edebilirliğini olumsuz etkileyebileceğinden duyulan şüphedir.

Belgeyi kaleme alanlar, "bilgi toplumunun" potansiyel getirilerin yanında devasa riskler barındırdığından kaygılanmaktadırlar. "Daha büyük eşitsizliklere ve toplumsal dışlanmalara yol açma tehdidi içermektedir" çünkü AB'de 25-64 yaş arasındaki insanların sadece %60,3'ü en azından orta eğitimlerini bitirebilmiştir. Diğer yanda AB'de 150 milyona yakın insan hiç temel eğitim almamış ve "büyük bir marjinalleşme riskiyle" karşı karşıyadırlar. Ancak yaşam boyu eğitim/öğretim ihtiyacı, belgenin başından bu yana "beşeri sermayeye" ve "ekonomik büyümenin güçlü motorlarına" dönüşmüş bilgi ve becerilere yapılan yatırımların olmazsa olmazı olan" "rekabetçi üstünlük" üzerinden okurlara aktarılmaktadır. Komisyon'a göre yaşam boyu eğitimin önemi ve buna duyulan ihtiyaç, "vasıflı, eğitimli ve koşullara uyum sağlayan bir işgücünün teşvik edilmesinde" oynadığı rolden ibarettir. "Sivil katılımın artmasıyla, refah seviyesinin yükselmesiyle ve suçların azalmasıyla" farkını ortaya koyan "daha kapsayıcı, hoşgörülü ve demokratik" bir topluma erişme görevi, akıllarına çoğunlukla sonradan gelmekte ve bir yan ürün olarak takdim edilmektedir. Yeterince eğitim almamış insanlar öğrenim imkânlarının geliş-

mesi sayesinde, artan oranda "emek piyasasına girince" bu görev kendiliğinden gerçekleşmiş olacaktır.

Belge aslında bir "komite ürününe" özgü tüm unsurları içinde barındırmaktadır. Heterojen kökenleri ve çatışma çıkarması muhtemel ilişkileri ancak editörlerin zahmetli çabalarıyla saklanabilmiş kaygıların yan yana getirilmesinden ibarettir. Ancak zaman zaman metnin geri kalanıyla gözlerden saklanmaya çalışılan esas kaygı ve *argumentum crucis* açıkça görünür hâle gelmektedir. Avrupa Eğitim ve Kültür Komisyonu Başkanı Viviane Reding, metnin önsözünde amaçlarının "eğitim sistemimizi ekonomi ve bilgi toplumunun gereksinimlerine uyarlamak" olduğunu belirtmektedir. Ancak bir yıl sonra yayınlanan Cedefor/Euridice yorumunda, "işgücü piyasasının gerek duyduğu vasıfların tespit edilmesi", "müfredat şartlarının önemli bir unsuru" olmalıdır diyen satırlar vardı. Kenneth Wain'in 2001'de Malta'da düzenlenen Yaşam Boyu Öğrenim Üzerine Ulusal İstişare Konferansı için hazırlanmış bir sunumda aktardığı gibi, bu belge "*sadece* ekonomi ve işgücü piyasalarının amaçları doğrultusunda verilen mesleki eğitimin değerli olduğunu" öneriyor gibidir. Aynı şekilde Carmel Borg ve Peter Mayo belgenin verdiği mesajı kapsamlı bir şekilde analiz edip neticede şu gerçekliğe vurgu yapmaktaydılar: "Bildirinin verdiği mesajlar, toplumun yaşama gücünün piyasa odaklı bir çerçeveyle tanımlandığı ekonomik arka plan dikkate alınarak okunmalıdır. Eğitimde yaşanan değişim giderek etkinlik, rekabet edebilirlik, maliyet etkinliği ve hesap verilebilirlik söylemleriyle ilişkili hâle gelmektedir." Dahası beyan ettiği hedef, "emek gücüne" esneklik, hareketlilik, "temel, istihdam odaklı becerileri" kazandırmaktır.[4]

Endişelerin sağlam temelleri vardır. Avrupa Komisyonu'nun benimsediği yaklaşım ile yazılarını açıkça işletmecilerin adına ve lehine kaleme alan kişilerin alenen belirtmiş olduğu niyetler ve talepler arasında kayda değer bir benzerlik tespit etmek kolaydır. Bunu ufak değişikliklere rağmen şöyle bir mantık örgüsü

4. Carmel Borg ve Peter Mayo, "Diluted wine in new bottles: the key messages of the Memorandum", *LLinE: Lifelong Learning in Europe*, 1 (2004), s. 15-23.

takip etmektedir. En iyi örneğini ticari düşünce tarzını yansıtan popüler ve etkili mecmuaların meydana getirdiği bu akıl için eğitimin amacı, "çalışanları mevcut işlerindeki performanslarını artırmanın yanı sıra gelecekte gelebilecekleri pozisyonlara da hazırlayacak şekilde geliştirmektir." Böyle bir gelişimin hedefleri her zaman, "gerekli becerilerin tespit edilmesiyle ve şirketlerle işletmelerin stratejileri karşısında geniş olasılıklara gebe bir gelecek için çalışanların eğitiminin aktif bir şekilde idare edilmesiyle" belirlenmelidir.[5] Üçüncü Uluslararası Çalışma Hayatı ve Öğretim Araştırmaları Konferansı'na teslim edilen ve işverenlerin bakış açısını temsil eden sunumların içeriğini analiz etmiş Raili Moilanen şu tespitte bulunmuştur: "Öğrenim ve gelişme görünüşe göre ağırlıkla etkinlik ve rekabet edebilirlik bakımından örgütler için büyük önem taşırken", "insanların bir şeyler öğrenip kendilerini geliştirmeleri kendi başına o kadar önemli görünmemektedir."[6] Farklı şeyler beklemek çok güçtür...

Şunu eklemeliyim ki, "Bildiriyi" kaleme alan yazarların yaklaşımı koşulsuz bir şekilde ekonomik (son tahlilde kâr odaklı) kaygılara öncelik vermenin ahlaki ve toplumsal sonuçlarına kafa yoran insanların zihinlerinde şüpheler doğursa da (Borg ve Mayo'nun belirttiği gibi şirketlerin kâr üretme kapasiteleri artarken, "sosyoekonomik eşitsizlikler ve buna eşlik eden asimetrik iktidar ilişkileri derinleşmeye devam etmektedir") tamamen pragmatik açılardan bakıldığında da güven vermekten uzaktır.

"Emek piyasasının ihtiyaç duyduğu becerilerin tespitinden" hareketle "İnsan Kaynaklarını Geliştirme" çabalarının oynadığı kılavuzluk, geçmişte sayısız defa ibretlik bir tutarlılıkla insanlara cazip gelmiştir. Yine tekdüze bir düzenlilik içinde, "insan kaynakları" yöneticileri, bugün eğitim alan "işgücünün" derslerini bitirip işe girmeye hazır hâle geldiklerinde "emek piyasasının" neye "ihtiyaç" duyacağını tahmin edememişlerdir. Piyasada

5. Bkz. C. J. Fombrun, N. M. Tichyve M. A. Devanna, *Strategic Human Resources Managment* (John Wiley, 1984), s. 41, 159.

6. Raili Moilanen, "HRD and learning – for whose well-being?", *LLinE,* 1 (2004), s. 34-9.

talebin gelecekte hangi biçimler alacağını öngörmek, tahmini yapanlar ne kadar yetenekli olsalar da, teşhislerini metodolojik anlamda ne kadar rafine etseler de kolay değildir. Kuşkusuz toplumsal eğilimleri anlamaya dönük tüm "bilimsel kestirimlerin" bilindik ve muhtemelen çözülmez sıkıntısı olan hatalardan kaçmak imkânsızdır fakat bu örnekte yani söz konusu insanların yaşamsal beklentileri olunca, hatalı hükümler fevkalade hasarlara yol açarlar. İnsanların benliklerini var etme ve kendilerini geliştirmek için verdikleri çabaları, tamamen oynak ve kaotik piyasaların gelecek ihtiyaçlarıyla bağlantılı öngörülmez ve güvenilmeyeceği bilinen tahayyüllerine terk etmek, insanların büyük acılar çekeceğine, hüsrana uğrayacağına, umutların yok olup yaşamların mahvolacağına işaret etmektedir. "Beşeri gücün" hesaplamaları sahip olmadıkları otoritenin iddiasında bulunurlar, tutamayacakları sözler verirler ve sonuçta taşıyamayacakları sorumlulukları üzerlerine alırlar.

"Yaşam boyu eğitim" programlarının genelde belli belirsiz bir biçimde ve hiçbir net açıklama olmaksızın, "yaşam boyu öğretim" teşviklerine dönüşmesi muhtemelen bundandır. Böylece becerilerin tercihi ve kazanılması için alınacak sorumluluk, yanlış tercihlerin bedeli, akışkan ve kaypaklığı herkesçe bilinen "emek piyasalarının" edilgen öznelerine "yüklenmiş" olur. Borg ve Mayo vardıkları şu sonuçla hedefi on ikiden vurmaktadırlar: "Bu zorlu neoliberal dönemde, özerk öğrenim düşüncesi yerini, Devletin demokratik bir toplumda her yurttaşın erişmeye hakkı olan kaliteli eğitimi tedarik etme sorumluluğunu omuzlarından atmasını sağlayan bir söyleme bırakmaktadır." Bunun, devletin büyük bir memnuniyetle siyasi alandan ve böylece sorumluluklarından çıkaracağı ne ilk ne de son işlev olacağını belirtmem gerek. Ayrıca şunu da eklemeliyim ki, vurgunun "eğitimden" "öğrenime" kayması günümüzün idarecileri arasında görmeye alıştığımız başka bir eğilimle uyum içindedir: Yöneticilerin her türlü sorumluluğu, özellikle de olumsuz olanları ve daha çok "zorlukların üstesinden gelememenin" sorumluluğunu çalışanların omuzlarına "devretme" eğilimi.

Akışkan modern zamanlarda iktidar ilişkilerini ve hâkimiyet stratejilerini biçimlendiren iki ezici eğilimin sürekli birbirine yaklaştığı dikkate alındığında, piyasadaki gelişmelerin kavisli ve anlaşılmaz yapısının düzelmesini, böylece "İnsan Kaynaklarına" ait hesaplamaların daha gerçekçi hâle gelmesini beklemek en iyi ihtimalle zayıf bir beklenti, büyük ihtimalle olmayacak duaya âmin demektir. Akışkan modern düzende "imal edilmiş belirsizlik" hâkimiyetin en büyük aracı iken, Pierre Bourdieu'nun terimlerden birini kullanırsak *precarisation* politikası (öznelerin içinde bulundukları durumu daha güvensiz ve kırılgan, bu sayede öngörülmesi ve denetlenmesi daha zor bir duruma sokan taktiklere verilmiş genel kavram) hızla hâkimiyet stratejilerinin sert çekirdeğine dönüşmektedir. "Yaşamı planlamak" ve piyasalar birbirleriyle kavga hâlindedirler. Nitekim devlet politikaları, piyasa güçlerinin serbestçe hareket etmesi olarak anlaşılan "ekonominin" kılavuzluğuna terk edildiği anda, bu ikisi arasındaki güç dengesi kesin bir şekilde ikincisinin lehine bozulmuştur.

Bu Avrupa Komisyonu tarafından yaşam boyu öğretimin temel hedeflerinden biri olarak tanımlanmış "yurttaşların güçlendirilmesi" için hiç iyiye işaret değildir. Herkesin kabul edeceği üzere "güçlenme" (bugün tartışmalarda sık sık "imkân sahibi olmakla" aynı anlamda kullanan bir terimdir), insanlar aksi takdirde yaşamlarında takip ettikleri güzergâhı belirleyecek şahsi, politik, ekonomik ve toplumsal güçleri denetleme veya en azından hatırı sayılır oranda etkileme gücüne eriştiği anda mümkündür. Bir başka deyişle "güçlü" olmak, *tercihler yapma ve bu tercihler doğrultusunda etkin bir şekilde hareket etme becerisi* demektir. Bu da *mevcut tercih yelpazesine ve tercihlerin yapılıp peşlerinden gidildiği toplumsal düzlemlere etki etme kapasitesine* işaret etmektedir. En açık ifadeyle, gerçek bir "güçlenme" başkalarının tasarladığı bir oyunu başarıyla oynamak için gereken becerileri elde etmekten öte bir anlama sahiptir. Oyunun hedeflerine, ödüllerine ve kurallarına başarıyla etki etmek için gerekli beceriler de gereklidir. Yani sadece şahsi beceriler değil, *toplumsal* güçlerin de varlığını gerektirir.

"Güçlenme" insanlar arasında bağların kurulmasını ve yeniden inşasını gerektirir. Ayrıca özsaygıları için mücadele eden kadın ve erkeklerin birbirlerini zenginleştirecek şekilde işbirliği içinde olması, potansiyellerini gerçekleştirmesi ve yeteneklerini düzgünce kullanmaları için insanların ortak yaşamlarını dost canlısı ve hoşgörülü bir düzene dönüştürme iradesi ve mücadelesini zorunlu kılar. Kısaca "güçlenmeyi" hedefleyen yaşam boyu eğitimin belirleyici unsurlarından biri, kadınlarla erkeklerin bireysel ve ortak şeyler, özel ve topluluğu ilgilendiren çıkarlar, haklar ve görevler arasında sürekli etkileşime girebileceği *ama bugün gitgide ıssızlaşan kamusal alanın yeniden inşasıdır*.

"Parçalanma ve bölünme süreçleri ile bireysel ve toplumsal çeşitliliğin arttığı düşünüldüğünde, toplumsal uyumu güçlendirmek ve toplumsal farkındalıkla sorumluluk hissini geliştirmek önemli birer toplumsal ve politik hedef olmuşlardır" diye yazmaktadır Dominique Simone Rychen.[7] İşyerinde, yaşadığımız mahallelerde ve sokaklarda her gün, Rychen'in belirttiği gibi "bizimle illa aynı dili (metaforik veya gerçek anlamıyla) veya aynı geçmişi ve anıları paylaşmayan" insanlarla iç içe giriyoruz. Bu koşullar altında, kamusal alana gerçekçi bir dirilme imkânı sunmak adına her şeyden çok ihtiyaç duyduğumuz beceriler, başkalarıyla etkileşime girme becerileridir. Yani diyaloga girme, pazarlık yapma, karşılıklı anlayış oluşturma ve paylaştığımız şu yaşamda her an karşımıza çıkabilecek çatışmaları idare etme veya çözme becerileri.

Başta söylenen bir şeyi yeniden ifade etmeme izin verin: Akışkan modern düzende eğitim ve öğrenim eğer bir fayda getireceklerse, sürekli olmalı ve gerçekten de yaşam boyunca verilmelidir. Umarım şimdi neden sürekli ve yaşam boyu olması gerektiğini açıklayan sebeplerden birinin ve belki de belirleyici olanın, "güçlenme" yolunda hepimizin karşısına çıkan görevin doğasından kaynaklandığını görebiliriz. Bu tam da eğitimin

7. Dominique Simone Rychen, "Lifelong learning – but learning for what?", *LLinE*, 1 (2004), s. 26-33.

olması gereken nitelikte bir görevdir: Sürekli ve hiç bitmeyen, yaşam boyu verilecek bir mücadeledir.

Eğitim böyle olmalıdır ki, akışkan modern dünyanın erkek ve kadınları en azından bir nebze beceri ve özgüvenle, en önemlisi de başarma umuduyla hayatlarındaki hedefleri takip edebilsinler. Ancak çok tartışılmasa da şimdiye kadar üzerine eğildiğimizden çok daha güçlü bir sebep daha vardır: İnsani becerileri, değişen dünyanın süratine uydurmakla ilgisi yoktur, aksine hızla değişen dünyayı insanlık için daha ılımlı bir yere dönüştürmekle alakalıdır. Bu görev de sürekli, yaşam boyu verilecek eğitim çağrısında bulunur. Herny A. Giroux ve Susan Searls Giroux'nun yakın zamanda bize hatırlattığı gibi:

> Bireyler kendi mahremiyetleri içinde çektikleri acıları, herkesin paylaştığı kamusal kaygılara ve kolektif eylemlere tercüme edemediklerinde demokrasi tehlikeye girer. Çokuluslu şirketler kamusal alanı özelleştirerek, ana akım medyada sunulan içerikleri biçimlendirdiği için, sivil katılım gitgide güçsüzleşmekte, kamusal değerler görünmez kılınmaktadır. Bugün birçok insan için yurttaşlık, sağlam bir demokrasinin işleyişini geliştirmek adına özgürlüklerle hakların kapsamını artırmaktan ziyade, metalar (ve siyasi adaylar) alma ve satma edimine indirgenmiştir.[8]

Tüketici yurttaşın düşmanıdır... Gezegenin tüm "gelişmiş" ve müreffeh yerlerinde, sırtını politikaya dönen, politikayla ilgilenmeyen ve politik süreçlerin işleyişine kayıtsız kalan bol sayıda insan vardır. Ancak demokratik siyaset, yurttaşlar politik cehalet ve kayıtsızlık sebebiyle edilgen kaldığında uzun süre hayatta kalamaz. Yurttaşların özgürlüğü bir kere alınınca sürekli ellerinde kalacak birer mülk değildir. Özel kasalara konunca güvene alabileceğiniz türden mülkler değildir. Sosyo-politik toprağa ekilirler ve bu toprakta kök salarlar. Her gün gübrelenmesi gerekir. Bilgi sahibi ve katılım gösteren bir kamusal yapı her gün bilinçli bir şekilde harekete geçmediğinde, kuruyup

8. Henry A. Giroux ve Susan Searls Giroux, "Take back higher education: towards a democractic commons", *Tikkun* (Kasım-Aralık 2003).

çürümeye başlar. Sürekli yenilenmesi gereken şeyler *teknik becerilerden* ibaret değildir. Yaşam boyu olması gereken şey de yalnızca *meslek odaklı* eğitim değildir. Bunların yanında ve daha acilen *yurttaşlık* eğitimine ihtiyacımız vardır.

Bugün birçok insan bugün soğukkanlılıkla eğer "arkada bırakılmak" ve hızla ilerleyen "teknolojik süreçlerin" gerisinde kalmak istemiyorlarsa mesleki bilgilerini tazelemeleri ve yeni teknik bilgileri özümsemeleri gerektiğini kabul edecektir. Ancak mesele hızla değişen politik akımlara ve politik oyunun hızla değişen kurallarına geldiğinde, aynı aceleci tavrın yokluğu epey dikkat çekicidir. Yukarıda alıntıladığımız yazarlar, kamuoyunu politik yaşamın temel gerçeklerinden ayıran ve hızla büyüyen uçuruma şahitlik etmiş anket sonuçlarını yan yana koymuşlardır:

> Irak'ın işgalinden kısa süre sonra, *The New York Times* Amerikan halkının %42'sinin 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırıdan doğrudan Saddam Hüseyin'in sorumlu olduğuna inandığını söyleyen bir araştırmayı yayınladı. CBS'nin yayınladığı bir ankete göreyse, halkın %55'i Saddam Hüseyin'in terör örgütü El Kaide'yi doğrudan desteklediğine inanıyordu. Knight Ridder/Princeton Research ortaklığında yapılan bir anketteyse, "katılımcıların %44'ü 11 Eylül 2011 günü uçağı kaçıranlardan 'çoğunun' veya 'bazılarının' Irak vatandaşı olduğunu düşünmekteydiler." Ayrıca Amerikalıların büyük çoğunluğu Saddam'ın elinde kitle imha silahları olduğuna, bu silahların tespit edildiğine, nükleer bomba imal etmek üzere olduğuna ve neticede masum Amerikan halkına fırlatacağına inanıyordu. Bu ifadeleri ufak da olsa doğrulayan hiçbir kanıt olmadığından, bu iddiaların hepsi temelsizdi. *The Washington Post* 11 Eylül trajedisinin ikinci yıldönümüne yakın bir tarihte bir anket daha yaptı. Anketin sonucuna göre Amerikalıların %70'i hâlâ saldırının planlanmasında Irak'ın doğrudan rol oynadığına inanıyordu.

Böyle muazzam bir cehalet karşısında, kaybolmuş ve bahtsız biri gibi hissetmek kolaydır. Bu hisse kapılmadan kaybolmak ve bahtsız birine dönüşmek çok daha kolaydır. Pierre Bourdieu'nun unutulmaz yorumuyla, bugüne hâkim olamayan kişi geleceğine yön vermenin hayalini de kuramaz. Nitekim Amerikalıların

çoğu, bugün olan bitenler konusunda sadece bulanık bir görüşe sahiptirler. Bazı isabetli ve bilgili gözlemciler bu şüpheyi net bir şekilde doğrulamaktadırlar. *International Herald Tribune*'den Brian Knowlton şöyle der: "Birçok Amerikalı son zamanlardaki alarmların bir yanıp bir sönen doğasından ötürü, ne kadar acil ve korkuyla tepki vermeleri gerektiğinden kuşkuya kapılır hâle gelmiştir."[9]

Cahillik iradenin felç geçirmesine sebep olur. Kişi yedekte neyin olduğunu bilmez ve riskleri hiçbir şekilde hesaplayamaz. Canlı ve dirençli bir demokrasinin iktidar sahiplerine dayattığı kısıtlamalardan rahatsız olan otoriteler için, seçmenlerin cahillikten kaynaklı güçsüz olmaları, insanların genelde hoşnutsuzluğun etkisine inanmaması ve siyasete dahil olmaktan kaçınmaları, politik sermayenin çok ihtiyaç duyduğu ve dört kolla sarıldığı kaynaklardır. Kasıtlı ve planlı bir şekilde büyütülmüş cehalet ve belirsizlik yoluyla hâkimiyet kurmak, meselenin özü ve takip edilecek en risksiz yolda ortak fikre ulaşmak için uzun çabalarla ve tartışmalarla süren bir yönetimden çok daha güvenilir ve ucuzdur. Politik cehalet kendi kendisini yenilemektedir. Demokrasinin sesi boğulacağı veya elleri bağlanacağı zaman kullanılan ipler cehaletten ve eylemsizlikten örülür.

Bize bir seçenek yaratması için yaşam boyu eğitime ihtiyacımız var. Ancak ona daha çok, seçenekleri erişilebilir hâle getirmemizi ve gücümüzün kapsamına almamızı sağlayacak koşulları yaratmak için ihtiyacımız var.

9. Bkz. "Hot-cold-hot: terror alert left America uncertain", *International Herald Tribune*, 5 Ağustos 2004.

7
Karanlık Zamanlarda Düşünmek (Arendt ve Adorno'ya Tekrar Bakmak)[1]

Hannah Arendt'i ve onun aracılığıyla Bertold Brecht'i takiben, "karanlık çağlar" dememizin uygun olduğu bir dönemde yaşıyoruz. Arendt bu karanlığın doğası ve kökenlerini şöyle ifşa eder:

> Eğer kamusal alanın işlevi, insanların sözleri ve eylemleriyle, iyi kötü kim olduklarını ve ne yapabildiklerini gösterebildikleri bir görünümler alanı sunarak insanların işlerine ışık tutmaksa, karanlık "inandı-

1. Bu bölümün önceki versiyonu şurada yayınlanmıştır: Moshe Zuckerman (Der.), Theodor W. Adorno, *Philosoph des beschadigten Lebens* (Göttlingen: Wallstein Verlag, 2004).

rıcılık uçurumu" ve "görünmez hükümetlerle" gizli olanı ifşa etmek yerine halının altına süpüren konuşmalarla, eski gerçekleri koruma bahanesiyle tüm hakikati anlamsızlaştıran ahlaki veya farklı türden tembihlerle bu ışığın söndürülmesinin sonucunda gelmiştir.[2]

Nitekim bunun sonuçlarını şöyle tarif etmiştir:

Kamusal alan aslında, başlangıçtan bu yana onun parçası olmuş aydınlatıcı gücünü kaybetmiştir. Eski düzenin gerileyişinden bu yana siyasetten özerk olmayı temel özgürlüklerden biri olarak görmüş Batı dünyasının ülkelerinde yaşayan insanların büyük kısmı bu özgürlüklerden yararlanır olmuşlar ve dünyayla içindeki yükümlülüklerden kendilerini uzak tutmuşlardır... Ancak bu tarz çekilmelerin her birinden sonra, dünyada nerdeyse parmakla gösterilebilecek bir kayıp yaşanmaktadır: Kaybolan şey bireyle kendisi gibi diğer bireyler arasında olması zorunlu belirgin ve genelde vazgeçilmesi imkânsız aracılardır.[3]

Hannah Arendt'in deyimiyle siyasetten ve kamusal alandan çekilme, "dünyadan yabancılaşmasıyla kendisini sadece özel alanda ve yüz yüze girdiği ilişkilerin yakınlığında ifşa edebilen modern bireyin temel özelliğine" dönüşmektedir.[4]

Peter Gay modernite adıyla tanınan o tuhaf yaşam tarzımızın doğumuna eşlik eden fikirleri ele aldığı kapsamlı incelemesinde şöyle yazar: "Aydınlanma çağında, o zamana kadar nerdeyse evrensel bir boyuta varmış değişme korkusu yerini durağanlık korkusuna bırakmıştı; geçmişten bu yana kötüye kullanılan bir sözcük olan *yenilenme* övünç kaynağına dönüşmüştü."[5] Şimdi değişimden korkmak için hiçbir sebep yoktu. Çünkü insanın doğa karşısında verdiği mücadelede güçler dengesinin insanların lehine bozulduğu" en azından Okumuş İnsanların bir araya geldiği Paris salonlarında ve Londra kafelerinde de hissedilir olmuştu. "Yeni olan" öngörülmesi imkânsız alınyazısının başka

2. Arendt, *Man in Dark Times*, s. viii.
3. A.g.e., s. 4-5.
4. A.g.e., s. 24.
5. Peter Gay, *The Enlightenment: An Interpretation*, Cilt 2: *Science of Freedom* (Wildwood House, 1973), s. 3.

bir darbesine işaret etmek yerine, insanların kendi kaderlerini kontrol altına alma yolunda atılmış başka bir adımın habercisiydi. Zamanın ruhu "acizliği saklayan bir böbürlenme" değil "dinç ve enerjik eylemlerin etkinliğine duyulan rasyonel bir güvendi". Oyunun adı "eylemdi". Peşi sıra gelenlerse eyleme geçme idaresi, teknik bilgi ve araçlardı.

Artık (en azından bilgi ve izan sahibi kişiler arasında), Gay'in tabiriyle "deneyimden programa" geçişin (başka deyişle düşünceden eyleme, teoriden pratiğe, daha iyi bilgiden daha iyi bir dünyaya, doğanın yapısını okumadan yeni ve daha gelişmiş bir doğanın tasarımına) biraz çaba sarf ederek kısaltılabileceği ve hızlandırılabileceğini hissediyorlardı. Aydınlanma David Hume'nun "ahlaki bilimler" diye adlandırdığı (sosyoloji, psikoloji, politik ekonomi, modern eğitim) şeyin doğduğu kaynaktı. Bu bilimlerin hepsi, "reformcu kamu yetkililerinin", "kendilerini mevcut yapılarla ve geleneksel pratiklerle çatışma içinde bulduğu" ve "devletin düzenini sağlayan memurların *laissez faire* birliklerinin arkasından ilerlediği" "idarecilik çağına" hizmet etmeye kararlıydı. Tıp "tüm gerçek bilgiler için stratejik bir noktadaydı" ve ne zaman ve hangi amaçla bir eyleme girilecek olsa onun takip edeceği işleyiş örgüsünü belirlemekteydi. Yani önce rahatsızlık teşhis ediliyor, ardından tedavinin şekli belirlenip uygulanıyor ve hasta yeniden sağlığına kavuşturuluyordu. Hatta daha sağlıklı veya hastalıklara karşı eskisinden daha bağışık hâle getiriliyordu." Peter Gay'in sözleriyle "tıp, felsefenin harekete geçmiş hâliydi; felsefeyse bireyin ve toplumun ilacıydı".[6]

Yaklaşık iki yüzyıl sonra, çok sayıda gözlemcinin "geç modernite" diye tanımladığı dönemlerde, Laura Barton'un "saç rengi duayeni" olarak tanımladığı Daniel Galvin bize şöyle seslenmektedir: "Saç rengi bir kadının güzelliği için öyle elzem bir unsura dönüşmüştür ki, boyasız bir saç makyajsız bir yüz gibidir."[7] "Bir mevsim saçlarımız karamel renginde, diğer mev-

6. A.g.e., s. 56, 8, 15-17.
7. Bkz. Laura Barton, "Flight from reality", *Guardian Weekend*, 16 Ağustos 2003, s. 14-19.

simse maun renginde. Kaygıyla köklerden doğal saç rengimizin altta kalan kalıplar gibi belirip belirmediğini kontrol ediyoruz" diye doğruluyordu Laura Barton. Normalde kahverengi olan saçlarını kahverengiye boyadığını itiraf ediyordu: "Elbette saçlarımı kahverenginin daha iyi bir tonuna boyadığıma inancım tam." Nitekim saç, hızla değişen üstünlük standartlarının peşinde koşması gereken bedenimizin görünür kısımlarından sadece biridir. Son on yılda ABD'deki manikür-pedikür salonlarının sayısı üç kattan fazla artmış, estetik cerrahi ameliyatlarının sayısı iki katın üzerine çıkmış ve sadece 2002 yılında 6,2 milyona ulaşmıştır. Londralı estetik cerrah Apostolos Gaitanas'a göre, Britanya'daki estetik ameliyatların sayısı her yıl %10 ila 20 arasında artmaktadır. Cildi, burnu, beli, göğüsleri de unutmayalım...

Richard Sennett bu "yeniden mühendisliği" kompülsif saplantıya dönüştüren mevcut eğilimle ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Sırf kurum piyasaya değişebileceğini kanıtlamak için dört dörtlük işletmeler yarıda bırakılmakta veya terk edilmektedir ve vasıflı çalışanlar ödüllendirilmek yerine işten atılmaktadır."[8] Sennett "esnek uzmanlaşma" diye tabir edilen başka bir saplantıdan bahsederken Michael Piore ve Charles Sabel'dan alıntı yapar: "Kalıcı yenilenme stratejisi: Sonu gelmez değişimleri kontrol etmek için çabalamak yerine onlara uyum sağlamak."[9] Ve günümüzün ve geleceğin bakanlarıyla onların sözcülerine kulak verin. Farklı farklı seslere sahiptirler ama hepsinde ortak bir motif vardır: Modernleşin, modernleşin, değişin veya yok olun. *Tertium non datur*.

İki yüzyılı aşkın bir zamanla birbirinden ayrılmış bu iki dönemi bize anlatan ana karakterler arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Her iki öykünün kahramanı da tez canlı ve tedirgindir. Yerlerinde duramazlar. Olanla yetinmezler veya bir şeyleri olduğu kadarıyla kabul edemezler ve olgunlaşması için uzun süre bekleyemezler. Her şeyin farklı olmasını isterler. O anki hâline

8. Richard Sennett, *The Corrosion of Character* [*Karakter Aşınması*], s. 51.
9. Michael J. Piore ve Charles F. Sabel, *The Second Industrial Divide* (Basic Books, 1974), s. 17.

kıyasla daha tatmin edici olsa bile farklı olmasını isterler çünkü bir şeyleri farklı *kılmak,* onları sürekli *hareket hâlinde* tutmak asıl önemli şeydir. Tatmin olma umudunu canlı tutan şey, değişimin kendisi ve daha önemlisi her şeyin *değişebileceğine* duyulan güven ve inançtır. Nitekim *iki açıdan* emindirler. Öncelikle her şeyin farklı *kılınabileceğinden,* ikinci olarak ise *kendilerinin* her şeyi farklı kılabileceklerinden emindirler.

Bununla birlikte, bu iki temel karakter yapısının yine çarpıcı boyutlara varan aykırılıklarına da dikkat çekmek gerekir. Özellikle üç açıdan birbirlerinden ayrılırlar.

En başta ilk öykünün kahramanları her şeyi *idare etme* eğilimindeydiler. Yönetme, işletme, idare etmeyi amaçlıyorlardı. Dünyayı izlemenin ve ona gözcülük etmenin daha etkili yollarını bulmanın ve sonra insanları (tüm insanlığı) daha mutlu bir yaşama taşımak için bunlardan yararlanmanın peşindeydiler. Onlara göre mutluluk iyi yönetilen bir dünyanın ürünü olacaktı. Yani insanın dışında kalan doğanın, yine insanların çabalarıyla onların faydalanabileceği ve onları mutlu kılacak bir şekle sokulmasıyla, insan doğasından bu mutlulukla bağdaşmayan veya uyumsuz özellikleri çıkarmakla ortaya çıkacaktı. Diğer yanda ikinci öykünün kahramanları, dünyanın ahvaliyle pek ilgilenmemektedirler. Şu eski deyime göre hareket etmektedirler sanki: *Hic Rhodos, hic salta*. Rodos'un atlayan kişiler için daha ılımlı bir yere dönüşmeyeceği veya dönüştürülemeyeceğini, insanın değerini ve itibarını sınamak için kesinlikle atlamasının gerekmediği bir yer olduğu farz edilmekteydi. Mutluluğu, dünyada olup bitenlerin ne imkânsız kıldığı ne de önceden sonucu bilinen şeylere indirgediği koşullar olarak görmektedirler. Dolayısıyla mutsuzluktan çıkmak, mutluluğun peşinden koşanların bir araya gelip daha iyi bir dünya tahayyül etmesiyle ve onu daha iyi bir yere dönüştürmek için beraber çaba sarf etmesiyle değil, mutlu olmak isteyen kişilerin bireysel çabalarıyla mümkündür. Uzun sözü kısası şudur: Eğer mutluluk arayışı mutlu bireylerle son bulacaksa, ilk öykünün kahramanları için *kolektif bir görev* olmak zorundadır.

Ancak ikinci öykünün kahramanları için, tamamen özel bir görev olup, bireysel olarak üstlenmeli ve baştan sona bireysel olarak nihayete erdirilmelidir.

Bir başka farklılık daha vardır. İlk öykünün başkarakterleri için dünyanın tümünü onarmak veya daha yeni ve gelişmiş bir dünya inşa etmek, bitiş çizgisi olan bir seferberliktir. Dünyanın içinde bulunduğu koşullar yerine başka bir dünyanın konması için aşılması gereken koşullardır. Kurulacak olan "başka bir dünyanın" ötesinde, sonraki her değişimi gereksiz ve lüzumsuz kılacak şekilde eskisinin yerini almış bir dünyadır. Bir diğer deyişle *mükemmel* bir dünyadır. Leon Battista Alberti'nin ifadesiyle, her değişimin kötüye giden bir değişim olduğu eksiksiz bir mükemmellik hâlidir. İlk öyküdeki kahramanların niyetlendiği operasyonun bir zaman sınırı vardı. Hızlanmanın amacı zamanı yavaşlatmayacaksa veya durdurmayacaksa hızlanmanın anlamı olmazdı. Öte yanda ikinci öykünün kahramanları ya durma ve sabit kalma düşüncesinden hiç hazzetmemekte ya da bitiş çizgisine varmayı dahi düşünmemektedirler. İlgilerini ve çabalarını en yakın adıma odaklarlar. Sonrasında atmak zorunda olacakları veya atmak istedikleri adımları bilemeyeceklerinin, hatta tahmin dahi edemeyeceklerinin gayet farkındadırlar. Onlar için hareket hâlinde olmak, nihayet amacını yerine getirecek ve böylelikle zorunlu olmaktan çıkacak geçici bir girişim değildir. Hareket etmenin tek amacı *hareket hâlinde kalmaktır*. Eğer ilk öykünün kahramanları için değişim *tek seferlik bir operasyon* yani amaca giden bir araçsa, ikinci öykünün kahramanları için değişim *sürekli* peşinden koşulması beklenen, kendi içinde amaçtır.

Üçüncü farksa şu: İlk öykünün başkahramanları insanları değişime sevk, teşvik ve ikna etmeye hazırdılar. İnsanlardaki yaygın tembellikten ve hayal gücü yoksunluğundan dehşete kapılan bu insanlar, insanları uyuşukluktan çıkarmak ve değişime razı etmek için onları itekleyip çekiştirmenin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Dünyayı değiştirme mücadelesine dahil etmeye çalışacaklarına inanıyorlardı. Ancak ikinci öy-

künün kahramanları için rehavet, dinginlik ve "durağanlık" gibi koşullar öyle ciddiye alınacak olasılıklar değildir. Bırakın değişmeye zorlanmayı, değişmelerinin söylenmesine bile gerek yoktur. Nasıl, hiçbir şey yapmadan duracaklarını bilmek dahi istemezler. Değişimin reddedilmesi bile eyleme geçmelerini gerektirir. Hareket hâlindedirler çünkü *hareket etmek zorundadırlar*. Duramayacakları için hareket ederler. Aynı bisikletler gibi, hızla yol aldıklarında dik durabilirler. Sanki Lewis Carroll'un şu kuralını takip etmektedirler: "Görüyorsunuz ya burada aynı yerde kalmak için hep koşmak gerekiyor."

Sırada bir başka yorum daha vardır.

İki öykünün her birinde, farklı türden karakterlere kahramanlık rolü verilir. İlk öykünün kahramanları senaristler, yönetmenler, koro şefleri, koçlar, sahne yöneticileriydi. ("Yeni düşünce tarzı ağırlıkla soylu, belagatli ve şanslı insanların tasarrufundaydı, kırda ve kentteki yığınların yeni dağılımda payları çok küçüktü" diye açıklıyor Gay).[10] İkinci öyküde veya bugünlerde anlatılması muhtemel (veya zorunda?) hâliyle beşeri aşkıncılık öyküsünde, oyuncuların tamamı birer kahramandır. Sahne ışıklarının altındakiler de gölgede kalanlar da, uzun diyaloglar okuyanlar da hiç sesi duyulmayan figüranlar da kahramandır. İlk öyküden ikincisine geçilirken, senaristler ve yönetmenler tamamen gözlerden silinip gitmişlerken, sahne yöneticileri eskisinden daha görünmez olmuşlardır.

Peki, bu neden oldu? Neden ikincisinde, ilk öykünün kahramanlarına yer bulunamadı? Kendilerini işsiz mi bıraktılar? Sonuçları ne kadar beklenmedik olursa olsun, başarıyla nihayete ermiş bir misyonla mı karşı karşıyayız? Yoksa eski kahramanlar gözlerini açıp misyonerliklerini bıraktılar ve daha ümit verici başka uğraşlara mı yöneldiler?

Belki sahnedeki kalabalıkla karışıp içlerinde kaybolmuşlar, böylece artık öykünün merkezine konmak şöyle dursun oyuncu kadrosunun geri kalanından ayırt edilemez olmuşlardır.

---

10. Gay, *The Enlightenment*, s. 4.

Theodor Wiesengrund Adorno'nun yaşamı, zamansal olarak ayrılmış olsa da eserlerinde bir araya getirilmiş bu iki öykünün anlattığı iki ayrı dönem arasına yayılmaktadır.

Adorno'nun eseri bu iki öyküyü gerçekten de *birleştirmektedir*. Adorno'nun iddiasına göre, ikinci öykü ilkinden ne kadar farklı bir görünüm taşısa da, ancak ilk öykü özümsenip anlaşıldığında idrak edilebilir. İkinci dünyada anlatılan dünya, ancak ilkinde tarif edilen dünyanın devamı olarak görüldüğünde anlaşılabilir.

Ancak buradan hareketle, ilk öykünün ikincisinin yakınlığını belirlediğini söyleyemeyiz. Kendi başına ilk öykü, ikinci öykünün ortaya çıkmasına izin vermez. Farklı devamların olması mümkündür. Tarih döndüğü sapağı yeniden dönmek ve geçtiği yolları yeniden takip etmek zorunda değildir. Ancak bir kez anlatıldığında ikinci öykünün dünyası, ilk dünyanın yeniden ziyaret edilmesi ve ona farklı bir gözle bakılması için çağrıda bulunur. İkinci öykü, ilkinin gözden geçirilmesini mantıklı ama aynı zamanda zorunlu kılar. İki öykü ancak bir diyalog içinde anlamlı olur. Adorno'nun eseri işte böyle bir diyalogtur.

Adorno'nun eseri iki öyküyü, *birleştirme* edimiyle *ayırır*. İkinci öyküde tarif edildiği şekliyle dünya ilkinde anlatılan dünyanın radikal bir karşıtı, yadsımasıdır. Fakat bu radikal karşıt, ilk dünyanın kendi kendisini yok etmenin nihai ürünü olarak takdim edilir. Ne kadar keskin olursa, karşısına aldığı dünyanın yıkıcı (ve aslında kendi kendisini yıkma) potansiyeli o kadar belirgin hâle gelir. Adorno'nun kendi sözleriyle bu karşıtlığın görevi, "geçmişin muhafaza edilmesi değil, geçmişteki umutların kefaretidir." Artık kenara atılmış, unutulmuş ve belki yitip gitmiş umutları kurtarmaktır. Nitekim bu tüm direnişçi edimlerin dahil olmak zorunda olduğu görevdir çünkü ikinci öykünün betimlediği dünyada "geçmiş geçmişin yıkımı olarak korunur".[11]

Geçmiş amansız ve sistematik bir biçimde yok edilmektedir. Bireyler bir kere "arkalarında hiç iz bırakmayan veya bıraktık-

11. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment*, Çev. John Cumming (Verso, 1979) [*Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yay., 2010], s. xv.

ları izler mantıksız, yüzeysel ve kelimenin gerçek anlamıyla 'yetişmiş' olan anlık deneyimler dizisine indirgendiklerinde"[12] umutların kurtulması bütünüyle imkânsız hâle gelir. Bireyler bu noktaya indirgendiklerinde, güvenliği umutta, yani henüz gerçekliğe dönüştürülmemiş bir davada arama ihtimalleri düşüktür. Pierre Bourdieu'nun yirmi-otuz yıl sonra belirteceği gibi, ufak da olsa yaşadıkları günü kontrol edemeyen insanlar (nitekim kısa ve yerini hızla yenilerin aldığı bölümlere ayrılmış deneyimlerin herkesçe bilinen sürati ve biçimsizliği dikkate alındığında edememektedirler) geleceklerine sahip çıkmak için gerekli cesarete kavuşamazlar.[13] Akıl sır ermez ve bilindiği gibi kaprisli geleceği, güvenli geçiş kartlarını saklayıp koruyacakları sağlam ve katı birer kasa olarak görmeleri çok zordur... Bourdieu'nun söyleyeceği gibi güvencesizlik hâli, "geleceği tümüyle belirsiz hâle getirir ve tüm mantıklı tahminleri boşa çıkarır. Özellikle de insanın isyan etmesi için geleceğe duyması gereken asgari umudu yok eder."

Görünüşte öngörülebilir bir dizi oluşturmak şöyle dursun anlamlı bir bütün dahi teşkil etmeyen fasılalardan geçen birey, Adorno'nun tabiriyle "kendisini kolektif olana kapatma" eğilimine girecektir. "'Eritme potasına' atlamasının karşılığında, kendisine seçilme ve ait olma lütfu vaat edilir. Zayıf ve korkak insanlar koşarken birilerinin elinden tutarlarken kendilerini güçlü hissederler."[14] Hayatının her günü kösteklenen ve hakir görülen birey kişisel narsisizmine "kolektif narsisizm" içinde barınak bulur. Bu ağır yara almış bireyselliğin kurtuluşu ne oranda aranıyorsa o derece aldatıcı olabilecek bir güvenlik vaadidir. Kefaret umudu hüsranla sona ermeye mahkûmdur çünkü

12. A.g.e., s. 216.
13. Pierre Bourdieu, "La precarite est aujourd'hui partout" *Contrefeux* (Raison d'Agir, 1998), s. 96-7.
14. Thodor W. Adorno, *Critical Models: Interventions and Catchwords,* Çev. Henry W. Pickford (Columbia University Press, 1998), s. 276. Adorno burada "erime potasını" yaygın anlamından farklı bir şekilde kullanmaktadır. İçine atılan bütün malzemelerin çözüldüğü, karışıp, iç içe geçtiği, bireyselliklerini kaybedip birbirinden ayırt edilemez hâle geldiği kabı ifade eden özgün anlamıyla kullanır.

"vekâlet yoluyla" telafi edici bir özgüven aşılama vaadi, bireyselliğin askıya alınması veya ortadan kaldırılması koşuluyla içine başkalarını kabul eden kolektifler tarafından sunulur.[15] Yine de bireysel aciziyetleri dikkate alındığında, bireyler "kolektif olanın gücü ve görkemiyle telafi edici bir özdeşleşme ilişkisi kurmazlarsa dayanılmaz derecede narsisistik bir acıya maruz kalırlar".[16]

Bireyselliğin hep tekerrür eden ve yinelenen tarzda teslim edilmesi aslında (tekrarlanan) bir edim olup buradan hareketle evsiz ve başıboş kalmış bireysel narsisizmlere (bir veya iki geceliğine) barınacak yer sunan kamuya açık otellere ait duvarlar inşa edilir (ve yeni baştan inşa edilir). Otel duvarlarının, insanları kayıt yapmayı teşvik edecek kadar sağlam ve güvenli olduğunu gösteren şey girişlere yığılmış lüzumsuz bireyselliklerin devasa hacminden ibarettir.

Barınaklar *hayalidir*. Ancak bilindiği gibi hayal gücü hoppa ve kaprisli bir meleke olduğundan, bir barınağın uzun süre popüler ve herkesin aradığı bir adres olma ihtimali zayıftır. Hayali barınaklar "doğal" veya "verili" olmaktan çok uzaktır. Yaşamları birbirini takip eden canlanma anlarının tekrarından çok da öteye gitmez. Her gün yeniden dirilme gibi bir mucizenin sürmesi kesinlikle beklenen bir şey değildir. Aynı içlerinde güvende olmak isteyen insanlar gibi, barınakların hayatı da fasılalarla sınırlıdır. Kırılgan yapıları ve güvenliği (ki bu belirleyici özelliklerinin arasına sürekliliği de koyduğundan ancak uzun vadede sağlanabilecek bir koşuldur) garanti etmede şüpheye yer bırakır hâllerini, sadece kitlelerin ve barınacak yer arayanların bir sığınaktan diğerine, bir kısa soluklu andan ötekine koşarken sarf ettiği hızla ve bunu yapma menfaatleriyle saklanır. Saçları karamel kahverengisi insanlar aceleyle saçları maun renkli insanların saflarına geçer. Veya hapishaneden "topluma" salınmış bir sübyancıya karşı nöbet tutmayı bırakıp, evlerinin çok yakınlarına kurulması planlanan "sığınmacı kamplarını" protesto etmeye başlarlar.

15. Bkz. a.g.e., s. 118.
16. A.g.e., s. 111.

Communis opinio sahip oldukları ve idare ettikleri kaynaklar hakikati güvenli bir şekilde "salt fikirlerden" ayırmalarını sağlayacak nitelikte olmayan bireyler için Tanrı'nın lütfu gibidir. Bireyleri zaten almaktan aciz oldukları kararların sorumluluğundan kurtarır ve böylece yaraya tuz basılmasını yahut soruna tuz biber ekilmesini önler. "Neyin gerçek, neyin salt bir fikir olduğuna" karar veren şeyin "kendi heveslerine uygun olmayan her şeyi boş hevesler olarak görüp kenara atan toplumsal güç" olduğunu söyler Adorno. "Sağlıklı ve hastalıklı bir görüş arasındaki sınır, *in praxi* bilinçli bir hüküm tarafından değil hâkim otorite tarafından çizilir."[17]

Nihayet bir sınır! Varlığıyla tüm korkulu tereddütler bitecek ve belki kenara atılabilir. İnsan içerinin ve dışarının nerede olduğunu artık bilir. Ayırt edebilir, içerde kalmaya ve bekçilerin sorgulamalarından uzakta durmaya çalışabilirler. Belki ama belki, içerde kalmak yana yakıla arzulanan ama tuhaf şekilde ulaşılması zor güvenliği temin edecektir (kaybedenler tercih sahibi olamazlar) fakat maceracı ruhlar için bir sınırın varlığı nihayetinde aşılacak bir şeydir. Otoritenin sınırları çizmesi eşit derecede hem güvenliğin peşinden koşanlara hem de macera bağımlılarına hizmet eder. Sınırları tahkim etmede kendilerini aynı davada bulmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Bu hemfikir olabilecekleri ve sayısız karşıtlıklarına rağmen yerine getirilme konusunda işbirliğine hazır oldukları tek görevdir. Birbiriyle çatışan fakat karşılıklı olarak birbirlerinden vazgeçmeyen ve birbirini bütünleyen uğraşları olmasa, yüce ve sert duvarları önünde diz çökmek şöyle dursun, kim sınırların farkına varırdı?

Adorno, *Minima Moralia*'sını yayıncılara gönderdikten yirmi-otuz yıl sonra, Polonyalı büyük şair Czeslaw Milosz, sürgüne yani sınırların ötesinde kalan o büyük bilinmeze gitmeyi seçen (veya seçmeye zorlanan) aydınlarla sanatçıların, ülkelerindeki sıradan erkek ve kadınların hâlini anladığını, ülkelerde kalacak olsalar, hatta hayatlarını anlamaya çalıştıkları insanlarla her şeyle-

17. A.g.e., s. 109.

rini paylaşacak olsalar bunu başaramayacaklarını iddia etmiştir.[18] Eğer Joyce hayatının tümünü Dublin'de geçirmiş olsaydı *Ulysses*'i yazar mıydı? Yaşadığı dünyaya geri dönme umudu kalmamış olsaydı Isaac Bashevis Singer, shtetl dünyasını kafasında canlandırabilir miydi? Elbette hepsi retorik sorular olsa da yanıtları olumsuzdur. "Sürgünün sadece sınırları geçmekle ilgili olmadığını, sürgün edilmiş kişi içinde büyüyüp olgunlaştığını, onu dönüştürüp alınyazısına dönüştüğünü" anlamak zaman alır. Yalnızlığın, terk edilmişliğin ve yabancılaşmanın karanlık, itici maskesinde bir lütuf (veya en azından lütuf ihtimali) vardır. Etraflarını kuşatan alana konforlu, ahenkli ve sorunsuzca dahil olma imkânının yitip gitmesi ve aynı anda hem yakın hem uzak olan o alanda, sığınmacıları veya sürgünleri rahatsız eden, arkalarında bıraktıkları toprakların topografyasından alabildiğine farklı o yerde insanın kendisini evdeymiş gibi hissedememesi onlara, evrensel mantığın derinlerine ve herkesin çoğunlukla bilmeden sürgün olduğu bir dünyada (dememiz odur ki akışkan modern dünyamızda) yaşamın anlamına vâkıf olma imkânı verir. "Herkesin yaşamlarında gerçekleşen şeyler hafızalarda sürekli dönüşüme uğrar ve çoğunlukla kayıp, hatta tuhaf ve çok yabancı bir cennetin niteliklerini kazanır." Sürgünün biçimsiz ve belli belirsiz tehditkâr durumunu anlatmaya çalışırken söylenebilecek şeylerin hemen hemen hepsi, yeni, akışkan ve modern kent yaşamına maruz kalan tüm diğer erkek ve kadınlar için de söylenebilir.

İki kat sadakat, iki kat risk, iki kat kendini anlama şansı... "Sürgün bir özgürlük testidir" diye sona erdiriyor Milosz. "Ve bu özgürlük korkutur... Sürgün yok eder; ama yıkıma direnirseniz test sizi daha güçlü kılar."

İnsanın özgürleşme ihtimalleri bugün, geçmişte Marx'ın net bir şekilde gördüğü olasılıklardan alabildiğine farklıdır. Oysa Marx'ın insanlığa karşı amansız derecede düşman bir dünyaya yaptığı suçlamalar aciliyetinden ve güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Ayrıca bir hükümde bulunacak ve onu hayata

18. Czeslaw Milosz, *Szukanie ojczyzny* (Znak, 1992), s. 180.

geçirecek güç sahibi yetkin bir jürinin bulunamaması, suçluların cezalandırılıp kurbanların zararlarının telafi edilememesi, özgün özgürleşme arzunun gerçekdışılığına net bir kanıt sunmamıştır. Özgürleşmeyi gündem dışı kılmak için yeterli hiçbir gerekçe sunulamamıştır (hatta durum bunun tam tersidir: Sorunların tehlike arz eden devamlılığı daha sıkı denemenin bir başka sebebidir). Bu noktada Adorno da katı ve serttir: "Istırap, korku ve tehlikenin hiç eksilmeyen varlığı, gerçekleştirilemeyen düşüncenin bir kenara atılmamasını gerekli kılar." O gün olduğu gibi bugün de "felsefe hiç lafını esirgemeden, bugün burada cennet olabilecek dünyanın yarın neden cehenneme dönüşebileceğini bilmek zorundadır". "Bugün" ve "geçmiş" arasındaki fark başka yerde aranmak zorundadır.

Marx için dünya, "orada ve o anda" cennete dönüşmeye hazır bir yermiş gibi görünmüştü. Dünya hızlı bir U dönüşüne hazırmış gibi görünüyordu çünkü "dünyayı 'yukarıdan aşağıya' değiştirme olasılığı hemen önlerindeydi".[19] Geçmişte böyle olmuşsa bile, artık durum farklıdır ("ancak budalalar Marx'ın formüle ettiği hâliyle bu tezi savunmaya devam edebilir"). İnsanların yaşaması için daha uygun bir dünyaya kestirme yol açma ihtimali yitip gitmiştir. Daha çok şunu söylemek mümkündür: Bugün içinde yaşadığımız dünyayla insanlık için uygun ve "dost canlısı" olan öteki dünya arasında ister gerçek ister farazi, görünür hiçbir köprü kalmamıştır. Bu köprü tasarlansa bile ne onu boydan boya geçmeye istekli kalabalıklar, ne de isteyenleri karşı tarafa götürüp güvenle oraya bırakabilecek taşıtlar vardır. Şimdi kimse kullanışlı bir köprünün planlanabileceğinden, köprübaşının pürüzsüz ve uygun geçişi sağlanacak şekilde nereye konacağını kimse bilemez. Olasılıkların doğrudan göz önünde *olmadığı* sonucuna varılabilir. Adorno'nun sözleriyle "tin" ve "somut varlık" yollarını ayırmıştır. Tin gerçekliğe sadece kendisini riske atma, en nihayetinde gerçekliğin kendisini de tehdit etme pahasına tutunabilir.

19. Adorno, *Critical Models*, ş. 14.

"Ancak hiç zihinsel sığınağı olmayan, içsel bir alan kuruntusu olmayan, işlevsizliğini ve güçsüzlüğünü kabul eden bir düşünme tarzı, insanlarla diğer şeylerin layık olduğu yerde olacağı muhtemel ve var olmayan bir düzene ufak da olsa göz kırpabilir."[20] "Felsefi düşünce, öngörülebilir, önceden içine yerleştirilmiş şeyler hariç hiçbir şeyin çıkarılamadığı idraklerle yetinmediği noktada başlar."[21] "Düşünme halihazırda varolan şeylerin fikrî boyutta yeniden üretimi değildir. Koparılmadığı müddetçe, düşünceler ihtimaller üzerinde sağlam bir etkiye sahiptir. Doyumsuz yönü, hızla ve kolayca tatmin edilmekten hazzetmemesi teslimiyetin ahmakça bilgeliğini reddeder. Düşüncedeki ütopyacı an, kendisini bir ütopya şeklinde nesnelleştirmeyip gerçekleşme ihtimalini sabote etmediği sürece daha güçlüdür. Açık düşünce kendisini aşar."[22] Adorno'nun ısrarla belirttiği gibi felsefe, "fikrî ve gerçek özgürlüğe tutunma kararlığıdır" ve ancak bu koşullarla yapması gerektiği gibi "statükonun dayatmalarına bağışık" kalabilir.[23]

Adorno'nun Franz Rosenzweig'ı okuyup okumadığını bilmiyorum fakat her iki yazarı da okuyanlar, vardıkları sonuçların açık seçik benzerliği karşısında kesinlikle şaşkınlığa kapılacaklardır. Onları ayıran farkların, kelimelerdeki, ilham aldıkları kaynaklardaki, vurguların ve "ilgili konuların" dağılımındaki farkların içinden benzer sonuçlar çıkarmışlardır. Rosenzweig için, aynı Adorno gibi, "sağduyu tarafından yanlış anlaşılmak felsefenin ayrıcalığı, hatta ödevidir."[24] Alternatifi ancak akademik dairelere hâkim olmuş "akut *apoplexia philosophica*" hastalığıdır. Felsefenin nihai uğraşı, beşeri *Lebenswelt*'i bu yanlış anlamaların

20. A.g.e., s. 15.
21. A.g.e., s. 128.
22. A.g.e., s. 292-3.
23. Adorno ve Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment* [*Aydınlanmanın Diyalektiği*], s. 243.
24. Bkz. Franz Rosenzweig, *Understanding the Sick and the Healthy: A View of World, Man and God,* Çev. Nahum Glatzer (Harvard University Press, 1999), s. 39, 59.

artık alınyazısı olmaktan çıktığı bir noktaya taşımak olmasına rağmen veya daha çok bu sebeple bu yaşanmaktadır.[25]

Adorno ısrarla "teorinin, dar kafalı olmayan şeyleri temsil ettiğini"[26] söyler. Nitekim sağduyu halihazırda sıralanmış tüm sebeplerden ve Adorno'nun yazılarında bol bol bahsi geçmiş birçok nedenden ötürü kesinlikle dar kafalıdır. Pratik ve özellikle pratiklik çoğu kez, "Dore'nin karikatürlerindeki budala parlamenterler" gibi önündeki görevlerin ötesine bakmamakla övünen "alçakların" bahanesi veya kendilerini kandırma aracıdır. Adorno "pozitif" bilimlerin sözcüleri ve onun terörüne teslim olmuş o akademik felsefecilerin (aslında ezici çoğunluğunu onlar oluşturur) pratiğe müsrifçe addettikleri itibara karşı çıkar.

Pratik hakikatin gerçeği değildir. Onun nihai ve kesin sınama ölçütü ise hiç değildir. Pratik hakikatin önünde bir engel yahut dolambaçlı bir yoldur. Pratiklik yani bir eylemin o an yarattığı sonuçlar, bir teorinin kaldırma gücünün ne meşru bir ölçüsü olur, ne de kalitesini sınayan inandırıcı bir test olur. Pratik geçmişin gerçekleşmemiş umutlarıyla vaatlerini terk ettiğinde, teoriyi bu umutların korunması ve kurtarılması için savaş verilen ve belki neticede bu amaçlara ulaşılacak savaş alanlarında bir başına bıraktığı anda bu otoriteyi kaybetmiştir.

Adorno'nun tinin maddeyle diyaloga girmesinden çok şey beklediğini sanmıyorum. Dahası insanlar öznelliklerinden bütünüyle soyutlanıp gevşek, avare ve her yere sürüklenen bir yığına dönüştüğünde, salt maddenin bir formuna indirgenmiş

---

25. Yalnız bu ortak noktadan sonra Roseznweig ile Adorno'nun yolları ayrılır. Eğer Adorno için özbilinç sahibi ve felsefi küstahlık (kendisini özgür bırakan, aslında koşullara bağlı kafesi içinde donup kalmış sağduyuyla iletişimini koparmış hâli) felsefenin beşeri kurtuluşa hizmette bulunmasının *sine qua non* koşuluysa, Rosenzweig için aynı istikamete ancak felsefi alçakgönüllülükle varılabilir: İlerlemenin başat stratejisi "soyut düşüncelerden" ziyade konuşmayı seçmek ve konuşmak, yani diyalog kurmaktır (sağduyuyla – başka ne olabilir?). "Konuşan düşünür" hiçbir şey bekleyemez. Bekleyebilmek zorundadır çünkü ötekinin sözüne bağlıdır: *Zamana* ihtiyacı vardır... "Konuşan düşünür" biriyle konuşur ve biri için düşünür. O kişi sadece kulakları değil ağzı da olan bir bireydir."

26. Adorno, *Critical Models*, s. 263.

olurlar. Adorno kendisinden büyük dostu Walter Benjamin'i "Brechtyan motifler" dediği şeye karşı uyarmıştı: Sanatı aurasını kaybetmekten "gerçek işçilerin" koruyacağını veya devrimci eylemin getirdiği "toplu estetik etkinin kendisiyle" korunacağını söyleyen umut.[27] Israrla belirttiği gibi, bu konuda "gerçek işçiler aslında burjuvazi karşısında hiçbir avantaja sahip değildi". Hepsi "tipik burjuva karakterinde yaşanan bozulmaların damgasını taşıyorlardı". Giderayak şunu söylüyordu: "Kendi zorunluluğumuzu" (yani "devrim için proletaryaya ihtiyaç duyan" aydınların zorunluluğunu) "kendimizi geçmişten beri alamadığımız gibi proletaryanın erdemine dönüştürmekten" kaçınmalıydı.

"Dünya kandırılmak istiyor": Adorno'nun sert hükmü akla, Feuchtwanger'in Odyssesus'la domuzların acıklı öyküsü üzerine yaptığı yorumu yahut bu nedenle Erich Fromm'un "özgürlükten kaçışını", hepsinin arketipiyle ilgili yorumları, güneşin aydınlattığı dünyanın getirdiği iyi şeyleri mağaradakilerle paylaşmaya çalışan filozofların trajik kaderiyle ilgili olarak Platon'un yaptığı melankolik düşünceleri getirmektedir. "İnsanlar söylendiği gibi üçkâğıda getirilmekle kalmamakta... kandırılmayı arzulamaktadırlar." "Hiç olmayan hazlara tutunmaz oldukları anda, hayatlarının tamamen yaşanmaz hâle geleceğini sezmektedirler."[28] Adorno, Sigmund Freud'un grup psikolojisi üzerine yazdığı denemeyi koşulsuz bir şekilde onaylayarak alıntılar: Grup "sınırsız bir güçle yönetilmeyi arzular, otoriteye aşırı bir tutku besler. Le Bon'un deyimiyle itaate susamıştır. Başat baba grubun ideali olup, ego ideal yerine egoyu yönetir".[29] Ve devasa kültür "endüstrisinin" dudak uçuklatan başarısıyla rakipsiz iktidarını, onun bu ideali teşvik eden kurnazlığına atfeder: "'Güvenli zeminde hissetme' arzusu (yani heyecana duyulan arzudan ziyade çocuksu korunma ihtiyacını yansıtan arzu) doyurulur. Heyecan

27. Bkz. Adorno'nun 18 Mart 1836'da Benjamin'e yazdığı mektup, *Theodor Adorno and Walter Benjamin Correspondence 1928-1940* (Harvard University Press, 1999), s. 127-33.
28. Adorno, *The Culture Industry* [*Kültür Endüstrisi*], s. 89.
29. A.g.e., s. 119.

unsuru ancak yarım ağız korunur... Her şey bir şekilde 'önceden belirlenmiş' gibi görünür."[30]

Eğer "özgürleşme", yani toplumsal eleştirinin en büyük hedefi "bilinçli bir şekilde kendileri için karar veren ve hükümde bulunan özerk, bağımsız bireylerin gelişimini" amaçlıyorsa,[31] "kültür endüstrisinin" zorlu direncini karşısına alır. Fakat aynı zamanda, bu endüstrinin arzularını doyurmayı vaat ettiği ve kandırarak veya kandırmayarak doyurduğu çoğunluğun baskısını da karşısına alır.

O hâlde bunların tümü, aydınları yani geçmişin gerçekleşmemiş ümitleriyle vaatlerinin bekçilerini, onları unuttuğu veya gerçeğe dönüştürmeyip terk ettiği için suçlu bugünün eleştirmenlerini nereye koyacak?

Ortak fikre göre, Jürgen Habermas'ın başlattığı ve Adorno uzmanları içinde sadece birkaç kişinin karşı koyduğu fakat görece son zamanlarda Adorno'nun buna ve benzer sorulara verdiği yanıt, en iyi "şişedeki mesaj" imgesiyle açıklanabilir. Mesajı kim yazıp içine koymuş ve şişeyi kapatıp denize atmışsa, (olursa şayet) şişenin ne zaman bulunacağı ve (yine olursa) hangi denizcinin onu çıkaracağını hiç bilmez. Dahası o denizci şişeyi açıp içindeki kâğıt parçasını çıkardığında metni okuyabilir mi, okumak ister mi, mesajı anlayabilir mi, içinde yazılanları kabul edip yazarın istediği gibi kullanır mı, hiç fikri yoktur. Tüm denklem bilinmeyen değişkenlerden oluşmaktadır ve "şişedeki mesajı" yazan kişinin bu problemi çözme ihtimali yoktur. En iyi ihtimalle yapabileceği şey Marx'ı takip etmektir: *Dixi et salvavi animam meam*: Yazar görevini yerine getirmiş ve mesajı kaybolmaktan kurtarmak için elinden geleni yapmıştır. Bildiği ancak çağdaşlarının çoğunun hiç öğrenmediği veya unutmayı tercih ettiği ümitlerle vaatler, unutulmaya yüz tutarken geri dönülmez çizgiyi asla geçmeyecektir. En azından onlara yeni bir soluk alma şansı verecektir. Yazarla birlikte ölmeyecekler, en azından ölmek zorunda kalmayacaktır. Oysa düşünürün

30. A.g.e., s. 138.
31. A.g.e., s. 92.

kendisi, hermetik bir şekilde mühürlediği şişe yerine kendisini dalgaların insafına bırakmış olsaydı kesinlikle ölürdü.

Adorno'nun tekrar tekrar uyardığı gibi, "hiçbir düşünce iletilmeye karşı bağışık değildir ve onu yanlış yerde ve yanlış koşullarda dile getirmek, taşıdığı gerçeği yok etmeye yeter."[32] Nitekim mesele aktörlerle veya aktör adaylarıyla, başarısız aktörlerle ve kendi çağında eyleme katılmaya çekinenlerle iletişime geçmeye geldiğinde, "aydın için bozulmaz bir yalıtılmışlık" "aşağıya atılmış" kişilerle "dayanıştıklarını bir nebze olsun göstermenin tek yoludur". İnsanın kendi kendisini yalıtması, Adorno'nun görüşüne göre ihanet değildir. Ne geri çekilmenin işareti ne de yukardan alma hareketidir (bu arada Adorno'nun bizzat belirttiği gibi "yukardan almak ve insanın kendisini iyi görmemesi aynı şeydir"). Paradoksa bakın ki insanın mesafesini koruması, bir ilişki kurma edimidir. Belki sadece gerçekleşmemiş veya ihanete uğramış umutlarla ilişkilenerek kurulur. "Tüm bağlarından kurtulmuş gözlemci aktif katılımcılar kadar sürecin parçasıdır. İlkinin tek avantajı oraya dahil olduğunun farkında olmasıdır. Ve bu bilgide çok ama çok ufak bir özgürlük vardır."[33]

"Şişedeki mesaj" alegorisinde iki varsayım saklıdır: Öncelikle ortada yazılmaya uygun ve şişeyi suya atma zahmetine değer bir mesaj vardır. İkincisiyse bulunup okunduğunda (hangi zamanda gerçekleşeceği önceden tanımlanamaz) bulan kişinin şişeyi açıp, içindekini okuma, özümseme ve benimseme zahmetine değecek bir mesaj olacaktır. Adorno'nunki gibi kimi durumlarda, mesajı belirsiz bir gelecekte, belirsiz bir okura emanet etmek, duyduklarını anlamak ve hafızalarında saklamak şöyle dursun, dinlemeye dahi hazır olmayan veya bunu istemeyen çağdaşların kapısını çalmaktan daha iyidir. Bu tür durumlarda, mesajı keşfedilmemiş mekânlara ve zamanlara yollamanın altında, mesajın bugünkü ilgisizlikten kurtulmasını ve bu ihmale sebep olmuş (geçici) koşullardan sağ salim çıkmasını sağlayacak

32. Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, Çev. E.F.N. Jephcott (Verso, 1974) [*Minima Moralia*, Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yay., 1998], s. 25.
33. A.g.e., s. 26.

bir gücü olduğuna inanmak yatar. "Şişedeki mesaj", (ancak ve ancak) ona başvuran kişi içindeki değerlerin ebedî olduğuna güveniyor, gerçeklerin evrensel olduğuna inanıyor ve bugün hakikat arayışını tetiklemiş kaygılarla değerlerin savunusu için verilen mücadelenin süreceğini düşünüyorsa anlamlı olur. Şişedeki mesaj *hayal kırıklığının geçiciliğini* ve *umudun sürekliliğini, olasılıkların yok edilemez oluşunu* ve onların gerçekleşmesine engel olan *güçlüklerin aşılabileceğini* ifade eder. Adorno'nun yorumuyla eleştirel teori işte böyle bir ifade olup, şişedeki mesaj benzetmesi ona uygun düşmektedir.

Bu vesileyle bu ifadenin Adorno'ya ait eleştirileri, postmodern düşünce içinde çoğu kez bu düşünce tarzıyla karıştırılan nihilist akımın "radikal düşüncesinden" alabildiğine farklı bir yere koyduğunu da belirtmek gerekir. Bu hususta ilkinin en önde gelen sözcüsü Jean Baudrillard'la aynı fikirdeyim: Bu "radikal düşünce" diyalektik olmadığı gibi "eleştiri" de değildir. Bana göre bunun sebebi, Adorno'nun kabul etmesiyle eleştirel teorisinin canlı bir şekilde ifade ettiği iki varsayımı da reddetmesidir. Baudrillard'ın programı andıran manifestolarında,[34] "radikal düşünce" eleştirel teorilerin temeli olan anlamlı müzakerelere girmeyi reddeder. "Radikal düşüncenin" temel meselesi hadiselerin yeniden yorumlanması veya izah edilmesi *değildir*. Aksine gerçekliğe ve onun yorumlanmasını amaçlayan düşüncenin doğruluğuna karşı bir başkaldırıdır. İkincisinin çürütülmesi ve aşağı konuma atılması, "hadisenin" sürekli kıldığı "sembolik yıkım" düşüncesinde salt tekrardan ibarettir. "Radikal düşünce" felsefi şüpheden veya hayal kırıklığıyla yok olmuş ütopyalardan *doğmamıştır*. Daha da ileri giderek dünyayı, ütopyacı eleştirisi ve bu ikisini ayıran boşluktan doğmuş felsefe de *dahil olmak üzere* boylu boyunca sorgulamaktadır. Baudrillard'ın yorumunda radikal düşüncenin pratisyenleri, "birileri 'işte bu gerçek', 'işte bu doğru' dediği anda herkesin güldüğü bir dünya hayal ederler." Böyle bir dünyada, zamanın askıya alındığını, kalıcılık ve geçicilikle

34. Jean Baudrillard, *Power Inferno* (Galilee, 2002), s. 24-5 ve *La Pensee radicale* (Sens & Tonka, 2001), s. 8-9.

ilgili soruların denize şişe bırakma edimi gibi anlamsızlaştığını söylememiz mümkündür.

"Şişedeki mesaj" benzetmesiyle Adorno kestirme yolla gerçekçi niyetleri ve eylemleri tanımlamak mı istedi, yoksa bir metaforun yardımıyla program sunan düşüncelerin parçalanmış yapısını kavramaya mı çalıştı, tartışmalı bir meseledir. Özellikle Frankfurt Okulu'nun sürgünden sonra izlediği yolla herkesçe kabul edilen ruhani liderine ilişkin bir değerlendirme yapıldığında, Amerikan akademisinin karanlıkta kalmış çevresinden Almanya'nın parlak merkezine ve kısa süre sonra Avrupa'nın entelektüel yaşamına "dönüşleri" dikkate alındığında bu mesele daha tartışmalı hâle gelmektedir. Adorno'nun yaşamında sadece bu dönemde, eleştirel teorisyenlere önemli iktidar pozisyonları ile teorilerine göre yapılması arzulanan şeyleri pratiğe çevirecek maddi kaynaklar teklif ediliyordu. Adorno ve Horkheimer'ın Amerika'da sürgündeyken kafa yordukları gibi, "modern partilerle devrimler gibi eski dinlerin ve okulların tarihi bize, sağ kalmanın pratik hayata dahil olmaktan, fikirleri hâkimiyet araçlarına dönüştürmekten geçtiğini öğretiyor." Freiburg Rektörü olarak Horkheimer'a, yeniden dirilen Enstitü'nün başkanı olarak Adorno'ya, böyle bir dönüşüm fırsatı verilmişti.

1968'de asi öğrencilerin verdikleri hükmü geriye dönük bir şekilde doğrulayan bazı önemli araştırmalar, Adorno'nun bu yeni koşullardan gayet memnun olduğunu, saf fikirleri koruyup kurtarmaktan ziyade, hâkimiyetle ve idari araçlarıyla daha çok ilgilendiğini öne sürmektedirler. Önerilen savlara göre o ve Horkheimer "düzene" (bu aşırı kullanılmış ve yanlış adlandırma neyi ifade ediyorsa ona) iyi-kötü sorun yaşamadan, varsa bile çok az vicdan azabıyla ve tereddütle alışmışlardır. Böylece bilmeden de olsa, idarenin en sert muhalifini bile kendi imgesiyle biçimlendirme kapasitesiyle ve soğurucu gücüyle ilgili olarak Adorno'nun tekrar tekrar yaptığı uyarıyı onaylamış oldular. Ancak yakın dönemde, Adorno/Horkheimer'ın Almanya'da savaştan sonra oynadığı rolün çok farklı bir biçimi Adorno'nun öğrencileri arasında yaygınlaşmaktadır: "Kurumlardan geçen

uzun yürüyüşün", yeni edindikleri prestiji kullanmaya dönük dirençli, metodik ve tutarlı çabaların, mevcut akademik kurumları sarsma amacıyla otoriteden faydalanmanın, entelektüel çevreleri genel olarak muhafazakâr uyuşukluklarından çıkarıp, onları eleştirel düşüncenin alıcıları hâle getirme ve eleştirel teorinin uzun vadeli girişimlerine karşı ılımlı kılma çabasının eleştirel teorisyenlere ait biçimin öyküsü.

Açıkça tarihçilerin ele alıp çözeceği bu ihtilafta, ne yazık ki taraf tutacak yetkinliğe sahip değilim. Aksine "şişedeki mesajın" içindekileri dikkate alacağım. Adorno'nun ölümünden sonra çağımızın aydınlarınca (yani hatırlatacak olursak iki öykümüzden ikincisinde tarif edilen çağın aydınlarınca) yazılarından derlenecek tavsiyeleri ve bu tavsiyelerin yine aynı çağla aydınlarının karşısına çıkan zorluklarla görevlere uygunluğu üzerine duracağım.

Öncelikle ilk gözlemim, Karl Marx'ın nerdeyse iki yüzyıl önce sermayeye yönelttiği ikili suçlamanın (onun müsrifliği ve ahlakdışı adaletsizliği) güncelliğinden hiçbir şey kaybetmediğidir. Sadece müsriflikle adaletsizliğin kapsamı değişmiştir. İkisi de *gezegeni kuşatan boyutlar* kazanmıştır. Baskısı yarım yüzyıl önce Frankfurt Okulu'nun kurulmasına sebep olan ve onun çalışmalarına yön vermeyi sürdüren zorlu özgürleşme görevi de aynı boyuta ulaşmıştır.

Amerikalı ve Britanyalı aydınların kaygılarında gerçekleşen "kültürel dönüşümü" yakın zamanda tarihsel bir açıdan ele almış Michael Denning, Terry Eagleton'dan alıntı yapmaktaydı: "1930'larda sol [sol aydın kesimi kastetmektedir] kültürün değerini azaltmışsa, postmodern sol ona aşırı değer yüklemiştir." "Kültürel dönemecin" ilk dönüm noktasını zorunlu kılmış "eksik değerlendirmeye" verilen bir tepki olmadığını, bugünkü "postkültürel araştırmaları" teşvik etmiş "aşırı değerlendirmeye" de tepki olmadığını, aksine gezegenimizde üçlü ayrımın getirdiği "tarihsel ânın" ("kültürel araştırmaların" "kültürünü" anlamlı kılan an) geride kaldığını söylemek için bu alıntıyı yapmaktadır.[35]

35. Bkz. Michael Denning, *Culture in the Age of Three Worlds* (Verso, 2004).

Değişen *dünyadır*. Birinci, ikinci ve üçüncü dünyaların çağı sona ermiş, alanı "küreselleşme ânına" terk etmişlerdir. Arkasından akademik dünyanın odak noktası değişmiş ve sonuçta teorik kaymalar yaşanmıştır. Denning'in görüşlerinin, bugün ilginin "insanların (ulusların, etnik yapıların, ırkların, vs) nasıl üretildiği" sorusundan uzaklaşmasından, "devletin ideolojik aygıtlarıyla" "kültür endüstrilerine" yönelik eleştirilerin yerini "küresel kültürün oluşumuna", "ulus ötesi kültürel eleştiriye" ve "melezlik", "kırma" veya "diaspora" gibi yeni kelimelere bırakmasından sorumlu olması işte bu yeni anda oldu.

Ancak "küreselleşmenin" ön saflarında bulunanların gittikçe "ulus ötesi" ve bilgi sahibi seçkinlerden, sembol üreten ve sembolleri manipüle eden, açık ve bariz şekilde *sınırları aşan* bir sınıftan oluştuğunu belirtmem gerek. Küreselleşme bugün toprak parçalarıyla sabitlenmiş birçok ayrımın gerçek veya değil, aşamalı ama amansızca zayıflamasına, toprak parçalarıyla tanımlanmış gruplarla birliklerin yerini, elektronik aracıları olan, fiziksel alanı umursamayan ve yerellerle yahut yerel sınırlarla çevrelenmiş egemenlerden bağını koparmış "ağlara" terk etmesine verilen kestirme isimdir. Ayrıca kendi koşullarını "ulus ötesi" koşullar olarak deneyimleyenlerin en başta bilgi sahibi seçkinler olduğunu ve "küresel kültür" fikrini "melezleşmeyle" birlikte hâkim eğilim olarak yeniden süzgeçten geçiren şeyin bu deneyim olduğunu da eklemem gerek. İnsanlığın onlar kadar hareketli olmayan diğer fertlerinin, kendi gündelik gerçekliklerini layıkıyla temsil etmesi için benimsemekte zorlanacağı bir imgedir bu.

Bu kuşkusuz özgün bir dönüm noktasıdır fakat ağırlıkla *bilgi sahibi seçkinlerin* toplumsal konumu, tutkuları ve işlevlerini etkilemektedir. "Üç dünyalı" gezegenden "küreselleşme ânına" geçerken ne kadar değişmiş olurlarsa olsunlar, kültürel araştırmalardaki kaygılarda yaşanan mevcut kayma ani olmaktan çok uzaktır. Küreselleşmenin ilerleyişi henüz duyurulmadan önce zemini hazırlanmıştır. Kökleri 1960'lara, Denning'in yerinde deyimiyle kaygısı "sınıfsız bir Marksizmi icat etmek olan" Yeni Sola kadar takip edilebilir.

Şunu eklememe izin verin: *Tarihsel faili* olmayan bir Marksizm, Marksist inançların en Marksist olanından, yani her tarihsel çağın kendi devrimci dönüşümünün nüvelerini içinde taşıdığını söyleyen inançtan kurtulmuş bir Marksizm. Ümitsiz vaka olarak görülüp kenara atılan şey sadece proletarya değildi. Onların sahneyi terk edişi entelektüel söylemi, eskiden tarihsel dönüşümün aktörlerini tespit etme, aydınlatma ve onlara rehberlik etmekle sorumlu "genel aydınlardan" geriye kalanlarla yalnız bıraktı. Onların yerini almak üzere Michel Foucault ve sayısız takipçisinin icat ettiği "kısmi aydınlar" bu görevi ne üstlenmek istemişler ne de üstlenmeleri tavsiye edilmişti. "Aydınlar" ve onların eskiden yücelttiği ve tarihin kılavuzu hâline getirdiği "halk" arasındaki sözleşme ihlal edilmişti. Veya modern çağın eşiğinde karşılıklı tarafların onayıyla hükümsüz kılınmıştır. Geçmiş dönemlerdeki aydınların soyundan gelen, "hâllerinden memnun olanlardan uzak olma" konusunda atalarından farksız bilgi sahibi seçkinler, şimdi "halkın" yaşamı ve geleceğiyle (veya geleceksizliğiyle) içine tıkılıp hapsedildiği çeşit çeşit dünyadan taban tabana farklı ve onlarla kesinlikle örtüşmeyen bir dünyada hareket etmektedirler.

Hâl böyleyken...

Marx politik ve ahlaki kısıtlamalardan kurtulmuş sermayenin yarattığı fahiş insani maliyete eleştirilerini, ulus-devletin inşa edildiği çağın eşiğinde yöneltmişti. Bu çağın öncesinde ekonomik faaliyetlerin insanların geniş ihtiyaçlar yelpazesine ve herkesçe kabul edilmiş görgü standartlarına tabi kılınması, yerel topluluklar düzeyinde gerçekleşiyor, belediyeler, malikâneler, cemaatler ve loncalar gibi yerel kurumlar tarafından korunuyordu. 18. yüzyılın sonunda, kısa sürede *eskidiği* söylenen *düzenin* tüm bu unsurları, dayanmalarının imkânsız olduğu ve hazırlıksız yakalandıkları baskılara maruz kaldılar. Aşırı derecede çürümüş hâldeydiler ve etkin bir denetim sağlamaktan çok uzaktılar. Yerel düzeyin ve gittikçe gücünü kaybeden kurumlarının üzerinde, o otoritelerin ötesinde yeni ve "toplumsal anlamda sınırları aşan" bir alan açığa çıktı. Ve daha insanların ilişkilerine yön veren örüntülerle aralarındaki mü-

badelelerin doğruluğuna göz kulak olma isteği ve kapasitesine sahip hiçbir otorite yoktu. Ekonomik faaliyetlerin kârlılık hariç tüm kriterlerden, kârın artması hariç tüm amaçlardan özgürleşmesinin getirdiği dolaysız yansımalar zenginliğin üretimi ve biriktirilmesinde eşi görülmedik büyüklükte bir dalga yarattı fakat aynı zamanda yaşam standartlarını keskin ve şiddetli bir biçimde kutuplara ayırdı. "Harcanan insan" kitlesini hızla artırdı (gereksiz, yüzeysel, işlevsiz, bu yüzden insan haklarına sahip kişilerden sayılmayan ve insanlık onuru olmayanların sayısı), değersizleşmeyi hızlandırdı ve geçinmenin geleneksel yollarını tamamen yok etti. Hepsinin üzerine, insani bağlar, yükümlülükler ve taahhütlerle örülmüş tanıdık güvenlik ağlarını hızlı ve amansız bir şekilde paramparça etti. Normatif kurallar koyan mevcut toplumsal mekanizmaların çözülmesi/etkisiz hâle gelmesi, girişimciler tarafından ekonomik açıdan anlamsız ve "çağdışı" kısıtlamalar karşısında özgürlüğün zaferi olarak yüceltildi. Bu "büyük dönüşümün" diğer tarafında kalanlar için, en başta *güvenliğin kaybı* olarak görüldü.

Marx'ın (ve başkalarının) postkapitalist bir düzenin, özgürlüğü azınlığın ayrıcalığı olmaktan çıkarıp herkesin mülkü hâline getirecek bir düzenin alameti ve işareti olarak aldığı şey, köleliğin kapitalizme özgü biçimine karşı sömürülen sınıfların gerçekleşmesi yakın isyanına yüklediği şey, geriye dönüp bakıldığında "dalgayı engellemeye" ve "çürümeyi durdurmaya" dönük samimi ama ümitsiz, acemice ve yenilmeye mahkûm bir girişim olarak görülebilir. Geleneksel güvenliğin inkârına karşı, toplumsal konum ve sağ kalma olasılıklarındaki yeni güvencesizliklere karşı, kabul görmüş standartlara göre düzgün bir yaşamın garantisi olmuş insani bağların zorla koparılmasına karşı dağınık, odağı olmayan manifestolar olarak görmek mümkündür. Kısaca hayatta kalma ihtimaline yönelik tehditlerle onurun ayaklar altına alınmasının yarattığı "çifte saldırıya" karşıdır. Huzursuzluk güvenliğin kaybıyla artar. Özgürlüğe giden hırçın bir sıçrama olmamıştır.

Sendikaların, dostane toplulukların ve tüketici kooperatiflerinin icat edilmesine ve mantar gibi çoğalmasına sebep olan şey yitip gitmiş ve özlem duyulan güvenlikti. Yükselen ulus-devletlerin meşruiyet ve itaat iddialarına destek olan geleneksel araçlardan ziyade, kaybedilen güvenlik hissini tekrar sağlama vaadidir. Modern ulus-devletin uzun ama sonunda zafere ulaşmış ilerleyişine damga vuran şey, o âna dek üzerine sınır konmamış kâr yapma özgürlüğüne sınırlar koyan, "sosyal devletin" kurulmasıyla yani kategorik talihsizliklere karşı bireylere kolektif bir güvencenin sağlanmasıyla zirveye çıkmış fabrika senetleriydi.

Ancak modern tarihin bu sayfası artık kapanmıştır. En azından yaşadığımız gezegende, Adorno'nun mirasında saklı özgürleşme projelerinin yazıya aktarılıp şişelere doldurulduğu yerlerde durum böyledir. Dünyanın bu kesiminde, sermayenin işlettiği piyasa ekonomisinin yaygın eğilimi ve alameti farikası olan israf, eşitsizlik ve aşağılamaların yarattığı sorunları "ulus-devlet" yöntemiyle çözmek artık imkânsızdır. Sermaye ve meta piyasaları şimdi *toplumsal açıdan yeni bir sınırlar ötesi alana* kaymıştır. Bu alan ulus-devletlerin egemenlik alanlarının dışında kalmakta, dolayısıyla onların gözetleme/dengeleme/yatıştırma güçlerinin erişemeyeceği bir yerdedir. Ulus-devletler şimdi sermayenin küreselleşme sürecinden etkilenen bir pozisyondadırlar. Durumları ulus-devletin inşa edilmeye başlandığı vakitlerde yerel otoritelerin yaşadıklarına benzemektedir. Artık ekonomik faaliyetlere "ekonomik açıdan anlamsız" ve geri kafalı kısıtlamalar getirmekle suçlanma ve sermayeyle metaların küresel akışıyla ilgili meselelerde politik müdahalelerde bulunma haklarıyla niyetlerinden vazgeçmeye zorlanma sırası ulus-devletlerdedir.

Bu ikinci özgürleşmenin (bu sefer gezegen genelindeki yeni düzlemde yaşanmaktadır) toplumsal sonuçları, iki yüzyıl önce işletmelerin yerel/komünal sınırlardan kurtulmasını, ulus-devlete ait politik kurumların idare edip kolladığı yeni düzenleme-

lerin çerçevesine sokmaktan ayıran ara dönemde yaşananlarla çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır. Gezegen sakinlerinin büyük bir çoğunluğu için, mevcut dönüşümlerin (kod adıyla "küreselleşmenin") toplam çıktısı, yaşam koşullarında yaşanan keskin kötüleşmeye tekabül etmektedir. Ancak her şeyden öte alışılmadık bir *varoluş güvensizliğinin* yükselişine kapı aralamıştır. Veya bunun eski rutin korumalar ve çarelerden soyutlanmış yeni ve tuhaf bir güvensizlik olduğu da söylenebilir. Pierre Bourdieu'nun yerinde ifadesini tekrar kullanalım: Ona maruz kalan tarafta ticari teşebbüslerle sınırlı tek taraflı küreselleşme öncelikle yaşadığımız an üzerindeki kontrolümüzün ve geleceğin ne getirebileceğini öngörme yetimizin kaybı, ayrıca geleceği denetimimiz altına alacak araçları geliştirme becerimizin yitip gitmesi olarak algılanır. Gitgide daha fazla özgürlük için yapılan çağrılar, günümüze ve geleceğe ait tüm sıkıntıların evrensel çaresi olarak daha fazla özgürlüğün gösterilmesi, hareket hâlinde olmaktan iyi bir şekilde yararlanacaklarını düşünen kişileri engelleyecek geçici sınırları ortadan kaldırma veya kenara itmeye dönük eğilimler, şüpheli bir şekilde yeni küresel elitin ideolojisi gibi görünür. Gezegende yaşayan diğer herkes açısından hepsi sağır kulaklarla karşılanır ve hızla gezegendeki çoklu diyalogun önünde esaslı bir engele dönüşür.

İnsan, Adorno'nun şişedeki mesajı Güney Denizine, Sahraaltı Afrika'nın sahillerine veya Asya kıyılarına gitse okurlarının ondan ne çıkarabileceğini merak edebilir... Anlarlar mı acaba? Anlayacak olsalar, bunu başka bir hakaret olarak mı alırlar yoksa düşmanın bir başka saldırısının uyarısı olarak mı alırlar? Orada uyduların her gün pompaladığı mesajlardan onları ayırabilirler mi veya bunu yapabilecek zamanları ve sabırları olur mu? Arap Amerikan haberlerinin yayıncısı Osama Siblani'in Ekim 2001'de "ABD'nin [yani gezegenin müreffeh azınlığı] Müslüman dünyayla [yani gezegenin ezilmiş çoğunluğu] girdiği halkla ilişkiler savaşını uzun zaman önce kaybettiğini, halkla ilişkileri Muhammed peygambere yaptırsalar bile faydası olmayacağını"

söyleyen mesajlardan ayırabilirler mi?[36] Müreffeh dünyanın sözcüleri bıkmadan usanmadan "mesajlarını iletemediklerinden" yakınmaktadırlar. Naomi Klein'ın etkili özetinden alıntı yapacak olursak "hizmetlerin artık ihtiyaç duyulmayan, yaşam tarzları artık 'geri' görülen, basit ihtiyaçları karşılanmayan, işsiz insanlar ordusu üretmiş" o mesajın şemsiyesi altında öne çıkarılan özelleştirmeler ve deregülasyonlar dikkate alındığında iletmeleri çok da mümkün olmayacaktır.[37]

Tüm bu sapmalar, insan türünün talihsiz çoğunluğu için ahlaki sorumluluk sorusunu ön plana çıkarmakla kalmamakta. Aksine "özgürleşme gündemini" insanlığın sağ kalmadaki çıkarıyla etik ilkelerin yeni ve eşi görülmedik çakışmasına zorlamaktadır. Bu ortak, herkesin paylaştığı bir sağ kalımdır. Kant'ın ifade edeceği gibi *allgemeine Vereinigung der Menschheit,* insanlığın evrensel birleşimidir. İnsanlığın sağ kalmasını garanti edecek (veya en azından ihtimali artıracak) koşullar artık bölünüp "yerelleştirilebilir" şeyler değildir. Günümüzün sefaleti ve aldıkları her tür şekille günümüzün sorunları *gezegenin tamamını ilgilendiren kökenlere* sahiptirler ve (olacaksa) yine *gezegenin genelinde uygulanacak çözümler* bulunması gerekir.

Hiçbir ada, kıta statüsüne sahip olacak kadar büyük olan adalar bile ağzına kadar dolmuş bir gezegende gerçek bir özerklik iddiasında bulunamayacağından, özgürleşme mesajlarının radikal bir etki yaratma ihtimali taşıyabilmesi için, gezegenin okyanusları ve denizlerinde yolculuk yapan tüm denizcilerin okuyabileceği şekilde yazılmalıdırlar. İnsanları özgür kılma davası nasıl tek bir ülkede veya kendi sınırları dışında yaşananlardan bihaber veya bunlara kayıtsız bir grup ülke içinde etkin bir şekilde savunulup ileriye sürülemiyorsa, seçilmiş ve benzer şekilde sınırlı bir kitleye seslenmek de yeterli olmaz. Yine de

---

36. Alıntılandığı yer: Sheldon Rampton ve John Stauber, "Trading on fear", *Guardian Weekend,* 12 Temmuz 2003.
37. Klein, *Fences and Windows* [*Tel Örgüler ve Pencereler*], s. xxxi.

mesajlar görünüşe göre bu şekilde iletilmektedir. Bunun sebebi başka muhtemel okurlardan gizli tutulduğu için değil (nitekim her yerinden bilgi otobanlarının geçtiği bir gezegende hiçbir mesaj gizli kalamaz), şu gerçeği görmezden gelmeye meyilli olmalarıdır: "Modern yaşam tarzının" dünya genelinde elde ettiği zafer sebebiyle, bir gündem belirleme dürtüsü şimdi evrensel, gezegenin tamamını kapsayan bir fenomen olsa da, bu gündemin üst basamaklarını işgal eden meseleler eskisi gibi belli sınırlarla farklılaşmaya devam etmektedir (belki her zamankinden daha fazladır). Aynı küreselleşmenin sonuçları gibi.

Gezegenin hemen hemen bütün sakinleri, sağ kalma ihtimali açısından tabiri caizse aynı teknede olsalar da (sadece o gemiyi birlikte idare etmekle beraber batmak arasında tercih yapabilirler) önlerinde konmuş görevler ve tercih ettikleri yönler birbirinden çok farklıdır. Bu da onlara yön veren eylemlerle amaçları birbirinden uyumsuz hâle sokmaktadır. Şartların dayanışmayı şart koştuğu yerde karşıtlıklar oluşmaktadır.

Adorno'nun temel ilkesi (yani eleştirel düşüncenin "geçmişi korumak yerine geçmişe ait umutların kurtarılması" için çabalaması gerektiği) güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Fakat tam da bu ilkenin güncelliğini korumasından dolayı, eleştirel düşünce bu göreve layık olmak için sürekli yeniden düşünmek zorundadır. Eskiden olduğu gibi birbiriyle hiç uyuşmayan ama eşit derecede öneme sahip iki şey yani insani toplumun *sine qua non* koşulları olmuş özgürlük ve güvenlik arasında kabul edilebilir bir denge tutturma umudu bu yeniden düşünme çabasının merkezine konmalıdır. Geçmişe ait umutlar arasında kurtarılması en acil olan şey, Kant'ın *Ideen zur eine allgemeine Geschichte in welt-bürgerliche Absicht*'inde saklı olan, meta umut statüsüne getirilmeyi hak eden ümit etmeyi mümkün kılan umuttur.

Gezegene şöyle bir bakmak, bunun ne kadar imkânsız bir iş olduğunu ve girilecek mücadelede tırmanılması gerekecek tepelerin ne kadar yüksek olduğunu anlamaya yeter.

Ancak dille donanmış (kutsanmış veya lanetlenmiş) insanlar, gözlerimizin önüne serilen kanıtları inkâr etmemizi, reddetmemizi veya kenara atmamızı sağlayan ve dış görünüşü hakikatten ayıran o tuhaf "hayır" ilgeciyle, bizi o an önümüzde verili olanların ötesine götüren, (düşününce) aynı şekilde tuhaf gelecek zamanla bizler, o an olup bitenlerin nasıl farklı olabileceğini hayal etmekten kendilerini alamazlar. Bir şeyin ne "olduğunu" ötesine geçmeden kavrayamadığımız için "neyin ne olduğuna" karar veremeyiz. Açıklama ve özür talep eden tuhaf sorular sorarız. Şeylerin değişmesini umarız ve onları değiştirmeye azmederiz. Hem küçük hem büyük şeyleri.

İyi ve kötünün bilgisiyle donanmış (kutsanmış veya lanetlenmiş) biz insanlar, olan biten her şeyden, yaptıklarımız ve yapmaktan kaçındığımız şeylerden ötürü başkalarını yargılar ve yargılanırız. Jüri sıralarında "şunlar yapılmalı" tarzı cümleler kurup sanık kürsüsüne "şunlar şunlar" diye konuşuruz. Duruşma yargıcını (yaygın adıyla "vicdan") gittiğimiz her yere ve yaptığımız her şeye yanımızda (içimizde) taşırız. Ve bir yargıya varmanın anlamlı olduğuna inanırız: Bizi ve etrafımızdaki dünyayı değiştirme gücüne sahiptir. Daha iyi yönde veya en azından kötü olanı azaltacak şekilde.

Nasıl oksijen ve hidrojen yan yana geldiğinde suyun oluşması kaçınılmazsa, hayal gücü ve ahlak yan yana geldiğinde de umut açığa çıkar. Ernest Bloch'un meşhur ifadesiyle, insan *homo sapiens* yani düşünen canlı olmadan önce *umut eden* bir canlıdır. Etiğin ontolojiden önce geldiğinde ısrar ederken, Emmanuel Levinas'ın da aynı şeyi kastettiğini kanıtlamak çok zor değildir. Nasıl dışarıdaki dünya masumiyetini sadece ve sadece etiğin mahkemelerinde kanıtlamak zorundaysa, umut da "salt şeylerin olduğu biçimiyle" yargılanmayı kabul etmez. Etmesine ihtiyacı da yoktur. Umudun getirdiği o iyi standartlara neden ulaşamadığımızı açıklamak zorunda olan gerçekliktir.

Modern çağın doğumuna eşlik eden ütopyaların haritalarını çizmek, onların taslağını çıkaranlar için kolaydı: Tek yaptıkları

boş noktaları doldurmak veya kamusal alanın örgüsü içinde varlıkları iyi sebeplerden ötürü verili kabul edilen ve sorunsuz bulunan çirkin kısımları yeniden boyamaktı. Ütopyalar yani iyi yaşamın imgeleri gerçekten de *toplumsaldır* çünkü "toplumsal" olan şeyin anlamına asla şüpheyle bakılmıyordu. Daha bugün neoliberal *coup d'etat*'tan sonra olduğu gibi henüz "temelden tartışmalı bir meseleye" dönüşmemişti. Planı kimin hayata geçireceği ve dönüşüme kimin öncülük edeceği sorun değildi. Bu bir despot da cumhuriyet de, kral da halk da olabilirdi. Hepsi de sıkı sıkıya yerinde duruyorlar, sadece aydınlanmanın gerçekleşeceği ve harekete geçme sinyalinin yanacağı ânı bekliyorlardı. Bugünlerde kamusal alanın yaşadığı çarpıcı dönüşümde, ilk zayiatın *kamusal* veya *toplumsal* ütopyaların ölümüyle yaşanmasında şaşılacak hiçbir şey yoktur.

Eskiden güvenle bu alanda konumlanmış diğer her şey gibi, ütopyalar da tek tabanca insanların, avcıların ve pusucuların oyunu ve avına dönüştü. Özel alanın kamusal alanda gerçekleştirdiği fetih ve ilhakta elde ettiği ganimetlerden biri oldu. Büyük toplumsal tahayyüller parçalanarak, şaşırtıcı derecede birbirine benzese de birbiriyle hiç örtüşmeyen özel portmantolara bölündüler. Her biri tüketicileri mutlu edecek şekilde hazırlanmaktadır. Tüketiciler ait tüm diğer hazlar gibi, başkalarıyla tüketilse de insanın tamamen bireysel ve tek başına tadına varacak şekilde üretilmektedirler.

Kamusal alan rasgele ve uçucu karşılaşmaların mekânı olmaktan çıkarılıp, bir kez daha kalıcı ilişkilerin alanına dönüştürülebilir mi? Diyalogların, tartışmaların, yüzleşmelerin ve uzlaşmaların alanı olabilir mi? Hem evet hem hayır. Eğer "kamusal alandan" kastedilen şey ulus-devletin temsili kurumlarıyla kuşatılan ve onların hizmet ettiği bir alansa (modern tarihin büyük bölümünce böyleydi), yanıt muhtemelen olumsuzdur. Bu özel kamusal sahne, geçmişte sergilenen dramları sürdürmesini sağlamış alet edevatlardan ve dekorlardan tamamen arındırılmıştır. Eski teçhizatlar ve donanımlar hâlâ

sağlam olsa bile, milyonlarca karakterin, milyarlarca figüranla seyircinin olduğu yeni, devasa ve karmaşık yapımlara güçbela hizmet verebilirler. İlk çıktıklarında ulus ve devletin politik amaçları doğrultusunda inşa edilen bu kamusal sahneler inatla yerel niteliğini korurken, günümüzün oyunları insanlığın hepsini kuşatmakta, yaygaracı ve emin tarzlarıyla küreseldir. "Evet" yanıtının inandırıcı olması için, yeni ve küresel bir kamusal alana ihtiyaç vardır. Gerçekten gezegenin tamamını saran ("enternasyonelden" farklı) ve gezegene uygun düşen bir siyasete gereksinim vardır. Ve gerçekten de gezegenin tamamını ilgilendiren bir sorumluluk olmalı. Gezegeni paylaşan herkesin yaşadığımız an ve geleceğimiz için birbirimize bağlı olduğumuzu, yaptığımız veya yapamadığımız şeylerin mutlaka başkalarını ilgilendirdiğini ve gezegenin herhangi bir yerinde oluşabilecek fırtınalardan saklanabileceğimiz özel bir sığınağın artık kalmadığını kabul etmemiz gerekir.

Gezegenin tamamını ilgilendiren sorumluluğun mantığı, en azından ilkesel olarak, kökenleri küresel olan sorunları kendi düzeyinde doğrudan karşısına almayı amaçlamasıdır. Ona kaynaklık eden, gezegeni kuşatan sorunlara kalıcı ve etkili çözümlerin ancak küresel bağımlılıklarla etkileşimler ağının yeniden pazarlık masasına yatırılıp reformdan geçirilmesiyle bulunup hayata geçirilebileceği varsayımıdır. Yeni küresel düzen, hasarın yerel düzeyde sınırlanmasına ve küresel ekonomik güçlerin kaprisli, tehlikeli gelgitlerinin sağladığı yerel kazançlara odaklanmak yerine, gezegende atılacak ekonomik adımların maymun iştahlı olmadığı, sadece anlık kazançlara göre belirlenmediği, yan etkilere ve "ikincil hasarlara" önem verildiği, kâr-zarar bilançolarının toplumsal boyutlarına önem atfedilen bir güzergâhta yol alması gerekir. Kısaca bu mantık, Habermas'tan alıntı yaparsak, "küresel piyasalara yetişebilecek bir siyasetin" geliştirilmesini amaçlamaktadır.[38]

38. Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation: Political Essays,* Çev. Max Pensky (Polity, 2001), s. 109.

Neyin yapılması gerektiğini hissediyor, tahmin ediyor, seziyoruz. Ancak neticede alacağı şekli ve formu bilemiyoruz. Ancak bunun alışıldık bir biçim olmayacağından gayet emin olabiliriz. Şekli alıştığımız her şeyden farklı olacaktır.

Dizin

Bu kitap, buz üstünde güvende kalabilmek için sürekli büyük bir hızla oradan oraya koşturmak zorunda kalan insanlara yazılmış bir kitap. Akıcılaşan, katı ve durağan hiçbir şeyin kalmadığı bir yaşam içinde kalıcı anlamlar arayan insanların başucunda tutacağı bir eser. Dünya üzerinde her insanın yakıcılığını hissettiği savaşlar, kitlesel göçler, çevresel tahribatlar gibi küresel sorunlar karşısında kendisini aciz hissedenlerin, bu yaşamı kavramasına yardımcı olacak öneriler ve yorumlarla dolu. En önemlisi de dünyayı insanlık için daha yaşanılabilir bir yere dönüştürme olasılığını yeniden masaya yatıran bir girişim...

Bauman bu eserde bizleri gezegenin sorunlarına yerel çözümler getirerek zaman kaybetmek yerine, küresel bir sorumluluk almaya çağırıyor. İnsanların küresel ölçekte yarattıkları etkileşim ağıyla bu sorunların aşılabileceğini söylüyor. Kamusal alanın tartışmaların, yüzleşmelerin ve uzlaşmaların sürdürüldüğü bir diyalog zeminine dönüşmesi gerektiğini söyleyen Bauman, ulus-devletlerin tahakkümüyle kurulacak bir kamusallığın küresel sorunlara çözüm getiremeyeceğini belirtiyor. Ona göre yaşadığımız akışkan toplum kalıcı barışı ve huzuru ancak herkesin birbiri için sorumluluk aldığı, birbiriyle ilgilendiği ve birbirlerinin sorunlarına politik çözümler sunduğu bir zeminde tesis edebilir. Bunun ilk adımıysa artık fırtınalardan korunabileceğimiz ve sadece bize has bir sığınağın olmadığını fark etmekten geçiyor. İşte Bauman bu eserle okurlarına her an sezdikleri, şüphe duydukları ve iliklerinde hissettikleri bir çaresizliği anlamlandırıp ona karşı önlemler almanın araçlarını sunuyor...

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-340-6
9 786053 143406

KDV'den muaftır. 24 ₺